

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΕΘΝΕΣ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Το Νομικό Καθεστώς
της Μουσουλμανικής Μειονότητας Θράκης

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αλέξανδρος Κολαΐτης

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Αντώνης Κλάνης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
(Επιβλέπων)

Μαρία Ντανιέλλα Μαρούδα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου
Κωνσταντίνος Υφαντής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Αλέξανδρος Κολαΐτης, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στη μητέρα μου,
για την Αλεξάνδρεια που χάθηκε, και σε εκείνη που θα 'ρθει*

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ECRI: European Commission against Racism and Intolerance

A' ΠΠ: Α' Παγκόσμιος Πόλεμος

ΑΚ: Αστικός Κώδικας

B' ΠΠ: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος

ΓΓ: Γενικός Γραμματέας

ΓΣ: Γενική Συνέλευση

ΔΔΔΔ: Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης

ΔΕΜΠ: Διαχειριστικές Επιτροπές Μουσουλμανικής Περιουσίας

ΔΣΑΠ: Διεθνές Σύμφωνο Αστικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων

ΕΔΔΑ: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΚΧ: Ευρωπαϊκός Κοινοτικός Χάρτης

ΕυρΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

ΗΕ: Ηνωμένα Έθνη

ΚτΕ: Κοινωνία των Εθνών

ΟΑΣΕ: Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΠΔ: Προεδρικό Διάταγμα

ΣοΕ: Συμβούλιο της Ευρώπης

ΣΟΚΠ: Διεθνές Σύμφωνο Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών (Μορφωτικών) Δικαιωμάτων

ΣτΕ: Συμβούλιο της Επικρατείας

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να αποδώσω στα μέλη της Τριμελούς Επιτροπής: τον κο Αντώνη Κλάψη, καθότι υπήρξε πάντοτε προσηνής κατά τη προσπάθειά μου και την κα Μαρία-Ντανιέλλα Μαρούδα και κο Κώστα Υφαντή για τις επιστημολογικές «φαρέτρες» που μου χάρισαν κατά τη φοίτησή μου στο πρόγραμμα και απεδείχθησαν χρήσιμες στη συγγραφή του παρόντος πονήματος.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	5
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	7
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	9
ABSTRACT	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : Διεθνές Δίκαιο προστασίας Μειονοτικών και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων	13
1.1. Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις όρου: «Μειονότητα»	13
1.1.1. Ιστορική αφετηρία	13
1.1.2 Πραγματολογικός και νομικός ορισμός.....	15
1.2. Συμβατικό πλαίσιο και δικαιοϊκή αρχιτεκτονική	17
1.2.1. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.....	17
1.2.2. Συμβούλιο της Ευρώπης.....	23
1.2.3. Ευρωπαϊκή Ένωση.....	27
1.2.4. ΟΑΣΕ	28
1.3 Αρχές Προστασίας και Δικαιώματα	29
1.3.1. Αρχή της Ισονομίας-Ισοπολιτείας	31
1.3.2. Αρχή της μη διάκρισης	33
1.3.3. Αρχής της μη διακινδύνευσης κρατικής οντότητας.....	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Ιστορική Ανθρωπογεωγραφία Θράκης	39
2.1. Γηγενείς πληθυσμιακές ομάδες	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : Συμβατικό Πλαίσιο Μειονότητας	41
3.1. Η Σύμβαση ανταλλαγής ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών	41
3.2. Η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης	43
3.2.1. Οι πρόνοιες της Συνθήκης	43

3.2.2. Η μεταχείριση της ελληνορθόδοξης μειονότητας	44
3.2.3. Εκκρεμή ζητήματα	44
3.3. Η Συμφωνία της Άγκυρας.....	49
3.4. Η Συμφωνία των Αθηνών	52
3.4.1. Αποφάσεις Μικτής Επιτροπής.....	53
3.5. Το Οικονομικό Σύμφωνο του 1930	54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : Περίοδος (μεσο)πολέμου [1923-1944]	56
4.1. Παλαιοθωμανοί και Κεμαλιστές.....	56
4.1.1. Μεταπολεμική περίοδος	57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο : Μειονότητα και Ελληνοτουρκικές σχέσεις [1945-1989]	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο : Ρωγμές και αναθεώρηση θεσμών.....	63
6.1. Υπόθεση Σαδίκ.....	63
6.2. Ταραχές και Πόρισμα Α' Διακομματικής	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο : Επιμέρους ζητήματα.....	66
7.1. Ισλαμικοί θεσμοί και έννομη τάξη	66
7.1.1. Μουφτής.....	66
7.1.2. Ιερός νόμος (Σαρία)	70
7.1.3. Βακουφική περιουσία	73
7.2. Υπόθεση ΕΔΔΑ: Τουρκική Ένωση Ξάνθης.....	75
7.3. Εκπαίδευση	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ^ο : Αντί επιλόγου.....	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	86

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη παρούσα εργασία επιχειρείται η συσχέτιση του τρέχοντος διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων και μειονοτικών δικαιωμάτων, με το νομικό καθεστώς που διέπει τη Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης. Παράλληλα θίγονται πτυχές της πορείας των ελληνοτουρκικών σχέσεων, καθώς και πολιτικών της ελληνικής πολιτείας που σταδιακά βελτίωσαν τους όρους του βιοτικού επιπέδου των μελών όλων των συνιστωσών που συναπαρτίζουν τη θρησκευτική μειονότητα.

ABSTRACT

This thesis attempts to correlate the current international law on human and minority rights with the legal status of the Muslim Minority of Western Thrace. Aspects of the course of Greek-Turkish relations, as well as policies of the Greek state that have gradually improved the living conditions of the members of all the components that comprise the religious minority, are parallelly touched upon.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο σύγχρονο δημόσιο διάλογο, ο όρος «μειονότητα» ακούγεται συχνά για ένα ευρύ φάσμα -συχνά αυθαίρετα προσδιορισμένο- ετεροτήτων εν σχέσει με το παραδεδομένο αντίστοιχο του παράδειγμα (paradigm). Είναι αληθές ότι τα ποικίλα κοινωνικά κινήματα στα τέλη της δεκαετίας του 1960, έθεσαν υπό αμφισβήτηση το νεωτερικό εποικοδόμημα του σύγχρονου έθνους-κράτους σε ποικίλους τομείς άσκησης πολιτικής και δη κοινωνικής.

Η πορεία βελτίωσης των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ ευρύτερων ομάδων εντός του κράτους αυτού, οδήγησε και στη γέννηση των λεγόμενων «κοινωνικών δικαιωμάτων». Στα πλαίσια της βιβλιογραφίας η αποσαφήνιση του όρου, μπορεί να συνοψιστεί στο αναλυτικό σχήμα που περιγράφει και ο βρετανός κοινωνιολόγος T.H Marshall ως η αναγνωρισμένη συλλογικά ατομική ανάγκη που εκφράζεται μέσω εφαρμοσμένης κοινωνικής παροχής. Αν και εστιάζει περισσότερο σε πτυχές του κράτους πρόνοιας, ο συγκεκριμένος όρος έμμεσα περιγράφει και την έννοια της ιδιότητας του πολίτη και δη της ενεργούς πολιτειότητας, εφόσον καταλήγει στην επιτομή της αναγκαίας συνύπαρξης των φιλοσοφικά αυτοτελών εννοιών: ελευθερίας και ισότητας. Στη πραγματικότητα, τα κοινωνικά δικαιώματα προϋποθέτουν, αλλά συγχρόνως επιρρωνούν τόσο τα ατομικά (π.χ. δικαίωμα ιδιοκτησίας), όσο και τα πολιτικά, όπως τα τελευταία αποτυπώθηκαν από τις σημαντικότερες κοινωνικές και πολιτικές επαναστάσεις στα τέλη του 18^{ου} αιώνα (π.χ. Γαλλική και Αμερικανική).

Η παρούσα συζήτηση -με βάση και τη πρόσφατη επικαιρότητα πέραν του ατλαντικού- φαίνεται να έχει μετατοπιστεί από το ερώτημα πλήρωσης των δεδομένων για το νεωτερικό κόσμο δικαιωμάτων και να καλεί για τη διεύρυνση του πεδίου αναφοράς των, προς μια ιστορική δικαίωση¹. Εισαγωγικά οφείλουμε να καταλήξουμε ότι ο υπό διαμόρφωση μετα-νεωτερικός κόσμος, εξακολουθεί

¹ Οφείλουμε να επισημάνουμε, ότι αρκετά ληφθέντα μέτρα τείνουν προς μια αναχρονιστική παραδοξότητα. Η μελέτη κειμένων κλασικής γραμματείας με σημερινούς όρους περί δουλείας και η κατάργηση αυτών στην εν λόγω βάση, απειλεί τις οντολογικές αφετηρίες του νεωτερικού κόσμου.

να περιορίζεται στην κριτική του προκατόχου του, ακολουθώντας ορθά τα δεδομένα σχήματα αλλαγής στην ιστορία των ιδεών, αλλά αδυνατεί τουλάχιστον μέχρι στιγμής να φθάνει στο τελικό: την έκφραση μιας συνεκτικής εναλλακτικής πρότασης. Στη μελέτη περίπτωσης που μας αφορά, η ανωτέρω ιδεολογική διαδρομή, οδήγησε στην διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής μέτρων προστασίας μειονοτήτων, ακόμη και για ομάδες μελών με δικαιωματικά μέτρα προάσπισης αμιγώς ατομικά (π.χ. σεξουαλικός προσανατολισμός).

Ο νομικός ορισμός της «μειονότητας», καθώς και το συμβατικό πλαίσιο προστασίας της (διεθνώς), αποτελούν το πρώτο μέρος της εν λόγω εργασίας. Στην Ελλάδα βάσει των υπό εξέταση (παρακάτω) κριτηρίων, διαβιεί μια μειονότητα, η Μουσουλμανική Μειονότητα Θράκης. Η ίδια έχει το σημαντικό προνόμιο της διασφάλισης του νομικού της καθεστώτος μέσω ενός συμβατικού κειμένου ρύθμισης διμερών σχέσεων, αυτό της Συνθήκης της Λωζάννης. Πέραν των λοιπών υποχρεώσεων που διέπουν ένα κράτος δικαίου όπως η Ελληνική Δημοκρατία, μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης, το προνόμιο αυτό παραμένει σημαντικό ακόμη και υπό το επιστημολογικό πρίσμα των λιγότερο αισιόδοξων θεωρητικών πλαισίων (αναρχίας) των διεθνών σχέσεων στη βάση που τα δύο συμβαλλόμενα μέρη αποτελούν τους θεματοφύλακες της.

Ωστόσο, το γεγονός αυτό, όπως θα επιχειρηθεί να εξεταστεί συνοπτικά, αναπόδραστα συσχέτισε ένα εξόχως ευαίσθητο ζήτημα, όπως αυτό της ειρηνικής διαβίωσης και απρόσκοπτης προόδου δύο μεγάλων κοινωνικών ομάδων (συμπεριλαμβανομένης της ελληνορθόδοξης κοινότητα Κων/πολεως, Ίμβρου και Τενέδου) με τις εκάστοτε εξελίξεις των ελληνο-τουρκικών σχέσεων.

Τέλος θα επιχειρηθεί η συνολική σκιαγράφηση του υπάρχοντος νομοθετικού πλαισίου συγκεκριμένων θεσμών, αλλά και προνοιακών αγαθών της Συνθήκης της Λωζάννης που απασχόλησαν τα ελληνικά δικαστήρια και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Διεθνές Δίκαιο προστασίας Μειονοτικών και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

1.1. Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις όρου: «Μειονότητα»

1.1.1. Ιστορική αφετηρία

Η σταδιακή συγκρότηση της κρατικής οντότητας βρήκε τη διεθνή κοινότητα εν πολλοίς εκτεθειμένη σε ό,τι αφορά τη προστασία ειδικών ομάδων, όπως είναι οι μειονότητες. Πρώτο βήμα μπορεί να θεωρηθεί ταυτόσημα και εκείνο της έννοιας της «κυριαρχίας» που εισήχθη με τη Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648). Οι θρησκευτικές διαμάχες επί αιώνες στη δυτική Ευρώπη και συνακόλουθα η αδιέξοδη πολιτική γεωγραφία² θα στρέψουν το πνεύμα των καιρών από το σχεδόν ταυτόσημο συγκείμενο πολιτικής εξουσίας και θρησκευτικής πρακτικής, σε μια ελάχιστη δέσμευση ανεκτικότητας.

Στους αιώνες που ακολουθούν, η διαμόρφωση του ρομαντισμού και η διάδοση της αρχής των εθνοτήτων, ταρασσουν το πολιτικό χάρτη και πάλι της Γηραιάς Ηπείρου. Ο σχηματισμός συνόρων θέτει το διακύβευμα ειρηνικής συνύπαρξης και ανάπτυξης μεταξύ λαών που άλλοτε αποτελούν τον εχθρό «άλλο».

Παρά το γεγονός ότι γίνεται αναφορά στο Συνέδριο που μας εισήγαγε στη κύρια φάση των νεότερων χρόνων, εκείνο της Βιέννης (1815), σε εθνικές ή θρησκευτικές μειονότητες, εντούτοις ο ελάχιστος αριθμός αναφορών των υπό προστασία ομάδων από ανάλογες συνθήκες και ο εμφανής κίνδυνος εργαλειοποίησης μιας «προστασίας» προς επίτευξη εθνικών σκοπών όμορων κρατών δεν ευνόησε την περαιτέρω ανάπτυξη συστήματος προστασίας³.

Το πρώτο συγκροτημένο εγχείρημα της διεθνούς κοινότητας που θα επιχειρήσει να διασφαλίσει μια επίφαση ειρήνης, υπήρξε η Κοινωνία των Εθνών, η οποία και θα κινηθεί στη κατεύθυνση θέσπισης ενός δεδομένου συστήματος προστασίας μειονοτήτων. Εκείνη η περίοδος μπορεί να θεωρηθεί ως η πρώτη προσπάθεια επίλυσης ή διευθέτησης των καθεστώτων μειονοτήτων σε διμερές

² Κατά βάση με δημογραφικούς όρους.

³ Patrick Thornberry, 'Minority Rights, Human Rights and International Law', *Ethnic and Racial Studies* 3, τχ. 3 (Ιούλιος 1980): 250, <https://doi.org/10.1080/01419870.1980.9993303>.

κυρίως επίπεδο, μέσω της σύναψης συνθηκών ειρήνης⁴. Παράλληλα προκρίθηκε η αξιοποίηση του πρώιμου σχήματος διεθνούς δικαιοταξίας και δικαιοπαραγωγής, μέσω προσφυγών⁵.

Η «οιονεί» δικαστική διαδικασία συγκροτούσε ένα μηχανισμό προστασίας επί παραβάσει ή πρόληψης αυτής, με αφορμή είτε σχετική εισήγηση μέλους του Συμβουλίου της ΚτΕ, είτε απευθείας αναφορές (petition) από μέλη μειονοτήτων⁶. Οι περισσότερες συνθήκες της εποχής έφεραν πρόνοιες για μη διάκριση στα πλαίσια προστασίας της ΚτΕ⁷.

Το προσανατολισμένο σε διμερείς επιλύσεις πνεύμα της εποχής αποτυπώνεται εμμέσως και μέσα από τη σύσταση των Μικτών Διαιτητικών Δικαστηρίων με σκοπό την εκδίκαση αξιώσεων ιδιωτικών οικονομικού χαρακτήρα, που επηρεάστηκαν από την έκρηξη του Α'ΠΠ⁸.

Αργότερα, στη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου (1947-1990), η ισορροπία δυνάμεων θα λειτουργήσει ως ένα ιδιότυπο «παραπέτασμα» τοποθέτησης των υπαρκτών μειονοτικών ζητημάτων σε δεύτερη μοίρα⁹. Η επιλογή χρήσης ορισμών γενικευτικού χαρακτήρα σε συμβατικά κείμενα και ανάλογες ρυθμίσεις, μπορεί ωστόσο να αναγνωστεί και ως ένα γενικευμένο πλέγμα

⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί και η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάνης και το προηγμένη αυτής Σύμφωνο ανταλλαγής πληθυσμών. Όπως επίσης και η ελληνο-βουλγαρικής συνθήκη περί ανταλλαγής πληθυσμών (27 Νοεμβρίου 1919).

⁵ Παράδειγμα: PCIJ, Series B, Advisory Opinion No 17, Interpretation of the Convention between Greece and Bulgaria respecting Reciprocal Emigration, signed at Neuilly - sur - Seine on November 27th, 1919 (Question of the Communities), σελ. 1 - 46. Σε αυτή τη γνωμοδότηση του Διαρκούς Διεθνούς Δικαστηρίου, επιχειρείται ένας πρωταρχικός ορισμός της «Μειονότητας», μέσω εκείνου της «κοινότητας», βλέπε: Γ. Διακοφωτάκης, 'Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιο' (Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1999), 28.

⁶ Στ. Περράκης και Μ. Ντ. Μαρούδα, *Διεθνής Δικαιοταξία. Θεωρία και Εφαρμογή Διεθνούς Δικαίου*. (Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2016), 176.

⁷ Διάσκεψη Παρισίων, Συμφωνία αμοιβαίας ανταλλαγής με Βουλγαρία (1919), Συνθήκη του Νευγύ (Neuilly-sur-Seine) με Βουλγαρία (1923), Συνθήκη Σεβρών (1920).

⁸ Στ. Περράκης και Μ. Ντ. Μαρούδα, *Διεθνής Δικαιοσύνη*, Β' Έκδοση (Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, 2018), 64-65.

⁹ Αυτά τέθηκαν κυριολεκτικά επί χάρτου, με τις διαλύσεις κρατών όπως η Γιουγκοσλαβία και η Τσεχοσλοβακία.

δικαιϊκής προστασίας που επιτρέπει την όσο το δυνατόν καθολικότερη εφαρμογή του¹⁰.

Ένα συμπεριληπτικό πλέγμα δικαιϊκής προστασίας με επάλληλο, αλλά όχι απαραίτητα και τέμνον πεδίο ενδιαφέροντος, είναι και αυτό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το ενιαίο πλαίσιο προστασίας και κυρίως ο υπαρκτός έλεγχος συμμόρφωσης που παρατηρείται σε περιφερειακό επίπεδο και δη το ευρωπαϊκό (ΟΑΣΕ, Συμβούλιο της Ευρώπης), προκρίνει την έννομη προστασία σε ατομική και όχι συλλογική βάση. Μια τέτοια φιλελεύθερη θέαση επιτρέπει τη προσφορά των προνοιακών αγαθών, εμπεδώνοντας παράλληλα το κράτος δικαίου¹¹.

1.1.2 Πραγματολογικός και νομικός ορισμός

Ως πρώτο κατεξοχήν στοιχείο ορισμού μιας μειονότητας, μπορούμε να θεωρήσουμε τον δεδομένο βαθμό «διακριτότητας» που ενυπάρχει σε κάποια εθνολογική συνιστώσα (θρησκευτική πρακτική, ομιλούμενη γλώσσα, εθνοτική ταυτότητα) που διακρίνει ακριβώς την μειοψηφούσα ομάδα, με όρους χωρικής δημογραφίας εν σχέσει με τη πλειοψηφούσα¹².

¹⁰ Μ. Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις*. (Εκδόσεις Παπαζήση, 2007), 33.

¹¹ Η. Ο' Nions, *Minority Rights Protection in International Law. The Roma of Europe* (Wiltshire: Ashgate Publishing, Ltd., 2007), 69.

¹² Προκρίνουμε τα κριτήρια διαφοροποίησης όπως ετέθησαν στο Σχέδιο της Βενετίας (1990), βλέπε: Κ. Π. Οικονομίδης, *Θέματα Διεθνούς Δικαίου & Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής*, Β' έκδοση; (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1999), 346. Η διακήρυξη της Ουνέσκο "Declaration on the Principles of International Cultural Cooperation" [ST/HR/1/Rev.5(Vol.I/Part2) - 1994. - p. 595-598], στο άρθρο 1, καθώς επίσης ο ορισμός της Κοινοβουλευτικής Συνελεύσεως του ΣοΕ, αναφέρονται στη προάσπιση των πολιτισμικών πρακτικών. Ωστόσο, όπως σωστά αναφέρει ο Διακοφωτάκης, οι εν λόγω πρακτικές/ κριτήρια δεν είναι εύκολο να εξεταστούν μονομερώς άνευ σχετικής μνείας σε θρησκευτικά δόγματα, ακόμη και τη γλώσσα, ως εκφράσεις κοινωνικής νόρμας, βλέπε: Διακοφωτάκης, 'Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιο', 75. Εντούτοις, δεν πρέπει να αποξενωθεί και ο παράγοντας της εντοπιότητας σε ανάλογες πρακτικές [Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκή θρησκευτικότητα και εθμικές πρακτικές*. (Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2015), 15.] που δύναται να ξεπερνά θρησκευτικά αναχώματα και που δυνητικά θα μπορούσε να υπερβαίνει τους περιορισμούς των κριτηρίων ορισμού ενδεχομένως σε συσχέτιση με το καθεστώς των αυτοχθόνων. Για τους αυτόχθονες βλέπε: Ν. Ghanea και Α. Xanthaki, *Minorities, Peoples and Self-Determination* (Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005), 3–13.

Μέχρι και σήμερα δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι υφίσταται ένας απόλυτος και συγκεκριμένος νομικός ορισμός περί μειονοτήτων¹³. Είμαστε υποχρεωμένοι να ξεχωρίσουμε εκείνον που δόθηκε από τον ειδικό εισηγητή της Υπο-επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την πρόληψη Διάκρισης και Προστασίας Μειονοτήτων F. Carotorti (1977) για το ΔΣΑΠ¹⁴, λόγω της ανθεκτικότητας που επέδειξε στο χρόνο και της συχνότατης αναφοράς του στη διεθνή βιβλιογραφία:

«Ομάδα αριθμητικά κατώτερη από τον υπόλοιπο πληθυσμό ενός κράτους, σε μη δεσπόζουσα θέση, τα μέλη της οποίας - ως υπήκοοι του κράτους - διαθέτουν εθνοτικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά που διαφέρουν από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού και επιδεικνύουν, έστω και σιωπηρά, αίσθημα αλληλεγγύης, το οποίο αποσκοπεί στη διατήρηση του πολιτισμού, των παραδόσεων, της θρησκείας ή της γλώσσας τους»¹⁵.

Τα κύρια σημεία του ορισμού¹⁶ δηλαδή συνοπτικά είναι:

1. Μη κυρίαρχη θέση της ομάδας
2. Εθνοτική, θρησκευτική και γλωσσική φύση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών
3. Ύπαρξη θέλησης διατήρησης αυτών¹⁷

¹³ Χρ. Σατλάνης, *Εισαγωγή στο δίκαιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων* (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2003), 141. Παρά τις προσπάθειες της διεθνούς κοινότητας μέσω των ΗΕ, της ΔΑΣΕ ή του ΣοΕ. Περράκης και Μαρούδα, *Διεθνής Δικαιοταξία. Θεωρία και Εφαρμογή Διεθνούς Δικαίου.*, 175.

¹⁴ Η εν λόγω μελέτη πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια επεξήγησης του εξίσου σημαντικού 27^{ου} άρθρου του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠ), Διακοφωτάκης, 'Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιο', 37. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και σύγκρισή του με τη μελέτη του Καναδού J. Deschênes, που ωστόσο δεν υιοθετήθηκε από την Υπο-επιτροπή των ΗΕ για την πρόληψη Διάκρισης και Προστασίας Μειονοτήτων.

¹⁵ E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, para. 568. και M. Nowak, 'The Evolution of Minority Rights in International Law', στο *Peoples and Minorities in International Law*, επιμέλ. C. Broelmann, R. Lefebvre, και M. Zieck (Martinus Nijhoff Publishers, 1993), 79.

¹⁶ Κ. Τσιτσελίκης, *Το διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη* (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα, 1996), 32.

¹⁷ Αυτή είναι δυνατόν να τεκμαίρεται και από το γεγονός ότι μία δεδομένη ομάδα πληθυσμού κατόρθωσε να διατηρήσει τα χαρακτηριστικά της επί μακρόν, «επιδεικνύοντας, έστω και σιωπηρά, αισθήματα αλληλεγγύης», βλέπε: Διακοφωτάκης, 'Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιο', 103. Δεν πρέπει να συγχέεται με το αίσθημα αυτοπροσδιορισμού, βλ. Διακοφωτάκης, 40 & 215. Το δικαίωμα αυτοδιάθεσης

4. Επαρκής αριθμός μελών για την ανάπτυξη αυτών
5. Κατοχή ιθαγένειας κράτους

Ο ορισμός του Carotarti βρίσκει ουσιαστικό προηγούμενο μονάχα σε αυτόν του Διεθνούς Δικαστηρίου, στο τι συνίσταται μια «κοινότητα»:

«...μία ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι ζουν σε μία δεδομένη χώρα ή τόπο, έχουν μία ιδιαίτερη φυλή, θρησκεία, γλώσσα και παραδόσεις, και είναι ενωμένοι από την ταυτότητα αυτής της φυλής, θρησκείας, γλώσσας και παραδόσεων με αίσθημα αλληλεγγύης, με σκοπό την διαφύλαξη των παραδόσεων τους, την διατήρηση του τρόπου λατρείας τους και την εξασφάλιση της εκπαίδευσής και της ανατροφής των τέκνων τους, σύμφωνα με το πνεύμα και τις παραδόσεις της φυλής τους και αλληλοβοηθούμενοι»¹⁸.

1.2. Συμβατικό πλαίσιο και δικαιοϊκή αρχιτεκτονική

1.2.1. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Στην πραγματικότητα υπάρχει μια πληθώρα εφαρμογών που φέρουν ένα κοινό, συντρέχον πεδίο ανάμεσα στη προστασία των ανθρώπινων και μειονοτικών δικαιωμάτων. Θεμελιώδη συμβατικά κείμενα, όπως ο Χάρτης των Ηνωμένων

έχει στενό πεδίο ερμηνείας. Πέραν της ενδιαφέρουσας διαλεκτικής με το φαινόμενο της απο-αποικιοποίησης στη σύγχρονη βιβλιογραφία, επισημαίνουμε ότι η νομιμοποίησή του δεν θα πρέπει να αντίκειται στο πνεύμα και γράμμα (άρθρο 6: εδαφική ακεραιότητα) του Χάρτη των ΗΕ. Η επέκταση του υποκειμενικού πεδίου του δικαιώματος σε αυτόχθονες λαούς (βλ. Καναδάς, Αυστραλία) δεν μεταφράζεται σε ανεξαρτησία. Θεμελιώδες κριτήριο υπαγωγής ωστόσο σε μια τέτοια ομάδα, είναι το αίσθημα αυτοπροσδιορισμού, στο Χρ. Θεοδωρόπουλου, 'Δικαιώματα ομάδων: αυτοδιάθεση, αυτόχθονες λαοί, μειονότητες', στο *Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων. Μια προβληματική σε εξέλιξη* (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993), 138–40.

¹⁸ PCIJ, Series B, Advisory Opinion No 17, Interpretation of the Convention between Greece and Bulgaria respecting Reciprocal Emigration, signed at Neuilly - sur - Seine on November 27th, 1919 (Question of the Communities), σελ. 33.

Εθνών¹⁹ και η Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων²⁰ στηρίζουν αρχές όπως της ισότητας μεταχείρισης και της μη διάκρισης²¹.

Η πορεία του χρόνου, οδήγησε σε σημαντικές ενισχύσεις σε ό,τι αφορά μια ουσιαστικότερη εννοιολόγηση της «μειονότητας» πέραν της τυπικής και εν πολλοίς αναδραστικής αρχής της μη-διάκρισης. Προς επίρρωση των ανωτέρω, μπορούμε να επικαλεστούμε το Διεθνές Σύμφωνο Αστικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων και δη το άρθρο 27²² εν προκειμένω:

«Στα κράτη στα οποία υπάρχουν εθνοτικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες, τα άτομα που ανήκουν στις μειονότητες αυτές δεν θα στερούνται το δικαίωμα να απολαμβάνουν, από κοινού με τα άλλα μέλη της ομάδας τους, τον δικό τους πολιτισμό, να ομολογούν και να ασκούν τη δική τους θρησκεία ή να χρησιμοποιούν τη δική τους γλώσσα»

Συνεπώς αν επιθυμούσαμε να αποτυπώσουμε το πνεύμα των σημερινών καιρών, με σχετική ασφάλεια μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το ευρύτερο διεθνές πλαίσιο προστασίας δεν στερείται αρκετών προνοιών αναφορικά με τα μειονοτικά δικαιώματα. Απέχει ωστόσο μακράν από το καθεστώς υποχρεωτικής εφαρμογής του.

Εντούτοις, τα περισσότερα συμβατικά κείμενα φέρουν και σχετικούς μηχανισμούς παρακολούθησης του βαθμού εφαρμογής ή συμμόρφωσης με τις επιμέρους πρόνοιες. Ιδιαίτερα στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, εντοπίζουμε αρκετά όργανα όπως το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων²³ και το Γραφείο

¹⁹ Ο Χάρτης φέρει αναφορές για τα δικαιώματα του Ανθρώπου σε έξι άρθρα του, στο Στ. Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis ?*, Β' έκδοση (Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2020), 73.

²⁰ Άρθρο 2, Ulrike Barten, *Minorities, Minority Rights and Internal Self-Determination* (Cham: Springer International Publishing, 2015), 29, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-08876-1>.

²¹ Pentassuglia, 'Minority Protection in International Law: From Standard-Setting to Implementation', *Nordic Journal of International Law* 68, τχ. 2 (1999): 131, <https://doi.org/10.1163/15718109920295939>.

²² Barten, *Minorities, Minority Rights and Internal Self-Determination*, 29.

²³ Με την απόφαση της ΓΣ 60/251 (15 Μαρτίου 2006) αντικατέστησε όλα τα τμήματα και ανέλαβε τις αρμοδιότητες τόσο της Επιτροπής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (United Nations Commission on Human Rights) όσο και της Υπο-Επιτροπής για την πρόληψη Διάκρισης και Προστασίας Μειονοτήτων

Ύπατου Επιτρόπου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Office of the High Commissioner for Human Rights) τα οποία συχνά διεξάγουν διερευνητικές αποστολές (fact-finding missions) ή έρχονται σε επαφή με μη κυβερνητικές οργανώσεις προς διαπίστωση ζητημάτων έλλειψης προστασίας ή και καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Η πρώην Ομάδα εργασίας για τις Μειονότητες (UN Working Group on Minorities) ήταν επιτετραμμένη για προώθηση και εφαρμογή της Διακήρυξης του 1992, προτείνοντας κατά κύριο λόγο μέτρα για την πρόληψη άσκησης βίας και πρόκρισης του διαλόγου²⁴.

Οι ανεξάρτητες επιτροπές εμπειρογνομόνων σε ανάλογο πνεύμα, παρακολουθώντας το βαθμό συμμόρφωσης των κρατών στα αντίστοιχα κείμενα, αποτελούν σημαντικό παράγοντα εμπέδωσης των μηχανισμών επιτηρήσεις. Από αυτές μπορούμε να ξεχωρίσουμε την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε σχέση με το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, δυνάμει το 40^{ου} άρθρου του οποίου, τα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να

(Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities), που αργότερα, το 1999, μετονομάστηκε σε εκείνη για την Προώθηση και την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights).

Η πρώην Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (UN Commission on Human Rights), δεν θα πρέπει να συγχέεται με την υφιστάμενη Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (UN Human Rights Committee), δεδομένου ότι η πρώτη αποτελούσε -και το διάδοχό της Συμβούλιο αποτελεί- πολιτικό όργανο, απαρτιζόμενο από κράτη και συγκροτηθέν δυνάμει του Καταστατικού Χάρτη του ΗΕ και με απόφαση της ΓΣ. Αντιθέτως η δεύτερη παραμένει όργανο εμπειρογνομόνων του ΟΗΕ, αποτελούμενη από φυσικά πρόσωπα, συσταθείσα δυνάμει του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) και συζητά θέματα νομοτεχνικής φύσης που αφορούν αποκλειστικά το εν λόγω Σύμφωνο.

²⁴ Η πρώην Ομάδα εργασίας για τις μειονότητες συστάθηκε δυνάμει του ψηφίσματος 1995/31 ως επικουρικό όργανο της Υποεπιτροπής για την πρόληψη Διάκρισης και την Προστασία των Μειονοτήτων. Τη περίοδο λειτουργίας της πραγματοποίησε συνολικά 12 συνόδους. Διευκόλυνε τη συνειδητοποίηση των διαφορετικών προοπτικών σε θέματα μειονοτήτων. Ενήργησε επίσης ως μηχανισμός ακρόασης προτάσεων και σύστασης για εποικοδομητική επίλυση των σχετικών προβλημάτων. Το 2007, αντικαταστάθηκε από το Φόρουμ για θέματα μειονοτήτων (Forum on Minority Issues), με το ψήφισμα 6/15 του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (United Nations Human Rights Council), βλέπε: 'OHCHR | SC Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights', ημερομηνία πρόσβασης 13 Δεκέμβριος 2021, <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/sc/pages/subcommission.aspx>.

υποβάλλουν εκθέσεις σχετικά με τα μέτρα που έχουν ληφθεί για την εφαρμογή των δεδομένων δικαιωμάτων και σχετικά με την πρόοδο που έχει σημειωθεί όσον αφορά την απόλαυση αυτών²⁵.

1.2.2.1. Διεθνές Σύμφωνο περί ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων²⁶

Μετά από πολυετείς διεργασίες η ΓΣ των Ηνωμένων Εθνών, ενέκρινε το Διεθνές Σύμφωνο περί ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων²⁷. Τέθηκε σε ισχύ μαζί με το προαιρετικό πρωτόκολλό του στις 23 Μαρτίου 1976.²⁸

1.2.2.2. Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά (Μορφωτικά) Δικαιώματα²⁹

Το εν λόγω Σύμφωνο ετέθη σε ισχύ στις 3 Ιανουαρίου 1976³⁰. Κατά μήκος των άρθρων του διακηρύσσονται ενδεικτικά: το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών (άρθρο 1), το δικαίωμα της ισότητας μεταξύ ανδρός και γυναίκας (άρθρο 3), το δικαίωμα στην εργασία (άρθρο 6), δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση (άρθρο 9), δικαίωμα στην μόρφωση (άρθρα 13 & 14)³¹.

Αναφορικά με τις προβλεπόμενες υποχρεώσεις των κρατών, στο άρθρο 2 ορίζεται η φύση αυτών που οφείλει να καταλήγει στην απόλαυση των προβλεπόμενων δικαιωμάτων από τους πολίτες, χωρίς καμία διάκριση για λόγους φυλής, γλώσσας, θρησκευματος κ.α. Οι νόμιμοι περιορισμοί που ενδέχεται να τις διέπουν καταλήγουν μέχρις ότου σημείου διασφάλισης της γενικής ευημερίας μιας δημοκρατικής κοινωνίας (άρθρο 4) και πάντοτε με τις απαραίτητες συνακόλουθες αιτιολογήσεις (άρθρο 5)³².

²⁵ Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έχει υιοθετήσει λεπτομερείς κατευθυντήριες γραμμές για την υποβολή εκθέσεων με παροχή οδηγιών προς τα κράτη.

²⁶ “International Covenant on Civil and Political Rights” (United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171)

²⁷ Με το ψήφισμα 2200 Α (XXI).

²⁸ Η Ελλάδα επικύρωσε το Σύμφωνο, καθώς και τα δύο πρωτόκολλά του με το Ν.2462/97, Α’ 25, 26.2.1997.

²⁹ “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”. Το εν λόγω Σύμφωνο ετέθη σε ισχύ στις 3 Ιανουαρίου 1976.

³⁰ Η Ελλάδα επικύρωσε το Σύμφωνο με το Ν. 1432/1986, ΦΕΚ Α’ 45, 16.08.1985

³¹ Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis* ?, 106–7.

³² Περράκης, 106.

Η οικουμενικής διάστασης έννομη προστασία πολλών ατομικών δικαιωμάτων, στα πλαίσια ενός εγχειρήματος ενίσχυσης σε όλα τα μέλη του ΟΗΕ της παρουσίας ανάλογων προτύπων και πρακτικών κράτους δικαίου, καθώς και ο (δυικός) μηχανισμός ελέγχου που φέρει, καθιστούν το σύστημα του Συμφώνου αρκετά σημαντικό.

Φέρει εγγενείς διαφορές σε σχέση με τον αντίστοιχο μηχανισμό της ΕΣΔΑ³³, ως προς τα αποτελέσματα των διαδικασιών του, επηρεάζοντας τα συμβαλλόμενα μέρη. Το προαιρετικό Πρωτόκολλο του Συμφώνου του 1976, εισαγάγει τη δυνατότητα ατομικών αναφορών (communications) ως προς τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων που αναφέρονται³⁴.

Τα δύο σύμφωνα για τα ανθρώπινα δικαιώματα περιέχουν αρκετά άρθρα που έχουν ιδιαίτερη σημασία για τις μειονότητες. Η γλωσσική διερμηνεία στις διαδικασίες της ποινικής δικαιοσύνης (άρθρο 14 ΔΣΑΠΔ), η απαγόρευση της προπαγάνδας εθνικού ή φυλετικού μίσους που συνιστά υποκίνηση διακρίσεων (άρθρο 20 ΔΣΑΠΔ), η ισότητα στον εργασιακό χώρο (άρθρο 7 ΔΣΑΠΔ) και το δικαίωμα στην εκπαίδευση, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα (άρθρο 13 ΔΣΑΠΔ), είναι όλα γενικά ανθρώπινα δικαιώματα, με τα μέλη των μειονοτήτων ωστόσο να είναι εκείνα που ενδέχεται να επωφελούνται περισσότερο από αυτά³⁵.

³³ Όπως θα δούμε παρακάτω.

³⁴ Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis*?, 111.

³⁵ Pentassuglia, 'Minority Protection in International Law: From Standard-Setting to Implementation', *Nordic Journal of International Law* 68, τχ. 2 (1999): 134, <https://doi.org/10.1163/15718109920295939>.

1.2.2.3. Διακήρυξη για τα δικαιώματα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες³⁶

Από την εν λόγω Διακήρυξη ξεχωρίζουμε ενδεικτικά το άρθρο 2 (παρ.1) που προβλέπει ότι τα άτομα που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες φέρουν το δικαίωμα να απολαμβάνουν τον πολιτισμό τους, να ομολογούν και να ασκούν τις δικές τους θρησκεία και να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους, ιδιωτικά και δημόσια, ελεύθερα και χωρίς παρεμβάσεις ή οποιαδήποτε μορφή διάκρισης.

Καθώς και το άρθρο 4 (παρ. 2) που προβλέπει τα κράτη να λαμβάνουν μέτρα για να δημιουργήσουν ευνοϊκές συνθήκες ώστε να μπορούν τα άτομα που ανήκουν σε μειονότητες να εκφράζουν τα χαρακτηριστικά τους και να αναπτύσσουν τον πολιτισμό τους, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις παραδόσεις και τα έθιμά τους, εκτός εάν συγκεκριμένες πρακτικές παραβιάζουν την εθνική νομοθεσία και αντιβαίνουν στα διεθνή πρότυπα.

1.2.2.4. Διεθνής Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών φυλετικών διακρίσεων³⁷

Συγκεκριμένα το άρθρο 1 της Διεθνούς Σύμβασης για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων είναι σημαντικό για τις μειονότητες. Όχι μόνο η εθνική ή εθνοτική καταγωγή είναι μέρος των λόγων για τους οποίους απαγορεύονται οι διακρίσεις, αλλά και οι θετικές διακρίσεις, όπως γίνεται συνήθως στην προστασία των μειονοτήτων, επιτρέπονται ρητά.

Εισάγεται η διασφάλιση ότι τα ειδικά μέτρα (περιορισμού ενός δικαιώματος) πρέπει να παύσουν μόλις επιτευχθεί ο στόχος τους. Ο ελλιπής ορισμός αναφορικά με το πότε επιτυγχάνεται αυτό το όριο δεν οδήγησε σε επιφυλάξεις και δηλώσεις από τα συμβαλλόμενα κράτη.

³⁶ “Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities” (A/RES/47/135). Εγκρίθηκε με το ψήφισμα 47/135 της Γενικής Συνέλευσης της 18ης Δεκεμβρίου 1992.

³⁷ “International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination” (United Nations, Treaty Series, vol. 660, p. 195). Εγκρίθηκε με το ψήφισμα 2106 (XX) της Γενικής Συνέλευσης της 21ης Δεκεμβρίου 1965, τέθηκε σε ισχύ στις 4.01.1969.

1.2.2.5. Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των αυτοχθόνων λαών³⁸

Σήμερα η Διακήρυξη είναι το πιο ολοκληρωμένο διεθνές μέσο για τα δικαιώματα των αυτοχθόνων λαών. Θεσπίζει ένα παγκόσμιο πλαίσιο ελάχιστων προτύπων για την επιβίωση, την αξιοπρέπεια και την ευημερία των αυτόχθονων λαών του κόσμου και επεξεργάζεται τα υφιστάμενα πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών, όπως αυτά εφαρμόζονται στην ειδική κατάσταση των αυτόχθονων λαών.

1.2.2. Συμβούλιο της Ευρώπης

1.2.2.1. Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου³⁹

Η Ελλάδα επικύρωσε τη Σύμβαση το 1953⁴⁰. Υπήρξε το πρώτο συμβαλλόμενο κράτος που ενεργοποίησε το μηχανισμό διακρατικής προσφυγής⁴¹. Ταυτόχρονα αποτέλεσε και το μοναδικό κράτος που κατήγγειλε τη ΕυρΣΔΑ και αποχώρησε από το ΣοΕ το 1969⁴². Με την αποκατάσταση της Δημοκρατίας, το 1974, επικύρωσε εκ νέου τη Σύμβαση και επέστρεψε στον οργανισμό.

Σε ό,τι αφορά την σχέση μεταξύ ΕυρΣΔΑ και ελληνικής έννομης τάξης, επισημαίνεται η υπεροχή της έναντι του εσωτερικού δικαίου. Με βάση το Σύνταγμα του 1975⁴³, η Σύμβαση αποτελεί μέρος του εσωτερικού δικαίου με ταυτόχρονη υπεροχή των διατάξεών της έναντι αντίθετων πράξεων του

³⁸ “United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples” (A/RES/61/295). Η Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Αυτοχθόνων Λαών εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση στις 13.09.2007.

³⁹ “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms” (ETS 50). Υπεγράφη στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 και τέθηκε σε ισχύ στις 3 Σεπτεμβρίου 1953.

⁴⁰ Με το ν.2329/1953. Έχει επικυρώσει όλα τα Πρωτόκολλα της Σύμβασης, πλην των 4^{ου} και 12^{ου}. Αναγνώρισε την υποχρεωτική αρμοδιότητα του ΕΔΔΑ το 1979 και την ατομική προσφυγή το 1985. Ο εθνικός μηχανισμός υπεράσπισης της Ελλάδας έναντι των οργάνων της ΕυρΣΔΑ συγκροτείται με το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους (Ν. 1846/1985, 1947/1991, 2019/1992), στο Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis* ?, 261.

⁴¹ Κατά του Ηνωμένου Βασιλείου (176/56, 299/57) για τη Κύπρο την περίοδο του αντιαποικιακού αγώνα.

⁴² Louis B. Sohn και Thomas Buergenthal, *International Protection of Human Rights* (The Bobbs-Merrill Company, Inc., 1973), 1068.

⁴³ Άρθρο 28 (παρ. 1)

νομοθετικού σώματος. Το ετεροβαρές αυτό δυναμικό δεν μεταφέρεται ωστόσο και στη σχέση ΕυρΣΔΑ-Συντάγματος⁴⁴.

Τα κυριότερα δικαιώματα που προστατεύει η ΕυρΣΔΑ, βάσει των άρθρων της ενδεικτικά είναι:

- Στη ζωή (άρθρο 2)
- Στη προσωπική ελευθερία και ασφάλεια (άρθρο 5)
- Στην χρηστή απονομή δικαιοσύνης (άρθρο 6)
- Σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και κατοικίας (άρθρο 8)
- Ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας (άρθρο 9)
- Ελευθερίας της έκφρασης και της γνώμης (άρθρο 10)
- Ελευθερίας της ειρηνικής συνάθροισης και συνεταιρισμού (άρθρο 11)
- Σύναψης γάμου και δημιουργίας οικογένειας (άρθρο 12)
- Στην εκπαίδευση (άρθρο 2, Πρωτόκολλο αριθμ. 1)
- Στην ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των συζύγων ως προς το γάμο, στη διάρκεια και λύση του (άρθρο 5, Πρωτόκολλο αριθμ. 7)⁴⁵

Οι κυριότερες απαγορεύσεις της ΕυρΣΔΑ είναι:

- Βασανιστηρίων και απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών ή μεταχειρίσεων (άρθρο 3)
- Δουλείας, ειλωτείας και αναγκαστικής εργασίας (άρθρο 7)
- Διακρίσεων στην απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που εγγυάται η ΕυρΣΔΑ (άρθρο 14, Πρωτόκολλο αριθμ. 12)
- Στέρησης ελευθερίας για μη εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης (άρθρο 1, Πρωτόκολλο αριθμ. 4)⁴⁶

Το πλέγμα εγγυήσεων που διέπει τα συνολικά αναγραφόμενα δικαιώματα της σύμβασης ενισχύονται περαιτέρω και από την νομολογία του ΕΔΔΑ⁴⁷.

Αναφορικά με τις επιφυλάξεις των κρατών και τους προβλεπόμενους περιορισμούς ως προς την άσκηση ενός δικαιώματος, επισημαίνουμε ότι

⁴⁴ Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα *jus universalis* ?, 263.

⁴⁵ Περράκης, 170–71.

⁴⁶ Περράκης, 171.

⁴⁷ Παλαιότερα από τις εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων προς την Επιτροπή Υπουργών. Περράκης, 173.

δυνάμει του άρθρου 57 ορίζεται στα κράτη η δυνατότητα διατύπωσης επιφυλάξεων για ορισμένες διατάξεις, εφόσον η κείμενη εθνική νομοθεσία είναι ασυμβίβαστη. Κάθε μια ακολουθείται από σύντομη έκθεση προς διευκόλυνση του ελέγχου του συμβατού της κάθε επιφύλαξης από το ΕΔΔΑ. Παρότι ελάχιστα κράτη δεν έχουν διατυπώσει επιφυλάξεις ή ερμηνευτικές δηλώσεις επί διατάξεων της ΕυρΣΔΑ⁴⁸, εντούτοις δεν καταχράστηκαν τη δυνατότητα το άρθρου και περιορίστηκαν σε σχετικά μικρό αριθμό⁴⁹.

Η Σύμβαση προβλέπει περιορισμούς ως προς την άσκηση των ελευθεριών που εγγυάται⁵⁰, εφόσον προβλέπεται αντιστοίχως από τον εθνικό νομοθέτη και στοχεύει στην διασφάλιση της εθνικής και δημόσιας ασφάλειας, προστασίας της υγείας, προστασίας δικαιωμάτων τρίτων.

Συνεπώς, απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί ο σαφής προσδιορισμός του τρόπου και των ορίων ενός περιορισμού από την κείμενη εθνική νομοθεσία και η ύπαρξη νομίμου σκοπού. Υπογραμμίζεται ακόμη η πρόβλεψη για επιβολή περιορισμών σε ένα συγκεκριμένο υποκειμενικό πεδίο, εκείνο των αλλοδαπών (άρθρο 16).

Σε ό,τι αφορά τις παρεκκλίσεις των συμβαλλομένων κρατών από τις υποχρεώσεις της Σύμβασης, αυτές προβλέπονται στο άρθρο 15. Δεν συνοδεύεται όμως από διατάξεις συμπληρωματικού χαρακτήρα περί απαγόρευσης κάθε διάκρισης⁵¹. Το κράτος που ασκεί το δικαίωμα του άρθρου καλείται να ενημερώνει σχετικά το ΓΓ του ΣοΕ, τόσο για το περιεχόμενο και τη χρονική διάρκεια, όσο και για τους λόγους επιβολής των ανάλογων μέτρων⁵².

⁴⁸ Η των Πρωτοκόλλων της.

⁴⁹ Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis* ?, 174.

⁵⁰ Ενδεικτικά επί των άρθρων 1 (υποχρέωση σεβασμού δικαιωμάτων), 4 (απαγόρευση υποχρεωτικής εργασίας), 8 (σεβασμός ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), 9 (ελευθερία σκέψης), 10 (ελευθερία έκφρασης), 11 (ελευθερία συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι).

⁵¹ Εν αντιθέσει με το ΔΣΑΠ. Καμία παρέκκλιση βέβαια δεν αναγνωρίζεται επί του δικαιώματος στη ζωή (με εξαίρεση τις νόμιμες πολεμικές πράξεις), της απαγόρευσης των βασανιστηρίων και της δουλείας.

⁵² Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis* ?, 176–77.

1.2.2.2. Σύμβαση-Πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων⁵³

Η απουσία ορισμού αναφορικά με την έννοια της εθνικής μειονότητας λόγω έλλειψης συναίνεσης μεταξύ των κρατών, αφήνει το ζήτημα προσδιορισμού των υπό προστασία εθνικών μειονοτήτων στα κράτη που επικυρώνουν το κείμενο της Σύμβασης. Τονίζεται δε ότι ο επιθετικός προσδιορισμός «εθνικές» αποκλείει από το καθεστώς προστασίας κοινότητες όπως των Ρομά. Η διαμόρφωση των κανόνων προστασίας αποδίδεται στην ευχέρεια των κρατών που υπογράφουν και επικυρώνουν την Σύμβαση⁵⁴.

Με έμφαση στην καλή πίστη (*bona fides*) η Σύμβαση στηρίζεται στη βούληση των κρατών προς διασφάλιση ενός χώρου «ανεκτικότητας και διαλόγου», μέσω νομοθετικών πρωτοβουλιών. Από την άλλη, οι μειονότητες οφείλουν να σέβονται την εδαφική ακεραιότητα, το Σύνταγμα και τους νόμους του κράτους⁵⁵.

Η ασάφεια καθιστά δυνατή την εφαρμογή της ίδιας διάταξης σε πολύ διαφορετικές καταστάσεις και αυτή είναι μια πραγματικότητα στον διάλογο περί μειονοτήτων: κάθε μειονότητα είναι διαφορετική από τις άλλες⁵⁶.

Η Σύμβαση φέρει προγραμματικές διατάξεις και επιβεβαιώνει ότι η προστασία των μειονοτικών δικαιωμάτων αποτελεί αναπόσπαστο μέρος και της αντίστοιχης των ανθρωπίνων. Πέρα από την αρχή της μη διάκρισης, της ισονομίας-ισοπολιτείας (άρθρο 4, παρ. 1) επιβάλλει στα συμβαλλόμενα μέρη και τη δυνατότητα υιοθέτησης θετικών μέτρων για τα μέλη μιας μειονότητας (στο ίδιο, παρ. 2). Κατοχυρώνει την ατομική διάσταση των ελευθεριών και δικαιωμάτων⁵⁷.

⁵³ “Framework Convention for the Protection of National Minorities” (ETS 157). Υπεγράφη τη 1^η Φεβρουαρίου 1995 και τέθηκε σε ισχύ τρία χρόνια αργότερα. Η Ελλάδα έχει υπογράψει την Σύμβαση-Πλαίσιο, αλλά δεν την έχει επικυρώσει.

⁵⁴ Μ. Τσίγκου και Σ. Λίβας, *Η προστασία των γλωσσικών μειονοτήτων στην Ευρώπη* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2019), 148.

⁵⁵ Τσίγκου και Λίβας, 149.

⁵⁶ Barten, *Minorities, Minority Rights and Internal Self-Determination*, 41.

⁵⁷ Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis* ?, 290.

1.2.2.3. Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης⁵⁸

Το 1961 υιοθετήθηκε ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης. Θεωρήθηκε ότι συμπληρώνει την ΕυρΣΔΑ, καθώς εστιάζει μεταξύ άλλων στη στέγαση, την υγεία, την εκπαίδευση και την απασχόληση. Μια αναθεωρημένη έκδοση του Χάρτη τέθηκε σε ισχύ το 1999. Όπως και με την Σύμβαση, τα μέλη των μειονοτήτων προστατεύονται ως ανθρώπινα όντα. Η ειδική προστασία εκφράζεται μόνο μέσω της ρήτρας απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω σύνδεσης με μια εθνική μειονότητα στο άρθρο Ε του (αναθεωρημένου) Χάρτη⁵⁹.

1.2.3. Ευρωπαϊκή Ένωση

Όπως φαίνεται σε επιστολές του Υπατού Αρμοστή του ΟΑΣΕ και σε εκθέσεις της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, η ένταξη στην ΕΕ χρησιμοποιήθηκε ως ρητορικό επιχείρημα για την εξέλιξη προστασίας των μειονοτικών δικαιωμάτων. Τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης (1993) έθεσαν νέα πρότυπα πολιτικής για τα δυνητικά νέα κράτη-μέλη. Εκτός από την επικέντρωση στην πολιτική και οικονομική μετάβαση, τα κριτήρια εστίαζαν στο καθεστώς των εθνικών μειονοτήτων, ζητώντας τον «σεβασμό και την προστασία» των.

Ωστόσο, η ρήτρα προστασίας των μειονοτήτων δεν συμπεριλήφθηκε στη Συνθήκη του Άμστερνταμ του 1997, η οποία θα καθιστούσε μια τέτοια δήλωση μέρος του κοινοτικού κεκτημένου (*acquis communautaire*).

Παρ' όλα αυτά, περιείχε οδηγία για τη φυλετική ισότητα που επέβαλε την πρόληψη των εθνοτικών ή φυλετικών διακρίσεων. Η οδηγία δεν τέθηκε σε ισχύ πριν από το 2003.

Η Ατζέντα 2000 έθεσε σε κίνηση τη διαδικασία προσχώρησης όχι μόνο για τα κράτη μέλη που επιβεβαιώθηκαν επίσημα ως υποψήφια⁶⁰. Ταυτόχρονα, οι τακτικές εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αποτέλεσαν έναν τρόπο

⁵⁸ “European Social Charter” (ETS 35). Υπεγράφη στις 18 Οκτωβρίου 1961 και τέθηκε σε ισχύ στις 26 Φεβρουαρίου 1965.

⁵⁹ Στην Ελλάδα επικυρώθηκε στις 1.5.2016

⁶⁰ Με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέγραψε τις περισσότερες χώρες που θα μπορούσαν να γίνουν επίσημα υποψήφια για ένταξη.

παρακολούθησης της δέσμευσης των επιμέρους χωρών για ένταξη, χρησιμοποιώντας τα κριτήρια της Κοπεγχάγης ως βάση⁶¹.

1.2.4. ΟΑΣΕ

Η συγκρότηση του ΟΑΣΕ το 1995 υπήρξε αποτέλεσμα πολυετών διεργασιών. Η επιδείνωση της δεκαετίας του 1970 στις σχέσεις μεταξύ του ΝΑΤΟ και του Συμφώνου της Βαρσοβίας, οδήγησε το 1975 στην υπογραφή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι και τη δημιουργία της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη (ΔΑΣΕ).

Το κλίμα που επικράτησε στις διεθνείς σχέσεις, μετά την κατάρρευση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και τη δημιουργία των νέων ανεξαρτήτων κρατών από τη διάλυση της τότε Σοβιετικής Ένωσης, οδήγησαν στη μετατροπή της Διάσκεψης σε Οργανισμό⁶². Τα παραχθέντα Κείμενα Κοπεγχάγης (1990) και Γενεύης (1991) κατοχυρώνουν εν πολλοίς την ατομική άσκηση δικαιωμάτων⁶³.

Σε περιφερειακό επίπεδο, τα συστήματα του ΟΑΣΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης προσφέρουν σημαντικές ευκαιρίες για τον έλεγχο των δικαιωμάτων των μειονοτήτων των κρατών. Ιδίως οι Μηχανισμοί της Βιέννης του 1989 και Μόσχας του 1991 δημιουργούν μια διακρατική διαδικασία παρακολούθησης, με στόχο να διασφαλιστεί η εφαρμογή των δεσμεύσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα⁶⁴.

Ο Μηχανισμός της Μόσχας υπό ορισμένες διαδικαστικές προϋποθέσεις, επιτρέπει την αποστολή εμπειρογνομόνων σε μια συγκεκριμένη χώρα, ενώ άλλα είδη αποστολών, που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του ΟΑΣΕ λειτουργούν βάσει εντολών συγκεκριμένου στόχου και αποτελούν συνήθως εργαλείο της πολιτικής διαδικασίας. Η δυνατότητα συνέχισης των εργασιών τους επί του πεδίου, εξαρτάται από τη συνεχή συγκατάθεση της οικείας κυβέρνησης.

⁶¹ David Galbreath και Joanne McEvoy, 'European Organizations and Minority Rights in Europe: On Transforming the Securitization Dynamic', *Security Dialogue* 43, τχ. 3 (Ιούνιος 2012): 279, <https://doi.org/10.1177/0967010612444149>.

⁶² Πλέον Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη-ΟΑΣΕ

⁶³ Περράκης Δικαιοταξία 178

⁶⁴ Περράκης και Μαρούδα, *Διεθνής Δικαιοταξία. Θεωρία και Εφαρμογή Διεθνούς Δικαίου.*, 178.

Ομολογουμένως, η ανάγκη κρατικής πρωτοβουλίας για την ενεργοποίηση ή την υποστήριξη αυτών των διαδικασιών αποτελεί συχνά εμπόδιο για την ουσιαστική χρήση τους στην πράξη⁶⁵.

1.3 Αρχές Προστασίας και Δικαιώματα

Δεδομένου ότι δεν υπάρχει ένας σαφής και απόλυτος ορισμός της Μειονότητας, αναπόδραστα εξάγουμε το συμπέρασμα ότι αντιστοίχως κάθε «ουσιαστικό περιεχόμενο προστασίας» παραμένει εν πολλοίς απροσδιόριστο. Αντιθέτως, μπορούμε να το προσεγγίσουμε αναλύοντας κάθε δεδομένο ειδικό συμβατικό κείμενο *per se*, που σε αρκετές περιπτώσεις ορίζει το νομικό καθεστώς που τη διέπει.

Ωστόσο, ένας τέτοιος περιορισμός δεν κωλύει την σημαντική διάκριση που σε κάθε μελέτη περίπτωσης καλούμαστε να πράττουμε: τη διάσταση της ατομικής και συλλογικής προστασίας. Η πρώτη αφορά στα παραδεδεγμένα δικαιώματα των μελών μιας μειονότητας ως ατόμων, ενώ η δεύτερη στην συνολική προστασία της μειονότητας ως «διακριτής κοινωνικής οντότητας»⁶⁶.

Αρκετά διεθνή κείμενα⁶⁷ συγκροτούν μια ευρύτερη εικόνα έννομης προστασίας δικαιωμάτων σε μια προσπάθεια συγκερασμού αυτής για τα μειονοτικά και

⁶⁵ Pentassuglia, 'Minority Protection in International Law', 1999, 134–35.

⁶⁶ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις.*, 40. Ο Dinstein υποστηρίζει ότι «δύο συλλογικά δικαιώματα αναγνωρίζονται από το γενικό διεθνές δίκαιο σε κάθε μειονότητα οπουδήποτε: το δικαίωμα φυσικής ύπαρξης και το δικαίωμα διατήρησης μιας ξεχωριστής ταυτότητας», στο D. Johnston, 'Native Rights as Collective Rights: A Question of Group Self-Preservation', στο *The Rights of Minority Cultures*, επιμέλ. Will Kymlicka (Oxford University Press, 1995), 186–87.

Επισημαίνεται η θέση (Donnelly), ότι, εφόσον τα ανθρώπινα δικαιώματα κατέχονται από ανθρώπινα όντα και εφόσον τα ανθρώπινα όντα αποτελούν φυσικά πρόσωπα, μόνο τα άτομα μπορούν να κατέχουν ανθρώπινα δικαιώματα, στο Gaetano Pentassuglia, επιμ., *Ethno-Cultural Diversity and Human Rights: Challenges and Critiques*, International Studies in Human Rights, volume 122 (Leiden ; Boston: Brill Nijhoff, 2018), 35. Παρότι στο διεθνές δίκαιο με θετικούς όρους δεν φαίνεται να αναγνωρίζονται συλλογικά δικαιώματα μειονοτήτων, αλλά ατομικά, εντούτοις υπάρχει η δυνατότητα από κοινού άσκησης, στο Περράκης και Μαρούδα, *Διεθνής Δικαιοταξία. Θεωρία και Εφαρμογή Διεθνούς Δικαίου.*, 277. και Pentassuglia, *Ethno-Cultural Diversity and Human Rights*, 42.

⁶⁷ Μεταξύ των οποίων και η Σύμβαση-Πλαίσιο του ΣοΕ (ενδεικτικά: άρθρο 5, παρ.1). Οι «δεσμεύσεις» που αναφέρονται στο κείμενο ωστόσο, επαφίονται στην διακριτική ευχέρεια του κάθε κράτους. Η τάση συγκεκριμενοποίησης των εν λόγω δεσμεύσεων από αρκετά όργανα του ΣοΕ είναι υπαρκτή. Πέραν από

αυτής για ανθρώπινα. Αναφέρονται στην ανάγκη λήψης μέτρων ειδικών και θετικών με σκοπό την διατήρηση της μειονοτικής ταυτότητας⁶⁸.

Μια άλλη σημαντική διάκριση είναι εκείνη που εγγίζει το κάθε ειδικό συμβατικό καθεστώς που συγκροτείται δυνάμει ειδικών κειμένων⁶⁹ σε συνδυασμό με σχετικές διεθνείς ή περιφερειακές διατάξεις. Παρατηρούνται ακριβώς τόσο τα «υποκειμενικά» στοιχεία, που προσδιορίζουν και σχετίζονται με τη μειονότητα εν σχέσει με τη πλειονότητα ενός κράτους, όσο και τα αντικειμενικά που αποτελούν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που φέρει η πρώτη και που εκτιμώνται βάσει του περιεχομένου των ειδικών συμβατικών προνοιών ανά περίπτωση⁷⁰.

Η απουσία παγιωμένου συστήματος κανόνων έννομης προστασίας μειονοτήτων που οδηγεί στο ανωτέρω χάσμα, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές αμβλύνεται από την ύπαρξη κάποιων αρχών εθιμικού δικαίου που δυνητικά μπορούν να αξιοποιηθούν τόσο στη συμπλήρωση ενδεχόμενων ελλείψεων προνοιών, όσο και στον τρόπο ανάγνωσης υφιστάμενων. Μπορούν να προσδιορίζουν τόσο τον τρόπο, όσο και τα ακρότατα σημεία του πεδίου άσκησης ορισμένων δικαιωμάτων στο εσωτερικό ενός κράτους.

Η Κατσιγιάννη επιχειρηματολογεί ότι η αθροιστική ανάγνωση των μεμονωμένων ειδικών συμβατικών κειμένων που αφορούν μεμονωμένες μειονότητες ανά το κόσμο, δύναται να σχηματοποιήσει μια «διαμορφούμενη πεποίθηση περί δικαίου» (*opinion juris*), στη βάση της πρακτικής επανάληψής τους (*consuetudo*)⁷¹.

τη Συμβουλευτική Επιτροπή του Οργανισμού και η Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας επιλαμβάνεται υποθέσεων μειονοτικών ζητημάτων κατά την παρακολούθηση χωρών.

⁶⁸ Λ. Α. Σισιλιάνος, *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010), 324-25.

⁶⁹ Την περίοδο του μεσοπολέμου, αλλά και τα πρώτα μετα-ψυχροπολεμικά χρόνια, παρατηρήθηκαν ανάλογες διμερείς συμφωνίες.

⁷⁰ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις*, 41.

⁷¹ Στο ίδιο.

Ο τρόπος αυτός σκέψης αναπτύσσεται στο μοτίβο που συσχετίζει γενικότερες φύσει ειδικές προβλέψεις και την απόδειξη μιας αντικειμενικής πρακτικής από πλευράς κρατών εν ταυτώ.

Από την άλλη πλευρά, στην ίδια λογική μπορεί να ενταχθεί και η αξιοποίηση του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αν και μεταγενέστερο από εκείνο των μειονοτικών, εντούτοις σήμερα περιλαμβάνει, όπως διατυπώνεται και ανωτέρω, ένα ευρύτατο πεδίο εφαρμογής. Τελικός αποδέκτης των εκάστοτε προνοιών και «έμμεσος φορέας» των δικαιωμάτων παραμένει το άτομο και τα κράτη άμεσα «υπόχρεοι φορείς» των ρυθμίσεων που μπορεί να εκπορεύονται από διεθνή και περιφερειακά συμβατικά καθεστώτα⁷².

Συνεπώς, είμαστε σε θέση να θεωρήσουμε ότι αμφότερα τα συστήματα έννομης προστασίας, με τα κράτη ως υποκείμενα των αντιστοίχων διεθνών συμβάσεων, προσφέρουν δικαιώματα και υποχρεώσεις *ad personam*⁷³.

Συζευκτικά αξίζει να επισημάνουμε και ορισμένα σημεία αναφορικά με το διεθνές εθιμικό δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁷⁴. Θεωρείται αυτονόητη η επισήμανση ύπαρξης ορισμένων σημαντικών εθιμικών κανόνων που απαγορεύουν τη συστηματική παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη δουλεία ή τις φυλετικές διακρίσεις. Οι εν λόγω κανόνες έχοντας αποκτήσει και καθεστώδες αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*), δεσμεύουν τα κράτη της διεθνούς κοινότητας ανεξαρτήτως κύρωσης ή μη και επισείουν τις συλλογικές υποχρεώσεις των τρίτων⁷⁵.

1.3.1. Αρχή της Ισονομίας-Ισοπολιτείας

Αποτελεί τη βασική υποχρέωση των κρατών να λαμβάνουν μέτρα ίσης μεταχείρισης για όλα τα άτομα που βρίσκονται στο εσωτερικό τους. Ο δεύτερος όρος περιγράφει το ειδικό περιεχόμενο εφαρμογής με έμφαση στα πολιτικά

⁷² Εφόσον αποτελούν συμβαλλόμενα μέρη.

⁷³ Απαραίτητη κρίνεται και η ένταξη των σχετικών διατάξεων διεθνών ή περιφερειακών κειμένων στην εσωτερική έννομη τάξη του κράτους.

⁷⁴ Σημαντική είναι η συμβολή του δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην εισαγωγή ενός παραδείγματος ανάγνωσης του γενικού διεθνούς από τη διεθνή κοινότητα. ΔΠΓΔ 1995 Interlocutory Appeal 97 par Tadic, βλέπε στο Ant. Cassese, *Διεθνές Δίκαιο*, επιμέλ. Φ. Παζαρτζή (Gutenberg, 2012), 465. και Περράκης και Μαρούδα, *Διεθνής Δικαιοσύνη*, 294–95.

⁷⁵ Barcelona traction 33, στο Cassese, *Διεθνές Δίκαιο*, 463.

δικαιώματα των ατόμων ως φορέων με σκοπό τη συμμετοχή στη διοίκηση του κράτους. Αυτή η αρχή βρίσκεται κατά κύριο λόγο στα συνταγματικά κείμενα, ρητώς διατυπωμένη και αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της ύπαρξης και εύρυθμης λειτουργίας ενός δημοκρατικού καθεστώτος⁷⁶.

Μάλιστα στο δικαιοϊκό χώρο των αστικών δικαιωμάτων υπερβαίνεται και η μοναδική προϋπόθεση που ενυπάρχει στην (καθολική και διάχυτη) εφαρμογή των αρχών από το ελληνικό Σύνταγμα, η κατοχή της ελληνικής ιθαγένειας⁷⁷.

Σε παγκόσμια κλίμακα η αρχή θεμελιώνεται στη Παγκόσμια Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (1948)⁷⁸, στον Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών⁷⁹, καθώς και στα Διεθνή Σύμφωνα για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα⁸⁰, για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα.⁸¹

Η αρχή κατοχυρώνεται ειδικά στο άρθρο 26 ΔΣΑΠ, όπου προνοεί για την «ίση προστασία του νόμου χωρίς διακρίσεις» (equal protection of the law without any discrimination) και την «ισότητα ενώπιον του νόμου» (equality before the law)⁸².

Σε περιφερειακό, ξεχωρίζουμε την μεία που ενυπάρχει στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Θεμελιωδών Ελευθεριών, στην οποία και προβλέπεται η υποχρέωση των συμβαλλομένων μερών να παρέχουν προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, όλων των ατόμων που βρίσκονται στην επικράτειά τους⁸³.

⁷⁶ Στο Σύνταγμα της Ελλάδος, ανατρέχουμε στο άρθρο 4 (παρ. 1), όπου ορίζεται: «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου» (όπως αναθεωρήθηκε με το Ψήφισμα της 25^{ης} Νοεμβρίου 2019 της Θ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων).

⁷⁷ Δυνάμει του άρθρου 4 του Ελλ. ΑΚ προβλέπεται η αρχή της ισονομίας & ισοπολιτείας έναντι των αλλοδαπών που διαβιούν εντός της ελληνικής επικράτειας, σε ό,τι αφορά την άσκηση αστικών δικαιωμάτων και λαμβάνοντας υπόψιν τους πιθανούς περιορισμούς που προβλέπει ο νομοθέτης. Βλέπε επιπροσθέτως και ΕΚΧ μέρος 1 18, 19.

⁷⁸ Άρθρα 1 & 7 & 8, 10.

⁷⁹ Προοίμιο και άρθρο 1.

⁸⁰ Άρθρο 1.1.

⁸¹ Ομοίως.

⁸² Διακοφωτάκης, 'Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιο', 149.

⁸³ Άρθρο 1.

Η ύπαρξη των συγκεκριμένων διεθνών συμβατικών κειμένων και όλων όσων αναφέρονται στις εν λόγω αρχές, συγκροτούν μια «γενικευμένη» διεθνή πρακτική και πεποίθηση νομική των κρατών για την αναγκαιότητα εφαρμογής τους⁸⁴.

1.3.2. Αρχή της μη διάκρισης

Η συγκεκριμένη αρχή συσχετίζεται άρρηκτα με την αντίστοιχη της ίσης μεταχείρισης⁸⁵. Ισότητα ωστόσο δύναται να υπάρξει μόνον όταν έχουν προηγουμένως «απαγορευθεί οι διακρίσεις» και όταν, επιπλέον, επιχειρείται από το κράτος η «εξασφάλισή» της⁸⁶.

Η διαφορετική αποτύπωση, δεν στοχεύει στην έκφραση με αρνητικό πρόσημο ενός κοινού πεδίου αναφοράς έννομης προστασίας. Όπως σωστά επισημαίνει η Κατσιγιάννη⁸⁷, η διεθνής υποχρέωση, συχνά και εθιμικά, των κρατών να εφαρμόσουν την αρχή της μη διάκρισης, εγγίζει την «διευκρίνηση» που αφορά στα όρια της εν λόγω μεταχείρισης, «σχετικοποιώντας» την απόλυτη ισονομία μέσω εξαιρέσεων⁸⁸. Οι ρητοί περιορισμοί που είθισται να ακολουθούν σχετικές μνείες επιβάλλουν και συγκεκριμένους περιορισμούς σε ό,τι αφορά δυνητικές εξαιρέσεις⁸⁹. Σε παγκόσμιο επίπεδο, η αρχή θεμελιώνεται πρωταρχικά στη

⁸⁴ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις.*, 51.

⁸⁵ Βλ. Προοίμιο 12^ο Πρωτοκόλλου ΕυρΣΔΑ.

⁸⁶ Διακοφωτάκης, 'Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιο', 150.

⁸⁷ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις.*, 52.

⁸⁸ Πάντοτε βάσει προϋποθέσεων.

⁸⁹ Δεν επιτρέπονται εξαιρέσεις βάσει φύλου, χρώματος, θρησκείας κκ.

Παγκόσμια Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα⁹⁰, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα⁹¹ και το ΔΣΑΠ⁹²

Σε ευρωπαϊκό, μέσα από την ΕυρΣΔΑ και τον Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Χάρτη⁹³. Ορισμένες επισημάνσεις αναφορικά με την πρώτη, θα μας βοηθήσουν να αντιληφθούμε και ορισμένα σημεία σε επόμενα μέρη του παρόντος πονήματος.

Από το κείμενο της Σύμβασης, ξεχωρίζουμε το άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων), στο οποίο εμπεριέχεται η υποχρέωση των συμβαλλομένων μερών να εφαρμόζουν την αρχή της μη διάκρισης κατά την άσκηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁹⁴. Η πλέον διευρυμένη απαρίθμηση περιορισμών συγκριτικά με τον ΟΗΕ⁹⁵, ενδεχομένως να εκληφθεί ως αυστηρά προωθημένη, ιδιαίτερα για την περίοδο που το κείμενο τέθηκε σε ισχύ (1953), εντούτοις πρέπει πάντοτε να λαμβάνεται υπόψιν εν σχέσει με τις επιτρεπτές εξαιρέσεις⁹⁶.

⁹⁰ Άρθρο 2. Στο εν λόγω άρθρο, αναφέρεται μια σειρά περιορισμών αναφορικά με τις δυνητικές εξαιρέσεις.

⁹¹ Άρθρο 2, παρ 2. Υπόλοιπα κείμενα ενδεικτικά αποτελούν: Σύμβαση για τη Πρόληψη και Καταστολή του Εγκλήματος της Γενοκτονίας (1948) άρθρο 2, Σύμβαση της UNESCO κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση (άρθρα 1 & 5), Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των μορφών Φυλετικών Διακρίσεων (1965), άρθρο 5, Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (1989), άρθρο 2, Αμερικανική Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (1969) άρθρο 1, Καταληκτικό κείμενο ΔΑΣΕ Κοπεγχάγης (1990), τίτλος Δ' (παρ. 31), Σύμβαση-Πλαίσιο ΣοΕ (1995), άρθρο 4 (παρ.1). Διακοφωτάκης 138-139.

⁹² Το άρθρο 2 του οποίου απαγορεύει τις διακρίσεις, ενώ το άρθρο 26 καθιερώνει την ισότητα και το περιεχόμενο της. Ωστόσο, το πρώτο κατοχυρώνει την αρχή της μη διάκρισης στην «γενικότερη δυνατή» έκφρασή της, νοούμενη μόνο στο πλαίσιο του Συμφώνου. Το δεύτερο καθιερώνει την ισότητα έναντι του νόμου ως κύριο δικαίωμα, η επίκληση του οποίου αυτονομείται έναντι των λοιπών δικαιωμάτων, ανεξαρτήτως του πλαισίου ΔΣΑΠ (στο ίδιο Διακοφωτάκης 150-151).

⁹³ Άρθρο 15 (παρέκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης), 16 (περιορισμοί στην πολιτική δραστηριότητα αλλοδαπών), 17 (απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος) & 18 (όρια χρήσης περιορισμών σε δικαιώματα).

⁹⁴ Διακοφωτάκης, 'Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιο', 138.

⁹⁵ Γίνεται αναφορά και για «συμμετοχή εις εθνική μειονότητα». Η γενικότερη φράση: «εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως» μπορούμε να πούμε ότι περικλείει πραγματολογικά και τη στενότερη πρώτη. Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Εννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις.*, 61.

⁹⁶ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, 55.

Χάριν του θέματος που μας απασχολεί, δεν μπορούμε να παραλείψουμε και το 12^ο Πρωτόκολλο της Σύμβασης⁹⁷, εφόσον περιλαμβάνει τον αυτόνομο δικαστικό έλεγχο κρατών, όχι σε σχέση με παραβίαση προβλεπόμενων δικαιωμάτων σύμβασης.

Τέλος, στον Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Χάρτη, η αρχή της μη διάκρισης εντοπίζεται στο προοίμιο του κειμένου⁹⁸, με τη συνακόλουθη ειδική αναφορά στους περιορισμούς εξαιρέσεων που την διέπουν⁹⁹.

1.3.2.1. Εξαιρέσεις ως προς την εφαρμογή

Οι υφιστάμενες εξαιρέσεις κατά την εφαρμογή της εν λόγω αρχής, διέπονται από συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Βασικότερη παραμένει η τήρηση από την κρατική πρακτική του επιτρεπόμενου ορίου των ακροτάτων σημείων, όπως αυτό περιγράφεται στο εκάστοτε συμβατικό κείμενο¹⁰⁰.

Υπάρχει η άποψη ότι το πεδίο αυτό δεν καθορίζεται επακριβώς κοινό στα βασικότερα διεθνή και περιφερειακά κείμενα. Για τον ΕΚΧ αρχικώς, η απαγόρευση διακρίσεων ίσχυε «περιοριστικά», διαζευκτικά σε σχέση με τους οριζόμενους περιορισμούς¹⁰¹. Αργότερα κατέστη καθολική¹⁰², με την απαρίθμηση των κατηγοριών περιορισμών να καθίσταται ενδεικτική¹⁰³.

Παράλληλα, σημαντική προϋπόθεση εξαίρεσης παραμένει και η υπαγόρευση της εκάστοτε κρατικής πρακτικής, από αντικειμενική ανάγκη, καθιστώντας την απαραίτητη. Η επαρκής αιτιολόγηση από πλευράς κράτους αποτελεί

⁹⁷ Το εν λόγω ωστόσο Πρωτόκολλο δεν δεσμεύει την Ελλάδα.

⁹⁸ Παράγραφος 4.

⁹⁹ Μέρος V, άρθρο E, άρθρα 30 & 31. Ειδικά για θέματα φύλου άρθρο 20. Επισημαίνουμε ότι η διαφορετική ωστόσο αντιμετώπιση εδραζόμενη σε αντικειμενική αιτιολογία, αποτελεί διάκριση (άρθρο E).

¹⁰⁰ Τήρηση δηλαδή όλων των περιορισμών ως προς τις εξαιρέσεις. Ενδεικτικά ως προς τον ΕΚΧ, άρθρα 30 & 31 και ως προς τον αναθεωρ. ΕΚΧ, Μέρος V, άρθρα F (εμπόλεμη σύρραξη) & G (προστασία δημοσίου συμφέροντος, εθνικής ασφάλειας, δημόσιας υγείας).

¹⁰¹ Προοίμιο πρώτου κειμένου, 1961.

¹⁰² Μέρος V, άρθρο E.

¹⁰³ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις.*, 67.

προαπαιτούμενο μιας εξαίρεσης¹⁰⁴, υπογραμμίζοντας τη γενικότερη συμμόρφωσή του στο «πνεύμα» της αρχής¹⁰⁵. Ενώ απαραίτητη είναι και η ύπαρξη μιας συλλογιστικής αναλογικότητας ως προς τα μέτρα που λαμβάνονται εν σχέσει με τους προς επίτευξη σκοπούς.¹⁰⁶

1.3.3. Αρχής της μη διακινδύνευσης κρατικής οντότητας

Οι κρατικές οντότητες ως υποκείμενα του διεθνούς δικαίου¹⁰⁷ και άμεσοι υπόχρεοι των προνοιών έννομης προστασίας, καλούνται να εφαρμόσουν λειτουργικούς μηχανισμούς προάσπισης των ανθρωπίνων και μειονοτικών δικαιωμάτων. Θα ήταν ανεδαφική οιαδήποτε πρόσδεση στην ομολογουμένως ορθή αυτή θέση, χωρίς τη λήψη υπόψιν και μιας ουσιαστικής προϋπόθεσής, της ύπαρξής τους. Κάθε κράτος όντας υπόχρεο να υπερασπιστεί το διεθνώς/περιφερειακώς ή ειδικώς (διμερώς) παραδεδεγμένο πλαίσιο προστασίας, οφείλει να κατοχυρώνει την προστασία του εν ταυτώ¹⁰⁸. Παραθέτουμε ενδεικτικά από την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα:

Το άτομο έχει καθήκοντα απέναντι στην κοινότητα, μέσα στα πλαίσια της οποίας και μόνο είναι δυνατή η ελεύθερη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του¹⁰⁹.

Η δυνατότητα περιορισμένης άσκησης δικαιωμάτων ή εξαίρεσης από την υποχρέωση προστασίας αυτής, από πλευράς κράτους, μπορούν να αφορούν στα ανθρώπινα δικαιώματα εν γένει¹¹⁰, είτε αναφορικά με ένα μεμονωμένο.

Για τη δεύτερη περίπτωση, συμβουλευόμαστε ειδικότερα διεθνή συμβατικά κείμενα, όπως το ΔΣΑΠ, το οποίο και προβλέπει την δυνατότητα παρέκκλισης των κρατών ως προς την προάσπιση αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων, εν

¹⁰⁴ Προοίμιο 12 Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ, Μέρος V, άρθρο Ε ΕΚΧ.

¹⁰⁵ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις.*, 68–69.

¹⁰⁶ Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis ?*, 172.

¹⁰⁷ Για την τυπολογία υποκειμένων ΔΔ βλ. Α. Συρίγος, 'Το Κράτος', στο *Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας* (Νομική Βιβλιοθήκη, 2017), 109–10.

¹⁰⁸ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις.*, 70.

¹⁰⁹ Άρθρο 29, παρ. 1

¹¹⁰ Πάντος πέραν του ενός.

καιρώ έκτακτης ανάγκης¹¹¹. Στο ΣΟΚΠ βλέπουμε ταυτόχρονα τη δυνατότητα εξαίρεσης των κρατών από το περιεχόμενο του κειμένου στα πλαίσια της «γενικής ευημερίας μιας δημοκρατικής κοινωνίας»¹¹².

Η ειδική πρόνοια που προβλέπεται στο άρθρο 8 αναφορικά με το «ατομικό δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι» σε εργατικά σωματεία, μπορεί να περιορισθεί δυνάμει της εσωτερική έννομης τάξης για την εθνική ασφάλεια, τη δημόσια τάξη, ή για τη προστασία των δικαιωμάτων των άλλων¹¹³. Το «συλλογικό δικαίωμα» για την ελευθερία λειτουργίας συνεταιριστικών σωματίων¹¹⁴, μπορεί να περιορισθεί με τις ίδιες προϋποθέσεις.

Δεν πρέπει να παραληφθεί ότι κάθε κρατική πρακτική δεν δύναται να αναιρεί τα δικαιώματα που προβλέπονται εντός των κειμένων¹¹⁵. Εξίσου, κάθε σύναψη διεθνών συμφωνιών εν αντιθέσει με το περιεχόμενο επίσης των κειμένων, αποτελώντας παράλληλα και κανόνα συμβατικού αναγκαστικού δικαίου (*jus cogens*).

Καταληκτικά, σε παγκόσμιο και περιφερειακό επίπεδο η προτεραιοποίηση της προστασίας της κρατικής οντότητας, έναντι των ατομικών δικαιωμάτων, συμβαίνει σε περιόδους που η πρώτη τίθεται εν κινδύνω και επιτρέπεται για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και εγγίζοντας συγκεκριμένα δικαιώματα, η άσκηση των οποίων κωλύει μια αποτελεσματική πρακτική¹¹⁶. Ακρότατο όριο

¹¹¹ ΔΣΑΠ, άρθρο 4 παρ 1. Λαμβάνοντας ωστόσο και ορισμένες προϋποθέσεις, όπως το χρονικό περιορισμό της πρακτικής (στο ίδιο), τη μη δυνατότητα χρήσης της πρόβλεψης για μια σειρά από δικαιώματα (παρ. 2) και την ενημέρωση των λοιπών συμβαλλομένων μερών μέσω και του ΓΓ (παρ. 3).

¹¹² Άρθρο 4. Στο εν λόγω Σύμφωνο δεν παρατηρούνται οι περιορισμοί εξαιρέσεων που εντοπίζουμε στο ΔΣΑΠ (άρθρο 5).

¹¹³ Παρ. 1 (εδ. α'). Βλέπε σχετικά: Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις.*, 74.

¹¹⁴ Παρ. 1 (εδ. γ').

¹¹⁵ ΔΣΑΠ άρθρο 5 (παρ.1), ΣΟΚΠ (άρθρο 5).

¹¹⁶ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις.*, 76. Έμφαση σε μια συγκεκριμένη ομάδα ενδιαφέροντος, παρατηρείται στο άρθρο 16 της ΕΣΔΑ (αλλοδαπούς) που μπορεί να οδηγήσει ακόμα και στη καθολική στέρηση των δικαιωμάτων της σύμβασης (στο ίδιο).

της άσκησης των ατομικών δικαιωμάτων θα πρέπει να θεωρηθεί το αντίστοιχο γενικό έννομο συμφέρον του συνόλου ως προς την κρατική υπόσταση¹¹⁷.

Το πλέγμα που συνθέτουν οι ανωτέρω αρχές οι οποίες και εδράζονται στο δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υπερβαίνουν τις εκάστοτε ρυθμίσεις ενός νομικού καθεστώτος μιας μειονότητας, που υπό άλλες συνθήκες οι διατάξεις του κρίνονται περιοριστικά εφαρμοστέες για τους αποκλειστικούς σε κάθε περίπτωση αποδέκτες και έμμεσους φορείς των ρυθμίσεων¹¹⁸.

¹¹⁷ Ενδεικτικά αναφέρονται οι διατάξεις από το Σχέδιο της Επιτροπής της Βενετίας σε σχέση με τις υποχρεώσεις των μειονοτήτων (άρθρα 1, παρ. 2,3 & 15): απαγόρευση αποσχιστικής κίνησης (μη εφαρμογή δικαιώματος αυτοδιάθεσης), ισότητα απέναντι στο νόμο και ως προς τις υποχρεώσεις, σεβασμός κείμενης εθνικής νομοθεσίας και δικαιώματα άλλων (πλειονότητας, λοιπών μειονοτήτων). Οικονομίδης, *Θέματα Διεθνούς Δικαίου & Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής*, 352.

Η Επιτροπή της Βενετίας για τη Δημοκρατία μέσω του Δικαίου (European Commission for Democracy through Law) ιδρύθηκε το 1990 μέσω μιας μερικής συμφωνίας (Accord partiel) του ΣοΕ. Στόχο είχε να καταστεί διεθνές θεσμικό όργανο εκδημοκρατισμού χωρών της ανατολικής Ευρώπης και την εξέταση ζητημάτων δημοκρατικών θεσμών, που θα υποβάλλονταν εν είδει ερωτήσεων από τη Κοινοβουλευτική Συνέλευση, τη Γενική Γραμματεία και την Επιτροπή Υπουργών του οργανισμού. Συνέστησε μια ομάδα εργασίας με θέμα την εκπόνηση ενός Σχεδίου Σύμβασης προστασίας μειονοτήτων. Το τελευταίο υιοθετήθηκε από την ολομέλεια της επιτροπής το 1991. Αποτέλεσε το πρώτο σχέδιο πολυμερούς σύμβασης με σημαντικές θετικές διατάξεις, ενώ οι πλέον προωθημένες εξ αυτών παρέμειναν σε μια ασαφή διατύπωση, Οικονομίδης, 352–53.

¹¹⁸ Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις*, 77.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : Ιστορική Ανθρωπογεωγραφία Θράκης

2.1. Γηγενείς πληθυσμιακές ομάδες

Το 1922 (πριν την άφιξη των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής που επισφραγίσθηκε με την Συνθήκη της Λωζάννης), η μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη αποτελούσε πλειοψηφία και αριθμούσε περίπου 86.000 άτομα (σύμφωνα με τα στοιχεία του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών) ή 120.000 άτομα από το σύνολο των 190.000 κατοίκων. Η μουσουλμανική μειονότητα αποτελείται κυρίως από τρεις συνιστώσες: τους Τουρκογενείς ή τουρκόφωνους, τους Πομάκους (σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι) και τους μουσουλμάνους Ρομά.¹¹⁹

Οι «Πομάκοι», διαβιούν στις νότιες πλαγιές των βουνών Ροδόπης στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο, ενώ η πλειοψηφία αυτών βρίσκεται στη Βουλγαρία. Αν και ο ακριβής αριθμός τους στην Ελλάδα δεν έχει δημοσιευθεί επίσημα, εντούτοις εκτιμήσεις αναφέρονται συχνά σε 30.000 πολίτες.

Ενώ οι Πομάκοι εντοπίζονται κυρίως στο νομό Ξάνθης, οι Ρομά συγκεντρώνονται στα σύνορα του Έβρου, αλλά και σε οικισμούς στη πεδιάδα της Ροδόπης. Τα δημογραφικά στοιχεία για αυτή την ομάδα κυμαίνονται από 5.000 έως 18.000 πολίτες.

Θα παρατηρηθεί ότι στη Συνθήκη της Λωζάννης δεν γίνεται αναφορά σε εθνοτικές ή εθνικές μειονότητες, αλλά σε μη μουσουλμανικές και μουσουλμανικές μειονότητες. Η κεμαλική τουρκική κυβέρνηση επέμεινε σε αυτή τη διατύπωση, καθώς δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει την ιδέα της ύπαρξης εθνικών μειονοτήτων εντός των εδαφών της.

Σύμφωνα με απογραφή του 1991, ο συνολικός πληθυσμός της περιοχής ανερχόταν σε 338.005 κατοίκους, με τους μουσουλμάνους να αριθμούνται σε

¹¹⁹ Ενυπάρχει στη βιβλιογραφία και η θέση περί ύπαρξης πρόσθετης συνιστώσας αυτής των Κιρκασίων, με μικρό όμως ποσοστό επί του γενικού πληθυσμού. Ευγ. Καφετζή, *Οι μουσουλμανικές μειονότητες της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις από τη Συνθήκη της Λωζάννης μέχρι σήμερα* (Εκδόσεις Γόρδιος, 2011), 33.

105.000 άτομα. Οι ανωτέρω αριθμοί σε ποσοστιαία αναλογία υπολογίζονται σε 69% χριστιανών και 31% μουσουλμάνων ¹²⁰.

Πριν από την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών εν έτει 1923, οι Μουσουλμάνοι αποτελούσαν σαφή πλειοψηφία στη Δυτική Θράκη¹²¹. Αυτή η αριθμητική υπεροχή άλλαξε με την εγκατάσταση χριστιανών προσφύγων από την Ανατολία και την ανατολική Θράκη.

Κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής πληθυσμών και της εγκατάστασης Ελλήνων προσφύγων στην περιοχή ένας σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων από τη Δυτική Θράκη εγκατέλειψαν οικειοθελώς τα σπίτια και τις περιουσίες τους. Το γεγονός ότι αυτή η μετανάστευση δεν έφτασε σε διαστάσεις επικίνδυνες για την ύπαρξη της μειονότητας οφείλεται κυρίως στον θρησκευτικό συντηρητισμό των θρακιωτών Μουσουλμάνων, οι οποίοι ήταν σαφώς αντίθετοι με αυτό που συνέβαινε πολιτικά και κοινωνικά στη μετα-οθωμανική Τουρκία. Ως μια συντριπτικά γεωργική κοινότητα, επικεντρώθηκαν στην καλλιέργεια των περιουσιών τους και γενικά απέφυγαν την κοσμική επανάσταση που εξελισσόταν, εκείνη την εποχή, στην Τουρκία.

Μια σημαντική συνιστώσα της μειονότητας δεν ανήκει στο «ορθόδοξο» (sic) σουνιτικό Ισλάμ. Πρόκειται για το τάγμα των Μπεκτασίδων (Bektasi) που στον βαλκανικό χώρο ταυτίζεται εν πολλοίς με τους Αλεβίτες (Alevi). Λόγω της μυστικιστικής τελετουργικής πρακτικής και της γενικότερης εσωστρέφειά τους, δεν μπορεί να προσδιοριστεί ακριβής αριθμός.

Παρόλα αυτά μπορούν να τοποθετηθούν χωρικά κατά προσέγγιση βάσει των ιερών τους χώρων (τεκέδες) που ανέρχονται σε πενήντα τον αριθμό. Πρόσφατα αναγνωρίστηκε ο πρώτος ευκτήριος οίκος για τους Αλεβίτες στη Θράκη¹²².

¹²⁰ Φ. Ασημακοπούλου και Σ. Χρηστίδου-Λιοναράκη, *Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Θράκης και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις* (Εκδόσεις Λιβάνη, 2002), 230.

¹²¹ Εν αντιθέσει με την ανατολική.

¹²² 'Ευκτήριος οίκος για τους Αλεβίτες στη Θράκη | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ', ημερομηνία πρόσβασης 20 Δεκέμβριος 2021, <https://www.kathimerini.gr/society/561329932/eyktirios-oikos-gia-toys-alevites-sti-thraki/>. Στην γενικότερη σκιαγράφηση του ανθρωπολογικού χάρτη της ευρύτερης περιοχής, μνείας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : Συμβατικό Πλαίσιο Μειονότητας

3.1. Η Σύμβαση ανταλλαγής ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών

Την επομένη της Μικρασιατικής καταστροφής και της Ανακωχής των Μουδανιών (11 Οκτωβρίου 1922), αρχίζουν οι διαπραγματεύσεις για τη τελική συνθήκη ειρήνης του ελληνοτουρκικού πολέμου. Την 21^η Νοεμβρίου εκκινούν οι εργασίες της Συνδιάσκεψης με βασικό έργο την αναθεώρηση των όρων της προηγηθείσας Συνθήκης των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920).

Τη 1^η Δεκεμβρίου 1922 υποβάλλεται αναφορά στην υφιστάμενη Επιτροπή της Συνδιάσκεψης¹²³, συνταχθείσα από τον ειδικό εμπειρογνώμονα εντεταλμένο της ΚτΕ Fr. Nansen, βασική πρόταση της οποίας αποτελούσε η λύση της αμοιβαίας ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ των δύο χωρών. Ποιοτικό κριτήριο ορισμού των προς ανταλλαγή πληθυσμιακών ομάδων θα αποτελούσε το θρήσκευμα, στοιχείο κατεξοχήν του status quo ante της οθωμανικής αυτοκρατορίας και της κοινοτικής οργάνωσης των millet.¹²⁴

Στην πραγματικότητα, μεγάλο μέρος των ανταλλαξιμών ορθόδοξων βρισκόταν ή κινούνταν προς την ελληνική επικράτεια πριν τη 30^η Ιανουαρίου 1923, όταν και υπεγράφησαν μεταξύ της ελληνικής και τουρκικής αντιπροσωπείας, τόσο η Συμφωνία περί ανταλλαγής αιχμαλώτων και αποδόσεως πολιτικών κρατουμένων, όσο και η «Σύμβαση περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών»¹²⁵.

Δυνάμει του άρθρου 1, επιβαλλόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή των ορθόδοξων χριστιανών Τούρκων υπηκόων στη Τουρκία και μουσουλμάνων Ελλήνων υπηκόων στην Ελλάδα¹²⁶. Αυτή θα ίσχυε τόσο γι' αυτούς που παρέμεναν στις εστίες τους, όσο και για εκείνους που είχαν ήδη καταφύγει στην ομόθρησκη χώρα.

χρήζουν τόσο η υπαρκτή Αρμενική κοινότητα (κατά κύριο λόγο της Κομοτηνής), όσο και η εξαλειφθείσα κατά τη βουλγαρική κατοχή -και άλλοτε ακμαία- Εβραϊκή κοινότητα.

¹²³ Επιτροπή Εδαφικών και Στρατιωτικών Υποθέσεων.

¹²⁴ Α. Κλάνης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930* (Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2010), 34.

¹²⁵ Κλάνης, 36.

¹²⁶ Με ημερομηνία έναρξης την 1^η Μαΐου 1923.

Μάλιστα, η ανταλλαγή ίσχυσε αναδρομικά για όλες τις μετακινήσεις που έγιναν από τη μέρα που κηρύχθηκε ο Α' Βαλκανικός πόλεμος (18 Οκτωβρίου 1912).

Η Σύμβαση προέβλεπε δύο πληθυσμιακές ομάδες ως υποκειμενικά πεδία εξαίρεσης από την υποχρεωτική ανταλλαγή. Το άρθρο 2, όριζε ότι οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, καθώς και οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης εξαιρούνταν της ανταλλαγής¹²⁷.

Αρχική θέση της τουρκικής αντιπροσωπείας απετέλεσε η καθ' ολοκληρίαν εφαρμογή του μέτρου. Δηλαδή η μετεγκατάσταση του συνόλου των ορθοδόξων χριστιανών που κατοικούσαν στην περιοχή της Ανατολίας και ανατολικής Θράκης¹²⁸. Η αδιάλλακτη στάση ωστόσο του Ελευθερίου Βενιζέλου, θα αναγκάσει τη βρετανική πλευρά να πιέσει για την παραμονή των Ελληνορθοδόξων. Αποτέλεσμα υπήρξε βέβαια η μείωση των συνολικά μη ανταλλαξιμών Ελλήνων¹²⁹.

Η παραμονή της ελληνικής κοινότητας στην πραγματικότητα θωράκιζε και την ύπαρξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά και τη διατήρηση σημαντικών εμπορικών και χρηματοοικονομικών κεφαλαίων για τη Τουρκία. Η δυσαναλογία των προς ανταλλαγή ομάδων (1.221.849 χριστιανοί και 355.635 μουσουλμάνοι), δικαιολογείται τόσο στην εθνογραφική σύσταση των υπό εξέταση περιοχών πριν τον Α'ΠΠ, όσο και στο γεγονός της ήδη υπό εξέλιξη μετακίνησης πολύ σημαντικού αριθμού χριστιανών την περίοδο των διαπραγματεύσεων.

¹²⁷ Στην πρώτη ομάδα υπάγονταν όσοι είχαν εγκατασταθεί στην νομαρχία Κων/πόλεως πριν την 30^η Οκτωβρίου 1918, με τα όρια της νομαρχίας να καθορίζονται από σχετικό νόμο του 1912. Αντίθετα στη δεύτερη, υπάγονταν όλοι οι μουσουλμάνοι που εγκαταβίωναν ανατολικά της συνοριακής γραμμής, όπως ορίστηκε στη Συνθήκη Ειρήνης του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου 1913).

¹²⁸ Η τουρκική αντιπροσωπεία στάθηκε έντονα στο ζήτημα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, επιδιώκοντας την αλλαγή έδρας του, στο Άγιο Όρος Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 48.

¹²⁹ 100.000 περίπου πιστοποιήθηκαν από τη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής, βλ. Κλάψης, 42.

3.2. Η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης

Το τελικό κείμενο της Συνθήκης της Λωζάννης υπεγράφη τη 24^η Ιουλίου 1923, έξι μήνες μετά τη Σύμβαση περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών. Περιείχε πέραν του βασικού κειμένου, δεκαεπτά ακόμη συμβάσεις, πρωτόκολλα και δηλώσεις¹³⁰.

Το άρθρο 14 προέβλεπε την αναγνωρισμένη δικαιοδοσία του ΔΔΔΔ για τα ζητήματα εφαρμογής των κείμενων διατάξεων σχετικά με τις μειονότητες, όπως επίσης και ειδικό καθεστώς αυτοδιοίκησης για τις νήσους Ίμβρο και Τένεδο, που ουδέποτε εφαρμόστηκε¹³¹.

3.2.1. Οι πρόνοιες της Συνθήκης

Τα άρθρα (37- 45) της Συνθήκης αναφέρονται στην προστασία των μειονοτικών δικαιωμάτων, δυνάμει του αναγνωρισμένου θρησκευτικού χαρακτήρα των μειονοτήτων στα δύο κράτη.

Συγκεκριμένα σε συνδυασμό με το άρθρο 43, αναγνωριζόταν ότι οι δύο κυβερνήσεις όφειλαν να εξασφαλίσουν το δικαίωμα ζωής, ελευθερίας και ανεξιθρησκείας ανεξαρτήτως διακρίσεως (άρθρο 38), να διασφαλίσουν την ισονομία και την ελεύθερη χρήση των μειονοτικών γλωσσών (άρθρο 39), όπως επίσης και το δικαίωμα συντήρησης μορφωτικού, θρησκευτικού ή κοινωφελούς ιδρύματος (άρθρο 40).

Ταυτόχρονα, να διευκολύνουν τη διδασκαλία των μειονοτικών γλωσσών (άρθρο 41) και να λάβουν μέτρα προς διευθέτηση των οικογενειακών-προσωπικών ζητημάτων των μελών των μειονοτήτων βάσει των εθίμων αυτών και να παρέχεται προστασία στα μειονοτικά θρησκευτικά ιδρύματα (άρθρο 42), με τα μέλη να απαλλάσσονται επίσης και από οιαδήποτε πράξη παράβασης του θρησκευτικού τους δόγματος (άρθρο 43)¹³². Οι ανωτέρω προβλέψεις παρέμεναν υπό την εγγύηση της ΚτΕ (άρθρο 44).

¹³⁰ Α. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις* (Εκδόσεις Πατάκη, 2015), 50. Κυρώθηκε με το ΝΔ υπ' αριθμ. 238/ΦΕΚ Α' / 25 Αυγούστου 1923.

¹³¹ Κλάφης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 41.

¹³² Κλάφης, 44.

3.2.2. Η μεταχείριση της ελληνορθόδοξης μειονότητας

Με τον επανέλεγχο της Κων/πολης από τις τουρκικές αρχές (2 Οκτωβρίου 1923), ξεκινούν τα πρώτα μέτρα έναντι της ελληνορθόδοξης μειονότητας. Παραβάσει της Συνθήκης της Λωζάννης, ελήφθησαν νομοθετικά μέτρα προς περιορισμό των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων των μελών της. Επιπλέον επεβλήθη περιορισμός ως προς τη χρήση της ελληνικής γλώσσας και τη λειτουργία των μειονοτικών σχολείων/ ιδρυμάτων.

Ακόμη αρκετοί Έλληνες είτε απολύθηκαν από τις δημόσιες υπηρεσίες, είτε αντιμετώπισαν κωλύματα κατά την άσκηση των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων.

Με διάταγμα της Νομαρχίας Κων/πόλεως στις 6 Δεκεμβρίου 1923, περιορίστηκε το δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι για το πρόσωπο του Πατριάρχη σε κληρικούς, φέροντες την τουρκική ιθαγένεια και ταυτοχρόνως επιχειρήθηκε η υποβάθμισή του σε επισκοπή¹³³.

3.2.3. Εκκρεμή ζητήματα

Αξίζει να επισημανθεί ότι η Τουρκία ήγειρε σημαντικό ζήτημα αναφορικά με τον όρο του επισήμου γαλλικού κειμένου του άρθρου 2 της σύμβασης: “*établi*” (στα αγγλικά: *established*). Κατά την ελληνική θέση, υποδήλωνε εκείνους που διέμεναν στη πρωτεύουσα της πάλαι ποτέ οθωμανικής αυτοκρατορίας πριν τη 30^η Οκτωβρίου 1918. Αντιθέτως η τουρκική πλευρά περιόρισε το πεδίο επαγωγής σε αυτόν το όρο, βάσει του δημοτολογίου της Κωνσταντινούπολης¹³⁴.

Σημειώνεται ότι αποτελούσε πάγια τακτική των Ελλήνων κατοίκων της Κων/πολης στα οθωμανικά πλαίσια των «μιλλιέτ», να εγγράφονται περισσότερο

¹³³ *Οι παραβιάσεις της Συνθήκης της Λωζάννης* (Κομοτηνή: Σύλλογος Ιμβρίων-Κωνσταντινουπολιτών, Τενεδίων και Ανατολικοθρακών Θράκης, 1993), 21. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η υποστήριξη εκ μέρους των κεμαλικών αρχών και του γνωστού Παπά-Ευθύμ (Καραχισαρίδη) για την ίδρυση της λεγόμενης «Τουρκορθόδοξης Εκκλησίας» και το σφετερισμό ορθόδοξων ναών στο Γαλατά. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 205.

¹³⁴ Στα πλαίσια του σχετικού οθωμανικού νόμου της 14^{ης} Αυγούστου 1914. Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 46.

στο γραφείο μητρώων του Οικουμενικού Πατριαρχείου και ουχί τα τουρκικά δημοτολόγια¹³⁵

Η ελληνική κυβέρνηση αρχικά κατέφυγε στη ΚτΕ προς διευθέτηση του ζητήματος. Τελικώς με πρωτοβουλία της καθ' ύλην αρμόδιας Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής¹³⁶, θα ακολουθήσει παραπομπή στο Διαρκές Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης¹³⁷.

Το εν λόγω ζήτημα απετέλεσε σημείο κριτικής έναντι της ελληνικής αντιπροσωπείας με το επιχείρημα, ότι δεν έλαβε υπόψιν την υφιστάμενη κείμενη νομοθεσία και συγκεκριμένα το Δημοτικό Νόμο του 1921 που εκδόθηκε από το κόμμα Ενώσεως και Προόδου¹³⁸.

Ο θάνατος του Πατριάρχη Γρηγορίου Ζ' (17 Νοεμβρίου 1924) και η εκλογή του Κωνσταντίνου Στ' (17 Δεκεμβρίου) θα συνδεθεί με το ζήτημα των établis. Εφόσον το τελευταίος (κατά κόσμον Κωνσταντίνος Αράπογλου) σύμφωνα με τις τουρκικές αρχές δεν πληρούσε τις απαραίτητες προϋποθέσεις και ενέπιπτε στην κατηγορία των ανταλλαζίμων.

Η θέση της Μικτής Επιτροπής (28 Ιανουαρίου 1925) θα δικαιώσει μεν την Τουρκία, αλλά δεν θα πάρει θέση για την θρησκευτική του ιδιότητα. Στις 30 Ιανουαρίου ο Κωνσταντίνος θα απελαθεί από την Τουρκία ως ανταλλάξιμος¹³⁹.

¹³⁵ Ο συνολικός αριθμός των κατοίκων που ενέπιπταν σε αυτή τη κατηγορία υπερέβαινε τις 30.000. Εγκατέλειψαν τη Κων/πολη την επομένη της καταστροφής της Σμύρνης. Χαρακτηρίστηκαν ως «φυγάδες», τους αφαιρέθηκε η τουρκική ιθαγένεια και δημεύτηκε η περιουσία τους. Κλάνης, 46.

¹³⁶ Η Σύμβαση προέβλεπε τη σύσταση Μικτής Επιτροπής με τέσσερις Έλληνες, τέσσερις Τούρκους και τρία ουδέτερα μέλη, εκλέξιμα από το Συμβούλιο της ΚτΕ (άρθρο 11). Μεχμέτ Μιχρί Μπελί, *Οι οικονομικές πλευρές της υποχρεωτικής ανταλλαγής μειονοτήτων μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας* (Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος, 2017), 31. Αργότερα θα μειωθεί ο αριθμός των αντιπροσώπων των δύο χωρών και η επιτροπή θα γίνει επταμελής (κοινή απόφαση 7^{ης} Ιουλίου 1927). Η αρμοδιότητά της επί της Σύμβασης ήταν απόλυτη μιας και διέθετε το δικαίωμα επίλυσης οιοδήποτε ζητήματος με απλή πλειοψηφία των μελών της, στο Κλάνης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 38.

¹³⁷ Χ. Γ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές Συνθήκες-Συμφωνίες και Συμβάσεις*. (Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Φλώρος, 1996), 304.

¹³⁸ Στο ίδιο.

¹³⁹ Κλάνης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 62.

Η αντίδραση της κοινής γνώμης υπήρξε έντονη. Ο Έλληνας αντιπρόσωπος, Γ. Εξηντάρης θα ανακοινώσει την αποχή του από τις εργασίες της Μικτής Επιτροπής ανταλλαγής.

Η Αθήνα θα επιλέξει την προσφυγή στην ΚτΕ (11 Φεβρουαρίου) και διεθνοποίηση του ζητήματος. Για την ίδια η συγκεκριμένη ενέργεια απέλασης αντέβαινε τόσο την γενική αρχή της διατήρησης του Πατριαρχείου στην Κων/πολη, όσο και το άρθρο 3 της Σύμβασης ανταλλαγής που εξουσιοδοτούσε την Επιτροπή για την έκδοση ή μη πιστοποιητικών ανταλλαξιμότητας¹⁴⁰.

Τελικώς και μετά από συνεχή άρνηση της τουρκικής πλευράς προς συζήτηση του θέματος, χαρακτηρίζοντάς το αμιγώς εσωτερικής φύσεως, το Συμβούλιο της ΚτΕ θα ζητήσει γνωμοδότηση του ΔΔΔΔ.

Η σοβαρή πιθανότητα δικαίωσης της ελληνικής θέσης, θα οδηγήσει την Τουρκία στην εξεύρεση συμβιβασμού. Στη βάση του τελευταίου θα δεσμευόταν να θεωρήσει μη ανταλλαξιμους όλους τους αρχιερείς του Πατριαρχείου, με τη προϋπόθεση η ελληνική πλευρά να άρει την προσφυγή¹⁴¹.

Η Αθήνα αποδέχτηκε τη πρόταση και ζήτησε από τη ΚτΕ να διακόψει την διαδικασία ενώπιον του ΔΔΔΔ. Σε ό,τι αφορά τον οικουμενικό θρόνο, ο Κωνσταντίνος θα παραιτηθεί και η Ιερά Σύνοδος θα εκλέξει τον Βασίλειο Γ'.

Σημαντικό ζήτημα που ανέκυψε αφορούσε στον τρόπο εκτίμησης των ανταλλαξιμών περιουσιών, καθώς και αποζημίωσης των κατόχων τους. Αθήνα και Άγκυρα θα προβούν τον Ιανουάριο του 1924 σε διακοινώσεις, δηλώνοντας τη συγκατάθεσή τους ως προς την άμεση εφαρμογή των σχετικών άρθρων της Συνθήκης της Λωζάννης (άρθρα 65 & 66) και της Δήλωσης «περί των εν Ελλάδα μουσουλμανικών κτημάτων»¹⁴².

¹⁴⁰ Κλάψης, 65.

¹⁴¹ Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 75.

¹⁴² Πραγματοποιήθηκε την ημέρα υπογραφής της Συνθήκης Ειρήνης από την ελληνική αντιπροσωπεία και αφορούσε στη διατήρηση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων των μουσουλμάνων που εγκατέλειψαν την ελληνική επικράτεια πριν τη 18^η Οκτωβρίου 1912.

Βάσει των ανωτέρω Ελλάδα και Τουρκία καλούνταν να αποδώσουν τη συνολική ακίνητη περιουσία σε Τούρκους και Έλληνες αντιστοίχως υπηκόους, που εγκατέλειψαν τις δύο επικράτειες με την έναρξη του Α' ΠΠ.

Η διαχείριση του μεγάλου προσφυγικού κύματος ωστόσο θα αναγκάσει την ελληνική πλευρά να εγκαταστήσει αριθμό προσφύγων σε κτήματα τούρκων υπηκόων που ενέπιπταν στην ανωτέρω κατηγορία¹⁴³.

Τα τουρκικά αντίποινα αναστολής απόδοσης περιουσιών της Μικράς Ασίας στους Έλληνες υπηκόους (Απρίλιος 1924), θα στρέψει την Ελλάδα στη πρόταση εξαγοράς των -σε χρήση από πρόσφυγες- κτημάτων.

Η ελληνική μειονότητα παράλληλα θα ζητήσει την εφαρμογή του άρθρου 16 της Σύμβασης ανταλλαγής που αφορούσε στην δυνατότητα επιστροφής των απόντων στο εξωτερικό με όλα τα νόμιμα δικαιώματά τους.

Αρχές Ιουλίου 1924, η Μικτή Επιτροπή θα προβεί στην δημιουργία ενός προσχεδίου συμφωνίας αναφορικά με την αμοιβαία απόδοση περιουσιών όσων είχαν επιταχθεί εν καιρώ του πολέμου, καθώς επίσης και ενός σχεδίου απόφασης προς ρύθμιση της εκτέλεσης του άρθρου 16 της Σύμβασης.

Η Ελλάδα υποχρεούτο να αποδώσει την ακίνητη περιουσία όσων Τούρκων υπηκόων είχαν εγκαταλείψει την επικράτειά της πριν τη 18^η Οκτωβρίου 1912, ή δεν διαβιούσαν γενικώς σε αυτή. Έφερε ωστόσο το δικαίωμα εξαγοράς κτημάτων χρήσιμων προς τη αποκατάσταση των προσφύγων.

Η Τουρκία όφειλε να αποδώσει όλη τη κινητή και ακίνητη περιουσία Ελλήνων υπηκόων που είχε ήδη κατασχέσει. Ταυτόχρονα θα επιλυόταν και το ζήτημα των ομογενών Κων/πολιτών¹⁴⁴.

Παρόλα αυτά ανακοινώθηκε τουρκικός ταξιδιωτικός κανονισμός που αναφερόταν και στο ζήτημα της επιστροφής των εν λόγω Τούρκων υπηκόων. Η ελληνική πλευρά θεώρησε ότι αναιρούσε το προαναφερθέν σχέδιο επανεγκατατάστασης. Η Άγκυρα επικαλείτο τη διατήρηση σε καθεστώς

¹⁴³ Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 51.

¹⁴⁴ Κλάψης, 52.

έκτακτων περιοριστικών μέτρων αντίστοιχης -μεγαλύτερης σε αξία- περιουσίας στην ελληνική επικράτεια¹⁴⁵.

Με το ζήτημα των “*établi*” να παραμένει, τα ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής θα συμφωνήσουν αρχικά με την ελληνική ερμηνεία του όρου (4 Σεπτεμβρίου 1924)¹⁴⁶. Σύντομα ωστόσο ο στρατηγός Ντε Λάρα, θα επικαλεστεί προσκόμιση νέων στοιχείων από τουρκικής πλευράς μεταβάλλοντας τη στάση του¹⁴⁷.

Πάντως ο τούρκος αντιπρόσωπος Τεβφίκ Ρουσδή βέης θα θεωρήσει αναρμόδια την Επιτροπή προς ερμηνεία του επίμαχου όρου. Η τελευταία θα παραπέμψει το ζήτημα στη νομική υπο-επιτροπή, η οποία με τη σειρά της θα δικαιώσει την ελληνική ερμηνεία (1^η Οκτωβρίου 1924).

Το περιστατικό στο μοναστήρι Βαλουκλή με την αυθαίρετη σύλληψη και εγκλεισμό 4.500 Κων/πολιτών στη μονή και χαρακτηρισμό τους ως ανταλλαξιμους από την τουρκική πλευρά¹⁴⁸, θα οδηγήσει στη προσφυγή εκ μέρους της Ελλάδος έναντι της ΚτΕ. Τελικώς συμφωνήθηκε η απελευθέρωση των εγκλειστών και η περαιτέρω αναμονή των αποφάσεων της Επιτροπής.

Η στάση και πάλι του προέδρου της Μικτής Επιτροπής Ντε Λάρα, που εξέφρασε έκπληξη για την επιλογή της Ελλάδας να απευθυνθεί στη ΚτΕ, θα έχει ως αποτέλεσμα την αποφυγή σαφούς τοποθέτησης του Συμβουλίου του Οργανισμού και την υπόμνηση της δυνατότητας παραπομπής στο ΔΔΔΔ¹⁴⁹.

Το αίτημα της Μικτής Επιτροπής για γνωμοδότηση του δικαστηρίου επί του άρθρου 2, θα ακολουθήσει λίγο αργότερα. Η έκδοσή της (21 Φεβρουαρίου 1925) τελικώς ευνοούσε την ελληνική ερμηνεία, διευκρινίζοντας ότι ο όρος *établi*

¹⁴⁵ Κλάψης, 54.

¹⁴⁶ Α.Υ.Ε. 1919-1930, Β/68/Ι, Φάκελλος εξ αντιγράφων. Ελληνοτουρκικά διαπραγματεύσεις, «Ιστορικών των Ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων από του Ιουνίου 1923 μέχρι της υπογραφής της Συμφωνίας της Άγκυρας της 10^{ης} Ιουνίου 1930», στο Κλάψης, 55.

¹⁴⁷ Το συγκεκριμένο πρόσωπο είχε δημιουργήσει σειρά αμφιβολιών για την αμερόληπτη στάση του. Βλέπε σχετικά: Α.Ι.Π., 228/φάκ. 14, Ι. Πολίτης προς Ρέντη, αρ. 7212, [Κων/πολη], 14 Οκτωβρίου 1925, ομοίως.

¹⁴⁸ Αντίθετα με τις πρόνοιες της Σύμβασης ανταλλαγής που εξουσιοδοτούσαν σχετικά αποκλειστικά τη Μικτή Επιτροπή.

¹⁴⁹ Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 58.

αφορά όλους τους Έλληνες διαμένοντες στη Νομαρχία Κων/πολης πριν τη 30^η Οκτωβρίου 1918, χωρίς προαπαιτούμενη την εγγραφή τους σε οθωμανικά ληξιαρχεία.

Νωρίτερα, το Νοέμβριο 1924, το τουρκικό Υπουργικό Συμβούλιο εκδίδει οδηγίες του ΥΠΕΞ προς τους νομάρχες με σκοπό την εφαρμογή προηγούμενου νόμου «περί κατασχέσεων των υπό μη ανταλλαξίμων εγκαταλειφθεισών περιουσιών προς εγκατάστασιν προσφύγων εκ Δ. Θράκης».

Επίσης στις 19 Ιανουαρίου 1925, τίθεται σε εφαρμογή ο νόμος «περί αντιποίνων» που αφορούσε στην εκμετάλλευση από το τουρκικό ΥΠΟΙΚ της περιουσίας των ομογενών Κων/πολιτών του εξωτερικού.

Η τουρκική πλευρά επιθυμούσε εμφανώς την απομόνωση του ζητήματος του άρθρου 16 της Σύμβασης από τη συνολική διευθέτηση των περιουσιών. Αντίθετα η Αθήνα επέμενε στην απαραίτητη καθ' ολοκληρίαν εξέταση των θεμάτων και τη συμπλήρωση του όρου της «αμοιβαιότητας» σε ό,τι αφορούσε την απαλλοτρίωση κτημάτων Ελλήνων της Κων/πολης, προς διασφάλιση αυτών¹⁵⁰.

Θα συνταχθούν δύο νέα σχέδια υπό τους Γεώργιο Εξηντάρη και Τεβφίκ Ρουσδή, που ωστόσο δεν θα τύχουν τις θετικής απόκρισης των κυβερνήσεων, τόσο για τον όρο της «αμοιβαιότητας» αναφορικά με τις περιουσίες, όσο και για την άρνηση της Άγκυρας να δεχθεί την επιστροφή των ομογενών άνευ διαβατηρίου.

3.3. Η Συμφωνία της Άγκυρας

Η θετική επίλυση του ζητήματος του Πατριάρχη θα αποτελέσει αφορμή οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο μερών να εκκινήσουν εκ νέου και σχετικά σύντομα να οδηγήσουν στην υπογραφή της Συμφωνίας της Άγκυρας (21 Ιουνίου 1925) από τους Γ. Εξηντάρη και Χαμδή βέη¹⁵¹.

Βάσει αυτής το τουρκικό δημόσιο αποκτούσε το δικαίωμα εξαγοράς ακίνητης περιουσίας, καθώς και όρους πληρωμής, κοινούς με το αντίστοιχο ελληνικό για τις περιουσίες των μουσουλμάνων ανταλλαξίμων.

¹⁵⁰ Κλάνης, 60.

¹⁵¹ Το μεγαλύτερο μέρος των συνομιλιών από τους τουρκικής πλευράς τελέστηκε από τον Ρουσδή.

Η συνακόλουθη ερμηνεία των άρθρων 2 & 16 της Σύμβασης ανταλλαγής, διασφάλιζε τη δέσμευση της Άγκυρας σε ό,τι αφορά την αναγνώριση όλων των Ελλήνων της Κων/πολης που εγκαταστάθηκαν προ της 30^{ης} Οκτωβρίου 1918 ως *établi* με πλήρη δικαιώματα¹⁵².

Δεν συνέβη όμως το ίδιο και για του ομογενείς που βρίσκονταν στο εξωτερικό άνευ τουρκικού διαβατηρίου. Σε αντιδιαστολή αναγνωρίστηκαν όλα τα τουρκικά έγγραφα εν είδει διαβατηρίου¹⁵³.

Από την ανταλλαγή εξαιρούνταν επίσης και οι μουσουλμάνοι που αποχώρησαν από την Ελλάδα πριν τις 18 Οκτωβρίου 1912¹⁵⁴. Παρά το γεγονός ότι έφεραν ελληνικό διαβατήριο μετά το 1918, εντούτοις δεν αποτελούσε απόδειξη διατήρησης της ελληνικής ιθαγένειας. Ο περιορισμός της ανωτέρω ρύθμισης αφορούσε εκείνους που διέμεναν στην Ελλάδα για ένα και πλέον έτος ή συμμετείχαν εμπράκτως στην οικονομική-πολιτική ζωή του κράτους¹⁵⁵.

Η έντονη δυσαρέσκεια στους κόλπους των Κων/πολιτών¹⁵⁶, η άρνηση των ουδετέρων μελών της Επιτροπής να εντάξουν τη Συμφωνία σε ένα νέο κείμενο Απόφασης¹⁵⁷ και οι πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα δεν θα επιτρέψουν την εφαρμογή της Συμφωνίας της Άγκυρας στη πράξη.

Οι αντιπροτάσεις των μελών εκφράστηκαν μέσω της δυνατότητας σιωπηρής ανοχής και κατά πλειοψηφία έκδοσης της σχετικής απόφασης της Επιτροπής, είτε την «προσαγωγή των κειμένων ως συμφωνίας» διμερούς και τη λήψη δευτερογενώς της ζητούμενης ομόφωνης απόφασης¹⁵⁸.

¹⁵² Αντιστοίχως και τη δέσμευση της Ελλάδας για τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης. στο Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 67.

¹⁵³ Τόσο τα οθωμανικά, όσο και τα δημοκρατικά.

¹⁵⁴ Με το Πρωτόκολλο αριθ. 2 (άρθρο 3). Το εν λόγω κείμενο τροποποίησε τη Σύμβαση ανταλλαγής και δη το άρθρο 3 & 1, βάσει των οποίων θεωρούνταν ως ανταλλάξιμοι αποκλειστικά οι μουσουλμάνοι Έλληνες υπήκοοι.

¹⁵⁵ Π.χ. Αγορά ή πώληση ακινήτου, εμφάνιση ενώπιον δικαστηρίου κλπ.

¹⁵⁶ Καθώς με την εν λόγω Συμφωνία η Ελλάδα αποποιούταν του δικαιώματος επιστροφής των Κων/πολιτών που βρίσκονταν στο εξωτερικό. Με προσφυγή και στη ΚτΕ.

¹⁵⁷ Μιας και οι περαιτέρω προβλέψεις αναφορικά με το άρθρο 16 της Σύμβασης ανταλλαγής τροποποιούνταν σύμφωνα με αυτά ουσιαδώς.

¹⁵⁸ Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 69.

Με την ανατροπή της κυβέρνησης Μιχαλακόπουλου την 25^η Ιουνίου 1925 από το Θεόδωρο Πάγκαλο, η νέα κυβέρνηση στην Αθήνα θα εκφράσει δισταγμούς επί των δύο προτάσεων.

Μέχρι την κατάλυση του εν λόγω δικτατορικού καθεστώτος από τον Κονδύλη (21 Αυγούστου 1926), ένεκα και των ελληνο-γιουγκοσλαβικών Συμφωνιών που προηγήθηκαν¹⁵⁹, η πολιτική του Παγκάλου απομόνωσε έτι περαιτέρω τη χώρα και έδωσε χρόνο στην ανάκυψη νέων διαφορών επί των εκκρεμών οικονομικών διευθετήσεων με την Τουρκία, αποδυναμώνοντας το διαπραγματευτικό κεφάλαιο της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Επιτροπή ανταλλαγής¹⁶⁰.

Παρότι η ελληνική κυβέρνηση θα επικυρώσει τελικά τη Συμφωνία (Νοέμβριος 1925) και η Μικτή Επιτροπή τις διατάξεις του κειμένου επί των άρθρων 2 & 16, η τουρκική πλευρά δεν θα επιδιώξει την εφαρμογή των συμπεφωνημένων¹⁶¹.

Τον Ιανουάριο του 1926 ο τούρκος αντιπρόσωπος Τεβφίκ Ρουσδή θα ζητήσει επισήμως τροποποίηση της Συμφωνίας και συμψηφισμό των κτημάτων που ανήκαν σε Τούρκους υπηκόους στην Ελλάδα, με την ακίνητη περιουσία των αντιστοίχων Ελλήνων στην Τουρκία.

Το Φεβρουάριο του ιδίου έτους η ελληνική κυβέρνηση θέτει τον Ιωάννη Παπά επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Μικτή Επιτροπή ανταλλαγής και υπεύθυνο για την επίλυση του ζητήματος εφαρμογής της Συμφωνίας.

¹⁵⁹ Συνάφθηκαν τη 17^η Αυγούστου 1926. Επέλυναν δυσμενώς για την Αθήνα, τις εκκρεμότητες που ενυπήρχαν στις ελληνο-σερβικές σχέσεις. Αναγνωριζόταν το δικαίωμα στη Σερβία εγκατάστασης τελωνειακών αρχών στο λιμένα της Θεσσαλονίκης καθώς και σημαντικά προνόμια για τη σιδηροδρομική γραμμή Γευγελής-Θεσσαλονίκης. Α. Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα ελληνικής διπλωματικής ιστορίας (1912-1940)* (Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1996), 277–79.

¹⁶⁰ Αναφέρεται εν προκειμένω η εκποίη της ήδη παραταθείσας προθεσμίας εκδίκασης των αιτιάσεων από την Μικτή Επιτροπή (6 Αυγούστου 1925). Η κατ' εξακολούθηση αναβολή του ζητήματος από πλευράς Αθηνών αξιοποιήθηκε από την τουρκική πλευρά, που κατηγορήσε την Ελλάδα για αυθαίρετη παρακράτηση των μουσουλμανικών κτημάτων μη ανταλλαξίμων. Διατήρησε την εφαρμογή του νόμου «περί αντιποίνων» και εγκαινίασε νέο κύκλο μέτρων έναντι της ελληνορθόδοξης μειονότητας (π.χ. επιβολή τουρκικής γλώσσας ως μόνης στις σχολικές μονάδες μέσης εκπαίδευσης). Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 73.

¹⁶¹ Α.Υ.Ε., 1929-1930, Β/68/Ι, Φάκελλος εξ αντιγράφων. Ελληνοτουρκικά διαπραγματεύσεις, «Ιστορικών των Ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων από του Ιουνίου 1923 μέχρι της υπογραφής της Συμφωνίας της Άγκυρας της 10 Ιουνίου 1930», στο Κλάψης, 74.

3.4. Η Συμφωνία των Αθηνών

Μετά από έναν κύκλο συζητήσεων για τη πρακτικότερη διευθέτηση των εκκρεμοτήτων και την επιδίωξη της εφαρμογής της Συμφωνίας υπό όρους¹⁶², τελικώς στα τέλη Μαρτίου 1926 αποφασίζεται από κοινού η έναρξη διαπραγματεύσεων για τροποποίηση αυτής.

Αποτέλεσμα είναι η υπογραφή της Συμφωνίας των Αθηνών (1^η Δεκεμβρίου 1926) από τους Σαράτσογλου Σουκρή βέη¹⁶³ και τον Περικλή Αργυρόπουλο, Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών.

Δυνάμει της Συμφωνίας αυτής, το ελληνικό κράτος δικαιούτο να εξαγοράσει κτήματα των μουσουλμάνων δικαιούχων της 9^{ης} δήλωσης και τούρκων υπηκόων εντός ελληνικής επικράτειας, με εξαίρεση τη Δυτική Θράκη¹⁶⁴. Το τουρκικό κράτος εδύνατο να εξαγοράσει ακίνητη περιουσία Ελλήνων υπηκόων είτε δικαιούχων της ίδιας δήλωσης.

Απαραίτητος κρίθηκε ο συμψηφισμός των συνολικών ποσών¹⁶⁵, ενώ εξαιρέθηκαν αυτού τα κτήματα στη Κων/πολη¹⁶⁶.

Και οι δύο πλευρές αναλάμβαναν την υποχρέωση απόδοσης των ακινήτων που εξαιρούνταν των συμψηφισμών στου νόμιμους ιδιοκτήτες τους¹⁶⁷.

Τέλος η Επιτροπή ανταλλαγής τέθηκε εγγυητής της εφαρμογής του κειμένου, ενώ συμφωνήθηκε οι διατάξεις που αφορούσαν τα άρθρα 2 & 16 να αναγνωριστούν εν είδει απόφασης της Επιτροπής.

Στην εν λόγω Συμφωνία η ελληνική πλευρά υποχώρησε στο ζήτημα της υποχρεωτικής καταβολής εγγύησης 500.000 αγγλικών λιρών, εφόσον κατά την εξαγορά των τουρκικών περιουσιών, οι τελευταίες αποδεικνύονταν μεγαλύτερης

¹⁶² Π.χ. Ο Ρουσδής θα προτείνει την απόδοση κτημάτων ενός συγκεκριμένου αριθμού δικαιούχων (110) βάσει της 9ης δήλωσης πριν την κύρωση και εφαρμογή του κειμένου της Συμφωνίας της Άγκυρας. Η ελληνική πλευρά δεν αναγνώριζε για όλους το δικαίωμα εξαίρεσης από την ανταλλαγή.

¹⁶³ Επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας στη Μικτή Επιτροπή.

¹⁶⁴ Εφόσον τελούσαν υπό κατάληψη από πρόσφυγες.

¹⁶⁵ Μέσω της διαδικασίας εκτίμησης της Μικτής Επιτροπής. Η όποια διαφορά θα καταβαλλόταν από της ελληνική κυβέρνηση.

¹⁶⁶ Επίσης τη Σμύρνη, τη Μερσίνα και το Παντείχιο, στο Κλάψης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 58.

¹⁶⁷ Με προθεσμία ενός μηνός, από την έναρξη θέσης της Συμφωνίας εν ισχύι.

αξίας των ελληνικών. Η παραδεδεγμένη υποχώρηση των ελληνικών θέσεων σε ό,τι αφορά τις περιουσιακές διευθετήσεις θα εκφραστεί και από Αργυρόπουλο σε Εγκύκλιο προς το Υπουργείο Γεωργίας για την τήρηση των υποχρεώσεων της Συμφωνίας¹⁶⁸.

3.4.1. Αποφάσεις Μικτής Επιτροπής

Ωστόσο οι ρυθμίσεις για τον όρο “*établi*”, που επαναλήφθηκαν στο εν λόγω κείμενο, επέτρεψαν στη Μικτή Επιτροπή ανταλλαγής να εκδώσει Απόφαση¹⁶⁹, κατά την οποία οι Έλληνες της Κων/πολης και οι μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης που διαβίωναν στις συγκεκριμένες περιοχές κατά την ημέρα έκδοσης της απόφασης και είχαν εγκατασταθεί προ της 30^{ης} Οκτωβρίου 1918 και της 30^{ης} Ιανουαρίου 1923 αντιστοίχως, νοούνταν ως εγκατεστημένοι δυνάμει του άρθρου 2 της Σύμβασης ανταλλαγής.

Ακόμη αναγνωρίζονταν και οι απόντες αμφοτέρων των ομάδων, εφόσον είτε είχαν εγγραφεί σε μητρώα, είτε είχαν μόνιμη κατοικία, με διάθεση παραμονής¹⁷⁰.

Η επόμενη απόφαση της Επιτροπής¹⁷¹ ερμήνευε το άρθρο 16 της Σύμβασης ανταλλαγής. Δυνάμει αυτής οι δύο κυβερνήσεις μπορούσαν να απαγορεύσουν την επιστροφή στη Δυτική Θράκη και την Κων/πολη, σε άτομα που δεν έφεραν τα αντίστοιχα «τακτικά διαβατήρια»¹⁷².

Εξαιρούντο του μέτρου, τα μέλη των οικογενειών, οι επικεφαλής των οποίων παρέμεναν στις δύο περιοχές. Τα άτομα που δεν θα επιτρεπόταν να επιστρέψουν διατηρούσαν ωστόσο την κυριότητα των περιουσιών τους και μπορούσαν να τις εκποιήσουν ή εκκαθαρίσουν ενός τετραετίας. Με τη πάροδό της τόσο το

¹⁶⁸ Α.Υ.Ε., 1927, Α.Α.Κ., Απόδοσις και κατασχέσεις ακινήτων. Φάκελος εφαρμογής συμφωνίας 1^η Δεκεμβρίου 1926. Περί αρμοδιότητος Μικτών Διαστηρίων, Αργυρόπουλος προς Υπουργείο Γεωργίας, αρ. 13966, [Αθήνα], 2 Δεκεμβρίου 1926, στο Κλάνης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 81.

¹⁶⁹ Αριθ. 27, 19^η Μαρτίου 1927

¹⁷⁰ Εξάγεται από τη διάρκεια άσκησης ενός επαγγέλματος, τη σύναψη συμβολαίου εργασίας κλπ.

¹⁷¹ Αριθ. 28, 19^η Μαρτίου 1927

¹⁷² Κλάνης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 82.

ελληνικό όσο και το τουρκικό δημόσιο αντίστοιχα μπορούσαν να τις εξαγοράσουν¹⁷³.

Εξαιτίας των μεγάλων δυσκολιών της αποκατάστασης των προσφύγων, δινόταν στην ελληνική κυβέρνηση η δυνατότητα εξαγοράς αγροκτημάτων και των μουσουλμάνων “*établis*”, εφόσον κρίνονταν απαραίτητα¹⁷⁴.

3.5. Το Οικονομικό Σύμφωνο του 1930

Παρότι η τουρκική Βουλή θα κυρώσει την Συμφωνία της Άγκυρας (5 Μαρτίου 1927)¹⁷⁵, εντούτοις η Άγκυρα θα αξιώσει εκ νέου την απόδοση των αστικών κτημάτων των 119 δικαιούχων της 9^{ης} δήλωσης, αρνούμενη να αποδώσει αντιστοίχως τα κτήματα των Ελλήνων υπηκόων.

Το τέλμα των διαπραγματεύσεων και της δυσμενούς ελληνικής διπλωματικής θέσης θα διακοπεί με την ανάληψη της εξουσίας εκ νέου από τον Ελευθέριο Βενιζέλο¹⁷⁶.

Η υπογραφή του Συμφώνου έγινε τη 10^η Ιουνίου 1930 στην Άγκυρα, από τους Σπυρίδωνα Πολυχρονιάδη και Τεβφίκ Ρουσδή βέη. Πέραν των επισήμων δηλώσεων αβρότητας που ακολούθησαν την υπογραφή του, το Οικονομικό Σύμφωνο διευθέτησε οριστικά τις εκκρεμότητες που παρέμεναν τόσο από την Σύμβαση για την ανταλλαγή των πληθυσμών, όσο και της 9^{ης} δήλωσης.

Βάσει των ρυθμίσεών του, η συνολική εγκαταλελειμμένη περιουσία από τους ανταλλαξιμους και τους δικαιούχους της 9^{ης} δήλωσης, περιεχόταν στην κυριότητα των ελληνικού και τουρκικού δημοσίου.

Από το γενικό κανόνα απόδοσης των περιουσιών Τούρκων υπηκόων στην Ελλάδα και Ελλήνων υπηκόων στην Τουρκία, εξαιρούνταν τα ακίνητα που είχαν ήδη αποδοθεί τους ιδιοκτήτες τους και αναφορικά με τη δεύτερη ομάδα, επίσης εκείνα ενός της περιφέρειας Κων/πολης.¹⁷⁷

¹⁷³ Κλάνης, 82.

¹⁷⁴ Οφείλε ωστόσο να υποβάλλει κατάλογο απαριθμώντας τα κτήματα προς εξαγορά, εντός τριμήνου.

¹⁷⁵ Η κύρωση από την ελληνική βουλή έγινε στις 25 Φεβρουαρίου 1927.

¹⁷⁶ Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 77.

¹⁷⁷ Η Μικτή Επιτροπή θα εντάξει στο ίδιο καθεστώς εξαίρεσης και τα ακίνητα σε Ίμβρο και Τένεδο, στο Κλάνης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 183.

Έτσι, αναγνωρίζοντας ως μη ανταλλαξιμους όλους τους ελληνικής καταγωγής Τούρκους υπηκόους στην Κων/πολη και μουσουλμάνους Έλληνες υπηκόους στη Δυτική Θράκη, ρυθμίστηκε οριστικά και το ζήτημα του όρου “*établi*”. Η απόδοση της εν λόγω ιδιότητας αφορούσε εκείνους που είχαν αποχωρήσει από τις δύο περιοχές με τουρκικά ή ελληνικά διαβατήρια αντίστοιχα. Σε διαφορετική περίπτωση τα κράτη μπορούσαν να αποκτήσουν την κυριότητα των ακινήτων.

Από τις 500.000 λίρες Αγγλίας που είχε καταβάλει η Ελλάδα, δυνάμει του άρθρου 6 της Συμφωνίας των Αθηνών:

- 150.000 αφορούσαν στην αποζημίωση των Ελλήνων “*établis*” της Κων/πολης, για τη μεταφορά της κυριότητας στη τουρκική κυβέρνηση
- 150.000 προβλέφθηκαν για την αποζημίωση των μουσουλμάνων “*établis*” για τη μεταφορά κυριότητας στην ελληνική κυβέρνηση
- 125.000 για την τουρκική κυβέρνηση

Το εναπομένον ποσό των 60.000 λιρών όφειλε να επιστραφεί στην Ελλάδα¹⁷⁸

Βάσει του Συμφώνου, μέχρι τη τυπική κύρωση του κειμένου, αναμενόταν η έκδοση σχετικής γνωμοδότησης από τα τρία ουδέτερα μέλη της Μικτής Επιτροπής ανταλλαγής¹⁷⁹.

Τελικώς θα υπογραφεί στην Άγκυρα τη 12^η Ιουνίου 1930 και θα εμπεριέχει συστάσεις προς παραίτηση των κυβερνήσεων από τις διατάξεις της Σύμβασης της Λωζάννης περί ανταλλαγής που σχετίζονταν με την εκτίμηση-εκκαθάριση των περιουσιών των ανταλλαξιμων. Αιτία απετέλεσε η πρακτική αδυναμία των μελών να διαπιστώσουν την ύπαρξη ή μη περαιτέρω υπολοίπου έναντι της μιας ή της άλλης πλευράς. Στην ουσία αποτελούσε *de facto* συμψηφισμός των δύο κατηγοριών περιουσιών.

Έτσι το κείμενο της γνωμοδότησης κατέληξε να εγγίζει περισσότερο τις τουρκικές απόψεις αναφορικά με το περιουσιακό ζήτημα. Η τουρκική κυβέρνηση θα αποδεχθεί τη γνωμοδότηση τη 13^η Ιουνίου, με την ελληνική να ακολουθεί τη 16^η και τη κύρωση την 17^η Ιουνίου.

¹⁷⁸ Κλάνης, 185.

¹⁷⁹ Άρθρο 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο : Περίοδος (μεσο)πολέμου [1923-1944]

4.1. Παλαιοοθωμανοί και Κεμαλιστές

Με βεβαιότητα μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο βασικότερος διαχωρισμός στο εσωτερικό της μειονότητας υπήρξε εκείνος μεταξύ «παλαιομουσουλμάνων» (παλαιο-οθωμανών) και «νεωτεριστών» (κεμαλικών). Η επιρροή των πρώτων εδραζόταν στον εξαιρετικά συντηρητικό χαρακτήρα του μειονοτικού πληθυσμού και την μερική υποστήριξη της ελληνικής διοίκησης.

Αντιθέτως, το ρεύμα των κεμαλικών, στο όχημα του «εκσυγχρονισμού», έστρεψε τη κατεύθυνσή του προς μεταρρυθμίσεις, εκπαιδευτικού κυρίως περιεχομένου. Σε όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου, αλλά εν πολλοίς και στη μεταπολεμική περίοδο, η προσπάθεια ανάπτυξης τουρκικής εθνικής συνείδησης υπήρξε συνυφασμένη με τις δράσεις, της εν λόγω κοινωνικής ομάδας. Η ελληνική διοίκηση από την άλλη, εμφορούνταν το ρόλο του ευμενούς παρατηρητή μιας προσπάθειας διατήρησης εκφάνσεων συλλογικής αναπαράστασης αμιγώς ισλαμικού περιεχομένου, όπως τη χρήση του σαρικού στο δημόσιο χώρο, την διατήρηση της αραβικής γραφής και εν γένει αυστηρότερης τήρησης των επιταγών του Κορανίου.

Σε αυτή τη προσπάθεια συνέτεινε και οι εγκατάσταση αρκετών Κιρκασίων στην ευρύτερη περιοχή, έχοντας εκδιωχθεί από το κεμαλικό καθεστώς για την αρωγή τους στα ελληνικά στρατεύματα κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία (1920-1922)¹⁸⁰.

Με την ελληνοτουρκική προσέγγιση του 1930 και μετά από σχετικό αίτημα του Ισμέτ Ινονού, ο Ελ. Βενιζέλος θα συγκατανεύσει στην απομάκρυνση από τη Δυτική Θράκη¹⁸¹, 150 ανεπιθύμητων για την Τουρκία προσώπων. Ακόμη και μετά την επέλαση του σημαντικότερου ηγετικού πυρήνα του παλαιοοθωμανικού κινήματος και τη μετεγκατάστασή τους κυρίως στην Αίγυπτο,

¹⁸⁰ Σημαντικότερος εξ αυτών υπήρξε ο Σεϊχουλισλάμης της οθωμανικής αυτοκρατορίας, Μουσταφά Σάμπρη.

εστίες παρέμεναν ενεργές με φυγάδες από τη Τουρκία και σταδιακά συγκροτήθηκαν και σε βάση εκπροσώπησης με την ίδρυση σωματείων όπως η «Ένωσις Μουσουλμάνων Ελλάδος» που ιδρύθηκε εν έτει 1932.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να συνοψίσουμε ότι κατά τη δεκαετία του 1920, η επιρροή των κεμαλικών υπήρξε αρκετά περιορισμένη. Μόνο μετά την ελληνoturκική προσέγγιση, αρχίζει η συνεκτικότερη παρουσία τους.

Οι πολιτικές σχέσεις στο εσωτερικό της μειονότητας δομούνταν με τους ίδιους όρους που αντίστοιχες κοινωνικές είχαν σχηματιστεί ακόμη και πριν την ενσωμάτωση, μέσω παραγωγικών δικτύων εξάρτησης. Τα τελευταία ουσιαστικά αναπαρήγαγαν μια διακριτή ταξική διαφοροποίηση εντός του μουσουλμανικού πληθυσμού, ανάμεσα σε μια μερίδα προνομιούχων και των λοιπών πιστών. Ένας από τους τρόπους διατήρησης και εδραίωσης αυτού του χάσματος υπήρξε και η οργάνωση της παραγωγής καπνού και δη η εμπορία της μέσω τοπικών πρακτόρων.

4.1.1. Μεταπολεμική περίοδος

Μετά την απελευθέρωση της δυτικής Θράκης από τη σκληρή βουλγαρική κατοχή, η νέα «ηγεσία» της μειονότητας αποτελούταν από οργανωμένες δυνάμεις της κεμαλικής παράταξης και επικράτησε σε όλα τα επίπεδα εκπροσώπησης, τυπικής και άτυπης, τόσο στις βουλευτικές εκλογές όσο και στις εκλογές για τις Διαχειριστικές Επιτροπές Μουσουλμανικής Περιουσίας (ΔΕΜΠ).

Αντιφατικό, εκ πρώτης όψεως, παρέμεινε το γεγονός ότι οι εκπρόσωποι της «νεωτεριστικής» παράταξης κυριάρχησαν απολύτως στην περιοχή της Κομοτηνής, την πιο παραδοσιακή και συντηρητική περιοχή, όπου η πλειοψηφία του μειονοτικού πληθυσμού παρέμενε προσηλωμένη στις θρησκευτικές παραδόσεις, όχι όμως και στην περιοχή της Ξάνθης¹⁸².

¹⁸² K. Featherstone κ.ά., *The Last Ottomans The Muslim Minority of Greece, 1940–1949* (Palgrave Macmillan, 2011), 48.

Στην Ξάνθη, αντίθετα, η «νεωτεριστική» μερίδα είχε να αντιμετωπίσει ένα σοβαρό μειονέκτημα, ότι δηλαδή δεν διέθετε καμιά πρόσβαση στον πομακικό πληθυσμό, ο οποίος επηρεαζόταν από την «παλαιο-μουσουλμανική» παράταξη και χειραγωγείτο μέσω δύο βασικών κυκλωμάτων ελέγχου: του καπνεμπορίου, αλλά και των γεωργικών συνεταιρισμών. Ακόμη κι έτσι όμως, ο πομακικός πληθυσμός παρέμεινε αυστηρά προσδεμένος σε δικούς του εκπροσώπους¹⁸³.

Έτσι, στις εκλογές του 1946 οι Πομάκοι υποψήφιοι συγκέντρωσαν στα ορεινά πομακικά χωριά το 68,4% των ψήφων, ενώ οι τουρκογενούς και «νεωτεριστικής» σύνθεσης συνδυασμοί περιορίστηκαν στο 15%.

Η ορεινή περιοχή τού νομού Ροδόπης, περιοχή προσηλωμένη στις θρησκευτικές παραδόσεις, στάθηκε ως το 1967 το βασικότερο σημείο αναφοράς, για τους παλαιο-μουσουλμάνους υποψηφίους. Τα παραπάνω στοιχειοθετούν την υπόθεση ότι στην περιοχή της Κομοτηνής, η πρόσκτηση του εν λόγω στοιχείου αποτέλεσε τον βασικό μοχλό της εκλογικής επικράτησης του Ελληνικού Συναγερμού. Οι εκλογές του 1952 συνιστούν έναν πολύπλευρα σημαντικό σταθμό της τοπικής πολιτικής ιστορίας, εφόσον οριοθετούν τη δυναμική εμφάνιση μιας νέας «παλαιο-μουσουλμανικής» πολιτικής ηγεσίας, την οποία ακολουθεί εκλογικά ένα σημαντικό τμήμα τού μουσουλμανικού πληθυσμού.

Η συσπείρωση, η οργάνωση και η πολιτική κινητοποίηση της «παλαιο-μουσουλμανικής» μερίδας στην περιοχή της Κομοτηνής διευκολύνθηκε σημαντικά από δύο έξω μειονοτικούς παράγοντες: αφενός από τη συνδρομή και παρότρυνση της Γενικής Διοικήσεως Θράκης και αφετέρου από την άνοδο στην εξουσία, στην Τουρκία, το 1950, του Δημοκρατικού Κόμματος (Demokrat Parti) υπό τον Αντνάν Μεντερές (Adnan Menderes), με την οποία τερματίστηκε η εδραίωση των ακραιφνών κεμαλιστών.

¹⁸³ Ηλίας Νικολακόπουλος, 'Πολιτικές δυνάμεις και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη δυτική Θράκη: 1923-1955', *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies* 8 (1 Ιανουάριος 1990): 181, <https://doi.org/10.12681/deltiokms.237>.

Το κόμμα του Μεντερές, παρόλο που δεν στόχευε στην ανατροπή των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων, συσπείρωνε εκείνες ακριβώς τις δυνάμεις που είχε θέσει στο περιθώριο ο κεμαλισμός, και αποτελούσε τον φύσει «προστάτη» όλων των παραδοσιακών και συντηρητικών τάσεων, οι οποίες δεν διέθεταν άλλη πολιτική διέξοδο και εκπροσώπηση. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση και συνεργασία φαινόταν να διαθέτει σταθερά κοινωνικά και πολιτικά ερείσματα στη Δυτική Θράκη, αφού ηγεμονική πολιτική δύναμη στη μειονότητα είχαν αναδειχθεί οι μετριοπαθείς «παλαιο-μουσουλμάνοι», που ήταν οι πολιτικοί «προστατευόμενοι» και των δύο κυβερνήσεων.

Η δημιουργία της «Ιντιμιάχ» οροθετεί επίσης και μια διάσπαση στο εσωτερικό της «παλαιομουσουλμανικής» παράταξης, με την απομόνωση και περιθωριοποίηση της πιο ακραίας αντιτουρκικής τάσης, που εκπροσωπούσε ο Χαφούζ Αλή Ρεσάτ. Μετά τον αποκλεισμό τους από την «Ιντιμιάχ», ο Χαφούζ Αλή Ρεσάτ και οι περί αυτόν Κιρκάσιοι, ανασύστησαν, την Ένωση Ελλήνων Μουσουλμάνων, διεκδικώντας και αυτοί την αρωγή της ελληνικής διοίκησης, η όποια ανάλογα με τη συγκυρία των ελληνοτουρκικών σχέσεων θα ταλαντεύεται ανάμεσα στα δύο σωματεία.

Η Ένωση Ελλήνων Μουσουλμάνων διατηρούσε υπό τον έλεγχό της το ιεροσπουδαστήριο του Εχίνου και το δίκτυο υποτροφιών για το πανεπιστήμιο Αλ Άζχαρ του Καίρου, προσβλέποντας μόνιμα προς την υποστήριξη των συντηρητικών αραβικών χωρών¹⁸⁴.

¹⁸⁴ Νικολακόπουλος, 196.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : Μειονότητα και Ελληνοτουρκικές σχέσεις [1945-1989]

Τη 18^η Φεβρουαρίου του 1952, Ελλάδα και Τουρκία γίνονται μέλη του βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO)¹⁸⁵ και εγκαινιάζεται μια σύντομη περίοδος καλύτερων σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών.

Στην Τουρκία την εξουσία κατέχει το Δημοκρατικό κόμμα. Η έκφραση των συντηρητικότερων κοινωνικών στρωμάτων αναγνώστηκε θετικά από μερίδα μελών της μειονότητας που παραδοσιακά στήριζαν την ταυτότητά τους στο θρησκευτικό στοιχείο. Υπήρξε αιτία άμβλυνσης των διαφορών μεταξύ παλαιοσθωμανών και νεοτεριστών¹⁸⁶.

Η διεθνοποίηση του ζητήματος της Κύπρου θα προκαλέσει την αντίδραση της Άγκυρας και η κυβέρνηση Παπάγου να προβεί σε μια ιδιότυπη στροφή της πολιτικής σε ό,τι αφορά τη μειονότητα. Σε μια προσπάθεια πειθούς της διεθνούς κοινότητας για τη μελλοντική αγαστή μεταχείριση των Τουρκοκυπρίων και των λοιπών μουσουλμάνων της μεγαλονήσου, αλλάζεται ο όρος «μουσουλμανικός» σε «τουρκικός» σε όλα τα ιδρύματα και τα σχολεία.

Η τουρκικές αντιδράσεις μετά και την επανεκλογή Menderes, θα αξιοποιηθούν από τη Μεγάλη Βρετανία, η οποία θα προσκαλέσει την Άγκυρα στη Διάσκεψη του Λονδίνου. Την τελευταία ημέρα της Διάσκεψης δημοσιεύεται στο τουρκικό τύπο η είδηση ότι τοποθετήθηκε εκρηκτικός μηχανισμός στην οικία του Μουσταφά Κεμάλ στη Θεσσαλονίκη¹⁸⁷.

Αν και τα στοιχεία της δημοσιογραφικής έρευνας ήταν χαλκευμένα, εντούτοις προκάλεσαν την αντίδραση τουρκικού όχλου, ο οποίος και θα προβεί σε εκτεταμένες καταστροφές περιουσιών Ελλήνων Κων/πολιτών.

Η νέα κυβέρνηση Καραμανλή (1955), θα υιοθετήσει νέα και πιο συντηρητική πολιτική έναντι της μειονότητας. Με τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου¹⁸⁸, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις άρχισαν και πάλι να βελτιώνονται σταδιακά.

¹⁸⁵ Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 110.

¹⁸⁶ Κ. Τσιούμης, *Λεπτός Ισορροπίες. Μειονοτικά ζητήματα και εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων στη μεταπολεμική Ελλάδα* (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2010), 123.

¹⁸⁷ Την 6^η Σεπτεμβρίου 1955.

¹⁸⁸ Θα υπογραφούν στις 11 και 19 Φεβρουαρίου 1959 αντίστοιχα.

Το Μάιο του 1959 θα πραγματοποιηθεί επίσημη επίσκεψη των Καραμανλή και Αβέρωφ στη Τουρκία, όπου θα λάβουν χώρα συνομιλίες για τη βελτίωση των μειονοτικών ζητημάτων¹⁸⁹.

Το Μάιο του 1960 η κυβέρνηση Menderes ανατρέπεται με στρατιωτικό πραξικόπημα¹⁹⁰. Ακολούθησε δίκη των κυριότερων προσώπων των κυβερνήσεων του δημοκρατικού κόμματος για τα Σεπτεμβριανά και καταδικάζονται εις θάνατον. Ο κεμαλισμός επανέρχεται ως ιδεολογικό ρεύμα στο προσκήνιο με τον Ισμέτ Ινονού (İsmet İnönü).

Με τη πρόταση Μακαρίου για τα 13 σημεία του Κυπριακού Συντάγματος (Δεκέμβριος 1963), η Τουρκία κατήγγειλε τη Σύμφωνο του 1930, προβαίνοντας σε απελάσεις Ελλήνων υπηκόων.

Στο ίδιο πνεύμα «αναλογικότητας» άλλωστε, ο επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας στη Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής, Τεβφίκ Ρουσδή βέης, είχε δηλώσει την πρόθεση της Τουρκίας να συσχετίσει το ζήτημα των Ελλήνων της Κων/πολης με τη στάση του ελληνικού κράτους προς τους μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης¹⁹¹.

Στην Ελλάδα, επιβάλλονται διοικήσεις στις Επιτροπές Διαχείρισης Μουσουλμανικών Περιουσιών και καταγράφονται αναγκαστικές απαλλοτριώσεις μουσουλμανικών κτημάτων.

Μετά τα γεγονότα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο και την είσοδο της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1981, εκκινεί μια προσπάθεια διεθνοποίησης τουρκικών θέσεων περί «καταπίεσης» της μουσουλμανικής μειονότητας σε μια προσπάθεια άμβλυνσης της εικόνας της στη διεθνή κοινότητα και αξιοποίηση των

¹⁸⁹ Η συγκροτηθείσα επιτροπή Μπίτσιου-Kuneralp, θα καταγράψει κάποια σημεία σύγκλισης και απόψεις των δύο χωρών, χωρίς ωστόσο κάποιο αποτέλεσμα.

¹⁹⁰ Χρ. Κ. Γιαλλουρίδης, *Η Τουρκία σε μετάβαση* (Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1999), 75.

¹⁹¹ Α.Υ.Ε., 1927, Α.Α.Κ., Απόδοσις και κατασχέσεις ακινήτων. Φάκελος εφαρμογής συμφωνίας 1^{ης} Δεκεμβρίου 1926. Περί αρμοδιότητας Μικτών Δικαστηρίων, «Ιστορικών των διαπραγματεύσεων προς συνολολόγησιν των Ελληνοτουρκικών Συμφωνιών. Ιούνιος 1924-Δεκέμβριος 1926», στο Κλάνης, *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*, 60.

ευρωπαϊκών φορα με σκοπό τη συσχέτιση του καθεστώτος στη Θράκη ακόμη και με το ψευδοκράτος στη Κύπρο¹⁹².

Το 1985 κατήλθαν στις εκλογές δύο ανεξάρτητοι πολιτικοί σχηματισμοί υπό τους Μεχμέτ Αγά στη Ξάνθη και Σεμπαχαντίν Γκαλίπ στην Κομοτηνή. Αποτέλεσε το πρώτο ουσιαστικά εγχείρημα πολιτικής συσσωμάτωσης μερίδας της μειονότητας¹⁹³. Στη περιφέρεια Ξάνθης συγκροτήθηκε ο πρώτος φύσει μειονοτικός σχηματισμός επ' ονόματι «Ειρήνη». Ο Σαμπαχαντίν Γκαλίπ άλλοτε υποψήφιος της Ένωσης Κέντρου (ΕΚ-ΝΔ), ΕΔΗΚ και του Κόμματος Προοδευτικών στις τρεις προγενέστερες εκλογές αντίστοιχα, θα πολιτευθεί ως ανεξάρτητος.

¹⁹² Τσιούμης, *Λεπτές Ισορροπίες. Μειονοτικά ζητήματα και εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων στη μεταπολεμική Ελλάδα*, 132.

¹⁹³ Φ. Ασημακοπούλου, *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις* (Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2002), 251.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο : Ρωγμές και αναθεώρηση θεσμών

6.1. Υπόθεση Σαδίκ

Ο Αχμέτ Σαδίκ εκλέγεται για πρώτη φορά στο ελληνικό κοινοβούλιο τον Ιούνιο του 1989. Ο εκλογικός νόμος έδωσε τη δυνατότητα για πρώτη φορά να εκλεγούν ανεξάρτητοι βουλευτές στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης¹⁹⁴. Εγκαινίασε μια πολιτική έντονης αντιπαράθεσης με τις ελληνικές αρχές, εκμεταλλευόμενος και την ευρύτερη πολιτική αστάθεια της περιόδου. Τα σχήματα «Εμπιστοσύνη» (Güven) και «Πεπωμένο» (İkbal) υπό τη σκιά του ιδίου, προσπάθησαν ιδεολογικά να προσεγγίσουν διαφορετικά στρώματα της μειονότητας. Έντονη υπήρξε η σύνδεση με ρεύματα αλυτρωτικού και αναθεωρητικού χαρακτήρα¹⁹⁵.

Παρά τη προσπάθεια άρσης συγκεκριμένων μέτρων από το ελληνικό κράτος η δυναμική ρητορική του παρέμεινε για πληθώρα ζητημάτων όπως το διορισμό του Μουφτή Κομοτηνής Μέτσο Τζεμαλί το 1991¹⁹⁶.

Η περίπτωση Σαδίκ θα απασχολήσει και το ΕΔΑΔ εφόσον θα υπάρξει προσφυγή για τη καταδίκη του πρώην βουλευτή λόγω διατάραξη της δημόσιας τάξης κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου το Νοέμβριο του 1989¹⁹⁷. Το ΕΔΑΔ με απόφασή του (15.11.1996) αρχικά αναγνώρισε τη δυνατότητα συνέχισης των διαδικασιών από τους κληρονόμους του αποθανόντος Σαδίκ και έκανε δεκτή την προδικαστική ένσταση που εξέφρασε η Ελλάδα για μη εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων (άρθρο 26 ΕυρΣΔΑ)¹⁹⁸.

6.2. Ταραχές και Πόρισμα Α' Διακομματικής

Η απόρριψη υποψηφιότητας κατά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1989 των Αχμέτ Σαδίκ και Ιμπραήμ Σερίφ, στη βάση απόφασης του Αρείου Πάγου που

¹⁹⁴ Η δράση του τουρκικού προξενείου υπήρξε εντονότατη αναγκάζοντας την Ελλάδα πριν τις εκλογές του 1990 να χαρακτηρίσει το γενικό πρόξενο, *persona non grata*. Στα πλαίσια της αμοιβαιότητας η Τουρκία απέλασε εξίσου τον Έλληνα πρόξενο στην Κων/πολη. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, 411.

¹⁹⁵ Οι ιδεολογικές αφετηρίες των εν λόγω πολιτικών εκφράσεων αποτυπώθηκαν εναργέστερα κατά τη διάρκεια εναλλαγής της ηγεσίας στον συνδυασμό «Πεπωμένο» ενόψει των εκλογών Απριλίου 1990, στο Δ. Δώδος, *Εκλογική Γεωγραφία των Μειονοτήτων* (Εξάντας, 1994), 59.,

¹⁹⁶ Τσιούμης, *Λεπτές Ισορροπίες. Μειονοτικά ζητήματα και εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων στη μεταπολεμική Ελλάδα*, 133.

¹⁹⁷ Για διακήρυξη προκηρύξεων που αποκαλούν τη μουσουλμανική μειονότητα ως «τουρκική».

¹⁹⁸ Με ψήφους έξι έναντι τριών. Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis ?*, 268.

καταδίκασε αμφοτέρους για τη χρήση του όρου «Τούρκος» κατά τη προεκλογική διαδικασία¹⁹⁹, εκκινεί μια σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων σε κόλπους της μειονότητας που οδηγούν σε κορύφωση βίαιων επεισοδίων στη πόλη της Κομοτηνής την 29^η Ιανουαρίου 1990.

Η απόφαση του τότε πρωθυπουργού της Οικουμενικής Κυβέρνησης, Ξ. Ζολώτα να συγκαλέσει τη 31η Ιανουαρίου 1990, σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών: Κ. Μητσοτάκη, Α. Παπανδρέου, Χ. Φλωράκη, παρουσία των υπουργών Εξωτερικών και Άμυνας Α. Σαμαρά και Τζ. Τζαννετάκη, επιβλήθηκε από την έκταση και την ένταση που είχαν λάβει τα επεισόδια δυο ημέρες πριν στην πόλη της Κομοτηνής με αποτέλεσμα την καταστροφή καταστημάτων μουσουλμάνων πολιτών από τις συγκρούσεις μεταξύ θερμόαιμων των σύνοικων στοιχείων.

Το τελικό ανακοινωθέν της σύσκεψης έθεσε τις βάσεις ενίσχυσης του δικαιώματος ισονομίας και ισοπολιτείας που θα εμπνεύσουν ποικίλες μεταρρυθμίσεις τα επόμενα έτη²⁰⁰. Εκκρεμές ζήτημα προς επίλυση παρέμενε και ο καθολικός μέχρι τότε έλεγχος της βακουφικής περιουσίας που θα μπορούσε να αλλοιώσει το προορισμένο χαρακτήρα αξιοποίησης της και να καταστεί πολιτικό όχημα καθώς και ο σχηματισμός ανεξάρτητου μειονοτικού κόμματος.

Με αφορμή αυτές τις βάσεις προτάθηκαν και μέτρα όπως: η διατήρηση, αν όχι βελτίωση της υφιστάμενης δημογραφικής δομής²⁰¹ και οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής, η αύξηση του βιοτικού επιπέδου των μειονοτήτων, η συστηματική αγορά μουσουλμανικών γεωργικών εκτάσεων και ενθάρρυνση της μουσουλμανικής αστικοποίησης μέσω της αύξησης των εκπαιδευτικών προτύπων και της απασχόλησης σε δημόσιες υπηρεσίες και βιομηχανίες εκτός

¹⁹⁹ Καταδικάστηκαν σε φυλάκιση 18 μηνών χωρίς αναστολή για «πρόκληση πολιτών σε διχόνοια». Αξίζει να σημειωθεί ότι ως άνω αναφερόμενοι κομματικοί συνδυασμοί, υπήρξαν ελεγχόμενοι από τον Α. Σαδίκ.

²⁰⁰ Κορυφαίο παράδειγμα αποτέλεσε το πρόγραμμα «Εκπαίδευση και Ένταξη Μουσουλμανοπαίδων», που ξεκίνησε τον Μάιο του 1997.

²⁰¹ Στο ίδιο πλαίσιο μεταρρυθμίσεων εντάσσεται και η άρση του καθεστώτος επιτηρούμενης ζώνης σε χωριά του ορεινού όγκου της Ροδόπης (πομακοχώρια). Συστάθηκαν κατά μήκος των βορείων συνόρων της χώρας με τον Α.Ν. 736/1936 «περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων», δεδομένων των αμυντικών αναγκών της εποχής. Η τελευταία «μπάρα» κατά το κοινώς λεγόμενον της περιοχής, καταργήθηκε τη 17^η Νοεμβρίου 1995, από τον διοικητή του Δ' Σώματος Στρατού, αντιστράτηγο Μ. Παραγιουδάκη, επί υπουργίας ΥΕΘΑ, Γερασίμου Αρσένη.

μειονοτικών περιοχών, ο δημοκρατικός έλεγχος των ΔΕΜΠ για τον περιορισμό της επιρροής του Τουρκικού Προξενείου Κομοτηνής και τέλος τη μείωση των δικαστικών εξουσιών του Μουφτή και μεταβίβαση αυτών στα ελληνικά δικαστήρια²⁰².

Ταυτόχρονα ο εκλογικός νόμος 1907/1990 (ΦΕΚ 163 Α) όριζε ως ελάχιστο ποσοστό σε όλη την επικράτεια το 3% προκειμένου να καταστεί εφικτή η εκλογή βουλευτή. Η αλλαγή αυτή θα οδηγήσει σταδιακά στη συμμετοχή όλο και περισσότερων μουσουλμάνων στα μεγαλύτερα πολιτικά κόμματα.

²⁰² Δώδος, Εκλογική Γεωγραφία των Μειονοτήτων, 61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο: Επιμέρους ζητήματα

7.1. Ισλαμικοί θεσμοί και έννομη τάξη

7.1.1. Μουφτής

“Muftī” στα αραβική σημαίνει ερμηνευτής του νόμου και εν προκειμένω του ιερού μουσουλμανικού νόμου (Σαρία). Στους οθωμανικούς χρόνους, σε συνέχεια των παραδόσεων της Χαναφικής σχολής (Hanafī), εξέδιδε γνωμοδοτήσεις θρησκευτικού χαρακτήρα (φετβάδες)²⁰³, δεσμευτικές για τους καδήδες, τους ισλαμικούς δικαστές²⁰⁴.

Από το πρωτόκολλο της Ανεξαρτησία του Λονδίνου (1830) το ελληνικό κράτος αναγνώρισε τη θρησκευτική ελευθερία των υπηκόων του και κατ’ επέκταση των μουσουλμάνων.

Με τη Συνθήκη της Κων/πόλεως (1881) αναγνωρίζεται συγκεκριμένα η ισότητα και απρόσκοπτη άσκηση του Ισλάμ²⁰⁵. Απόρροια αυτής ψηφίζεται ο νόμος ΑΛΗ’ «περί πνευματικών αρχηγών των μωαμεθανικών κοινοτήτων» (22^ας Ιουνίου 1882).

Βάσει αυτού, οι μουφτήδες ορίζονται ως δημόσιοι λειτουργοί με γνωμοδοτικές και διοικητικές αρμοδιότητες (άρθρο 4).

Με την ελληνοτουρκική Συνθήκη των Αθηνών (1^η/14^η Νοεμβρίου 1913) και το ν. 2345 «περί προσωρινού αρχιμουφτή και μουφτήδων των εν τω κράτει μουσουλμάνων και περί διαχείρισεως των περιουσιών των μουσουλμανικών κοινοτήτων» (24^ης Ιουνίου 1920), συγκροτείται ένα πλέγμα «προστατευτισμού» γύρω από τις μουσουλμανικές κοινότητες δίνοντας παράλληλα ευρύτερες αρμοδιότητες στο θεσμό του μουφτή²⁰⁶.

²⁰³ Φετβάς (fetva), είναι αραβική λέξη και σημαίνει «θρησκευτική γνωμοδότηση». Στην Κων/πολη την περίοδο λειτουργίας του Σεϊχουλισμάτου (προ 1923), λειτουργούσε Οίκος φετβάδων (Φερβαχανέ) για την έκδοση γενικών κατά κύριο λόγο φετβάδων που αφορούσαν σε υποθέσεις του κράτους (κήρυξη ιερού πολέμου, ενθρόνηση σουλτάνου κλπ.).

²⁰⁴ Οι τελευταίοι ανήκαν στην τάξη των ουλεμάδων (ανωτάτων δημοσίων λειτουργών)

²⁰⁵ Άρθρο VIII. Με την εν λόγω Συνθήκη, η Θεσσαλία και η Ήπειρος ενσωματώνονται στην εθνική επικράτεια. Δεν προβλέπεται ωστόσο ρητή δικαστική αρμοδιότητα του μουφτή (άρθρο 14).

²⁰⁶ Για θέματα θρησκευτικά, εκπαιδευτικά, διαχειριστικά. Στ. Γεωργούλη, *Ο θεσμός του Μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη* (Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993), 34.

Η Συνθήκη των Σεβρών (1920) προέβλεπε ότι το ελληνικό κράτος θα λάμβανε τα απαραίτητα μέτρα προς ρύθμιση των οικογενειακών-προσωπικών ζητημάτων κατά τα μουσουλμανικά έθιμα²⁰⁷.

Πέραν των προαναφερομένων προνοιών της Συνθήκης της Λωζάννης (1923), επισημαίνεται ότι δεν γίνεται ρητή αναφορά στο κείμενό της αναφορικά με την εκλογή μουφτή²⁰⁸.

Υπάρχει όμως η τουρκική θέση²⁰⁹ που ορίζει ότι το ζήτημα δικαιοδοσίας και εκλογής μουφτή θεμελιώνεται στη βάση της Συνθήκης των Αθηνών, σε συνδυασμό με τη Σύμβαση της Βιέννης περί των συνθηκών (άρθρο 15)²¹⁰.

Εντούτοις, στην ίδια Σύμβαση ορίζεται ότι μια συνθήκη θεωρείται λήξασα εφόσον όλα τα μέρη έχουν συνάψει νέα με το ίδιο αντικειμενικό πεδίο (περιεχόμενο) ή με ρυθμίσεις θεμελιωδώς ασυμβίβαστες, γεγονός που καθιστά την παράλληλη εφαρμογή αυτών αδύνατη²¹¹.

²⁰⁷ Το ίδιο και η Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης

²⁰⁸ Στα πρακτικά της Συνθήκης της Λωζάννης, επισημαίνεται η πρόταση του Ελ. Βενιζέλου σε ένα εγχείρημα επιτυχούς συνδιαλλαγής με την Άγκυρα: «Η ιεραρχική οργάνωση των μουσουλμανικών κοινοτήτων παραμένει αυτόνομη. Οι μουφτήδες υποδεικνύονται από τις κοινότητες». Εμμένουμε στο ρήμα «υποδεικνύονται» (γαλ. *designes*) που προβλέπει ακριβώς το δικαίωμα υπόδειξης του εκάστοτε υποψηφίου για τη θέση του μουφτή από τη μειονότητα και όχι εκλογής, Πρακτικά της διάσκεψης της Λωζάννης, *Procés verbal No 15, Séance du Jeudi 14-2-1923*, σελ. 186. Ακόμη η λέξη «αυτονομία» δεν θα πρέπει να αναγιγνώσκεται με τη στενή πολιτική έννοια, αλλά περισσότερο ως αυτοδιοίκηση/ διαχείριση των θρησκευτικών υποθέσεων, Ν. Π. Ελευθεριάδου, «Μελέται μουσουλμανικού δικαίου, οθωμανικής νομοθεσίας και δικαίου των εν Τουρκία χριστιανών», τ. Α', Τύποις Σάλπιγγος, εν Μυτιλήνη, 1912, σελ. 24. Προς επίρρωση των ανωτέρω επισημαίνεται το άρθρο 12 της Συνθήκης των Σεβρών (περί προστασίας των εθνικών κλπ μειονοτήτων) με το οποίο η Ελλάδα παραχωρούσε στις βλάχικες κοινότητες της Πίνδου «τοπικήν αυτονομίαν ως προς τα θρησκευτικά ή σχολικά ζητήματα», για τα ανωτέρω συνολικά στο Γεωργούλη, *Ο θεσμός του Μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη*, 27–31. Προς επίρρωση των ανωτέρω επισημαίνουμε την απορριπτική απόφαση υπ' αριθμ. 1822/2020 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, παρ. 3.

²⁰⁹ Baskin Oran: «Το ζήτημα της Δ. Θράκης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις» (1986) στο Γεωργούλης, 33. United Nations, Treaty Series, vol. 1155, p. 331. Υπεγράφη το 1969. Η Ελλάδα την επικύρωσε την 27^η Ιανουαρίου 1980.

²¹¹ Άρθρο 59, παρ. 1 (εδ. α').

Επισημαίνεται δε ότι η εν λόγω Συνθήκη (Αθηνών), αφορούσε στη ρύθμιση θεμάτων μουσουλμάνων εντός της ελληνικής επικράτειας που τη περίοδο υπογραφής της δεν περιελάμβανε τη Δυτική Θράκη.

Αντίθετα το κείμενο της Συνθήκης της Λωζάννης αφορά ακριβώς στο καθεστώς προστασίας που διέπει τόσο την ελληνορθόδοξη μειονότητα της Κων/πολης, Ίμβρου και Τενέδου, όσο της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη.

Τέλος αναγράφεται και το υπόμνημα του ΓΓ του ΟΗΕ περί μειονοτήτων (1950) που συμπεραίνει ότι οι όποιες προπολεμικές συνθήκες αναφορικά με το καθεστώς προστασίας μειονοτήτων μετά τον Α΄ΠΠ, καταργούνται λόγω της ρήτρας περί «ουσιώδους μεταβολής των περιστάσεων» (*rebus sic stantibus*)²¹².

7.1.1.1. Ο νόμος 1920/1991

Ο προγενέστερος (ν.2345/1920) βρισκόταν εν ισχύ για πάνω από εβδομήντα έτη, με αρκετές διατάξεις του να έχουν «περιπέσει σε αχρηστία».

Δυνάμει του άρθρου 44 (παρ. 1) στο Συντάγματος, το Υπουργικό Συμβούλιο απευθύνθηκε στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για την έκδοση πράξης νομοθετικού περιεχομένου.

Το πρώτο άρθρο του συγκεκριμένου ΠΔ προβλέπει τον διορισμό και όχι την εκλογή μουφτή. Νομιμοποιώντας μια ήδη παγιωμένη πρακτική. Στη θέση του μουφτή διορίζονται αποκλειστικά Έλληνες πολίτες με σπουδές ισλαμικής Θεολογίας ή διατελέσαντες επί δέκα έτη ιμάμηδες.

Η υποβολή των υποψηφιοτήτων γίνεται ένα δίμηνο μετά την τοιχοκόλληση της σχετικής πράξης προς κάλυψη της θέσης στη Νομαρχία. Μετά την μεταβίβαση των δικαιολογητικών στο ΓΓ της περιφέρειας, συγκροτείται επιτροπή υπό τη

²¹² Εξαιρέθηκαν οι Συνθήκη της Λωζάννης (1923) και η δήλωση της Φιλανδίας για τις νήσους Αλααντ (1921). Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκαν και σχετικές αποφάσεις του ΣτΕ (Γ' Τμήμα): 1333/2001 & 466/2003 που επεσήμαιναν τη παύση ισχύος άρθρου 11 της Συνθήκης Αθηνών, την αντίθεση διατάξεων αυτού σε σχέση με την αρχή ίσης μεταχείρισης και της πλήρους εξομοίωσης μελών των δύο μειονοτήτων που ενυπάρχει στη Συνθήκη της Λωζάννης (αρθ. 37-45), τη συνάρτηση των προγενεστέρων διατάξεων με τον -ήδη κατηγορημένο- θεσμό των Μιλλετ που συγκροτεί ομοίως την ουσιώδη και απρόβλεπτη μεταβολή των περιστάσεων.

προεδρία του νομάρχη, μέλη της οποίας είναι μουσουλμάνοι θρησκευτικοί λειτουργοί και «εξέχουσες προσωπικότητες»²¹³.

Το συνταχθέν από την επιτροπή πρακτικό αναφορικά με τα προσόντα των υποψηφίων, μεταβιβάζεται τελικά στον Υπουργό ΥΠΠΕΘ, ο οποίος και προβαίνει στην επιλογή του υποψηφίου βάσει του ήθους και της θεολογικής του κατάρτισης. Ο διορισμός του γίνεται με ΠΔ για θητεία 10 ετών με δυνατότητα ανανέωσης.

Παρότι οι ρυθμίσεις για δικαστικές αρμοδιότητες για το ζήτημα εκτελεστότητας των αποφάσεων του μουφτή για υποθέσεις αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας παρέμειναν ίδιες²¹⁴, εντούτοις η δικαστική έρευνα επεκτείνεται και στο πεδίο ελέγχου της συνταγματικής νομιμότητας των αποφάσεων προς αποφυγή αυθαιρεσιών.

Η διάταξη του Ν. 4511/2018 αποτέλεσε σημαντική μεταρρύθμιση ως προς το ζήτημα των δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων του Μουφτή. Τη διάταξη αυτή ακολούθησαν το Προεδρικό Διάταγμα (52/2019) «Σύσταση, οργάνωση και λειτουργία Διεύθυνσης υποθέσεων δικαιοδοσίας Μουφτή στις Μουφτείες της Θράκης»²¹⁵ και η διάταξη του νόμου 4559/2018²¹⁶ Ο Μουφτής ασκεί δικαιοδοτικά, διοικητικά και πνευματικά καθήκοντα βάσει του ελληνικού συντάγματος, της θρησκευτικής πρακτικής όλων των ισλαμικών κρατών²¹⁷.

²¹³ Γεωργούλη, *Ο θεσμός του Μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη*, 62. Πλέον

²¹⁴ Πρέπει να κηρυχθούν εκτελεστές από το αρμόδιο μονομελές πρωτοδικείο κατά τη διαδικασία εκούσιας δικαιοδοσίας. Οι αποφάσεις του μονομελούς πρωτοδικείου προσβάλλονται στο πολυμελές που δικάζει οριστικά κατά την ίδια διαδικασία (εκούσιας δικαιοδοσίας), στο Κ. Τσιτσελίκης, 'Η θέση του Μουφτή στην Ελληνική Έννομη Τάξη', *ΚΕΜΟ*, τχ. Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα (1999): 22.

²¹⁵ Στη Δυτική Θράκη λειτουργούν συνολικά: η Μουφτεία Ξάνθης, Κομοτηνής και Διδυμοτείχου. Αποτελούν αυτοτελείς αποκεντρωμένες υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, επιπέδου Γενικής Διεύθυνσης και υπάγονται στον αρμόδιο Υπουργό. Οι κατά τόπους Διευθύνσεις Υποθέσεων Δικαιοδοσίας Μουφτή υποστηρίζουν την άσκηση δικαιοδοσίας του.

²¹⁶ Προβλέπει αυτοδίκαια έξοδο από την υπηρεσία με τη συμπλήρωση του 67ου έτους (όπως για τους δικαστές).

²¹⁷ Μεταξύ των οποίων είναι και ο διορισμός μιάμηδων, χατίπηδων (ιεροκήρυκες κατά το χριστιανικό ανάλογο) και μουεζίνηδων (ψάλτες, καλούν τους πιστούς σε προσευχή). Η κάλυψη των θέσεων των πρώτων περιγράφεται στους ν. 3536/2007 (άρθ. 37) & ν.4559/2018 (άρθ. 47, παρ. 4). Στο ίδιο πνεύμα ζεύξης καθηκόντων, τόσο διοικητικών-δικαστικών, όσο και θρησκευτικών, οι ισλαμικοί θρησκευτικοί

Διορίζεται και δεν εκλέγεται. Τον Ιανουάριο του 2019 το ΣτΕ απέρριψε την προσφυγή των προηγούμενων Μουφτήδων που στράφηκαν κατά του νόμου. Μετά την παύση λόγω ηλικιακού ορίου των Μουφτήδων Ξάνθης και Κομοτηνής, το 2018 τοποθετήθηκαν στη θέση τους Τοποτηρητές μέχρι να αποφασισθεί η διαδικασία τοποθέτησης των νέων μουφτήδων²¹⁸.

7.1.2. Ιερός νόμος (Σαρία)

Η Σαρία (Sharī'a) αποτελεί τον εξ Αποκαλύψεως ιερό νόμο του Ισλάμ. Σημαίνει «μονοπάτι που οδηγεί στην πηγή», εφόσον θεωρείται για τον μουσουλμάνο ο ασφαλής δρόμος για τη σωτηρία του κατά «την Ημέρα της Κρίσης»²¹⁹.

Στην καθ' ολοκληρία εφαρμογή της, περιλαμβάνει ρυθμίσεις που διαπνέουν όλο το φάσμα της καθημερινής κοινωνικής ζωής με επεκτάσεις πέραν από το περιουσιακό ή κληρονομικό, στο εμπράγματο και εμπορικό δίκαιο.

Ρυθμίζει τις σχέσεις των πιστών με το Θεό και λιγότερο τις μεταξύ των ανθρώπων, ωστόσο περιλαμβάνει πολλές προβλέψεις ποινικού και στρατιωτικού δικαίου.

Σήμερα στα περισσότερα ισλαμικά κράτη έχουν υιοθετηθεί νομικοί κώδικες σύγχρονου χαρακτήρα, περιορίζοντας ουσιαστικά το πεδίο εφαρμογής της σε πτυχές οικογενειακού δικαίου.

Σύμφωνα με το άρθρο 42 (εδ. α') της Συνθήκης της Λωζάννης, η Ελλάδα οφείλει να σεβαστεί τα έθιμα της μειονότητας, επιτρέποντας την εκδίκαση οικογενειακών-ιδιωτικών υποθέσεων βάσει αυτών. Ακόμη σε περίπτωση μελλοντικής μεταβολής των εθίμων προβλεπόταν η δυνατότητα απάλειψης του ιερού νόμου (εδ. β'), με την απαραίτητη σύμφωνη γνώμη της μειονότητας και

λειτουργοί στη Θράκη εν γένει, φέρουν απαλλαγή στρατιωτικών υποχρεώσεων κατά το Ν.Δ. 720/1970 (άρθρ. 13). Στην Τουρκία ωστόσο, δεν συμβαίνει κάτι ανάλογο, βλ. Συμεών Σολταρίδης, *Η Ιστορία των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης* (Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 1997), 122.

²¹⁸ Προσχέδιο Έκθεσης Διακομματικής Επιτροπής για την Ανάπτυξη της Θράκης 2020-2021, σελ. 58.

²¹⁹ Μ. Μαριόρας, *Ισλάμ. Αναζητώντας τρόπους για τους μουσουλμάνους* (Εκδόσεις Πεδίο, 2019), 415.

σύσταση ειδικής επιτροπής κυβέρνησης και μειονότητας για τη διατύπωση των σχετικών κανονισμών²²⁰.

7.1.2.1. Υπόθεση ΕΔΔΑ: Μόλλα Σάλι²²¹

Η υπόθεση αφορούσε την εφαρμογή από τα εθνικά ελληνικά δικαστήρια, του ισλαμικού θρησκευτικού νόμου (Σαρία) σε μία κληρονομική διαφορά μεταξύ Ελλήνων υπηκόων που ανήκουν στη μουσουλμανική μειονότητα. Εν προκειμένω, ο Έλληνας υπήκοος και σύζυγος της κας. Μόλλα, μέλος κι αυτός της μουσουλμανικής μειονότητας, άφησε στη διαθήκη του (την οποία συνέταξε σύμφωνα με το ελληνικό αστικό δίκαιο) ολόκληρη την περιουσία στη σύζυγό του, Μόλλα Σάλι.

Τα ελληνικά δικαστήρια ωστόσο, έκριναν ότι η βούληση του αποθανόντος ήταν άνευ αντικειμένου, διότι το εφαρμοστέο στην υπόθεση δίκαιο παρέμενε το ισλαμικό κληρονομικό, το οποίο της στερούσε τα τρία τέταρτα της κληρονομίας της.

Η κα. Μόλλα Σάλι, υποστήριξε ότι υπέστη διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας, καθώς εάν ο σύζυγός της δεν ήταν μουσουλμάνος, θα είχε κληρονομήσει ολόκληρη την περιουσία του.

Το ΕΔΔΑ από πλευράς του, διαπίστωσε ότι η ειδική μεταχείριση που υπέστη η κα. Μόλλα Σάλι ως δικαιούχος στη διαθήκη που συντάχθηκε σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα από Έλληνα μουσουλμανικής πίστης, δεν ήταν αντικειμενικά και εύλογα αιτιολογημένα σε σύγκριση με δικαιούχο διαθήκης που συντάχθηκε σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα από Έλληνα που δεν είναι μουσουλμάνος.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποφάσισε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου υπ. αριθμ. 1 (προστασία της περιουσίας) της ίδιας σύμβασης.

Τόνισε μεταξύ άλλων, ότι η θρησκευτική ελευθερία δεν απαιτεί από τα συμβαλλόμενα κράτη τη δημιουργία συγκεκριμένου νομικού πλαισίου που να

²²⁰ Το 1925 ωστόσο, τα μέλη της ελληνορθόδοξης μειονότητας οδηγήθηκαν σε παραίτηση των δικαιωμάτων τους και δικάζονται εφεξής βάσει του τουρκικού ΑΚ και όχι του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου, Γεωργούλη, *Ο θεσμός του Μουφτι στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη*, 36.

²²¹ Application no. 20452/14 (ECHR).

παράσχει στις θρησκευτικές κοινότητες ειδικό καθεστώς με συγκεκριμένα προνόμια. Εντούτοις, ένα κράτος που είχε δημιουργήσει ένα τέτοιο καθεστώς, έπρεπε να εξασφαλίσει ότι τα κριτήρια που θεσπίστηκαν για τα δικαιώματα της συγκεκριμένης ομάδας, εφαρμόστηκαν χωρίς διακρίσεις.

Επιπλέον, η άρνηση σε μέλη μιας θρησκευτικής μειονότητας του δικαιώματος να επιλέξουν και να ωφεληθούν οικειοθελώς από το κοινό δίκαιο, κατά το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου συνιστά, όχι μόνο διακριτική μεταχείριση, αλλά και παραβίαση δικαιώματος πρωταρχικής σημασίας στον τομέα της προστασίας των μειονοτήτων – δηλαδή του δικαιώματος ελεύθερης αυτοδιάθεσης.

Τέλος, το ΕΔΔΑ σημειώνει ότι η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα στην Ευρώπη, η οποία, έως την εποχή των πραγματικών περιστατικών, είχε εφαρμόσει το νόμο της Σαρία σε πολίτες της ενάντια στις επιθυμίες τους. Αυτό ήταν ιδιαίτερα προβληματικό στην προκειμένη περίπτωση, διότι η εφαρμογή του νόμου της Σαρία είχε οδηγήσει σε κατάσταση που ήταν επιζήμια για τα ατομικά δικαιώματα μιας χήρας, η οποία είχε κληρονομήσει περιουσία του συζύγου της σύμφωνα με τους κανόνες του αστικού δικαίου, αλλά βρέθηκε σε νομική κατάσταση, την οποία, ούτε η ίδια, ούτε ο σύζυγός της είχαν επιδιώξει.

Η ανωτέρω υπόθεση αποτέλεσε και την αφορμή για τη λήψη νομοθετικής πρωτοβουλίας προς περιορισμό της εφαρμογής του ισλαμικού νόμου στη Θράκη²²². Πρόκειται για το ν. 4511/2018 και την τροποποίηση του άρθρ. 5 της Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου (από 24.12.1990) «Περί Μουσουλμάνων Θρησκευτικών Λειτουργιών», όπως αυτή κυρώθηκε με το ν. 1920/1991. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο, η υπαγωγή των διαδικών στη δικαιοδοσία του Μουφτή γίνεται, εφόσον αμφότερα τα διάδικα μέρη υποβάλλουν σχετική αίτηση ενώπιον του, προς επίλυση διαφοράς κατά τον ιερό μουσουλμανικό νόμο. Γίνεται σαφές πως στην περίπτωση που κάποιο από τα εμπλεκόμενα μέρη δεν επιθυμεί την υπαγωγή της υπόθεσης στον ιεροδίκη, αρμόδια παρέμεναν τα αστικά δικαστήρια.

²²² Επισημαίνεται ότι η αδυναμία υπαγωγής -υποθέσεων των μελών της μειονότητας- στον ΑΚ, είχε επισημανθεί και σε σχετική έκθεση για τις θρησκευτικές ελευθερίες στην Ελλάδα του ΥΠΕΞ των ΗΠΑ για το έτος 2010, βλ. United States Department of State, July-December, 2010 International Religious Freedom Report - Greece, 13 September 2011

Στο τέλος του άρθρ. 5 της από 24.12.1990 ΠΝΠ, προστέθηκε η παρ. 4, στην οποία ορίζονται ότι οι κληρονομικές σχέσεις των μελών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης ρυθμίζονται από τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα, «εκτός εάν ο διαθέτης συντάξει ενώπιον συμβολαιογράφου δήλωση τελευταίας βούλησης, κατά τον τύπο της δημόσιας διαθήκης, με αποκλειστικό περιεχόμενο της τη ρητή επιθυμία του να υπαχθεί η κληρονομική του διαδοχή στον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο» (sic).

Στο σύνολο των ρυθμίσεων που προβλέπονται με το ως άνω νομοθέτημα, συγκαταλέγεται και εκείνη των κληρονομικών σχέσεων των μελών της μειονότητας στη βάση του Αστικού Κώδικα και όχι του ιερού ισλαμικού νόμου, εκτός κι αν ορίζεται σχετική έγγραφη συμφωνία.

Ακόμη, ο ν. 4511/2018 προέβλεπε ότι τα πολιτικά δικαστήρια διαθέτουν το τεκμήριο δικαιοδοσίας σε αυτές τις αστικές διαφορές, ενώ καθορίστηκαν με Π.Δ. και οι αναγκαίοι εκείνοι δικονομικοί κανόνες, που διέπουν το καθορισμένο πλαίσιο άσκησης των αρμοδιοτήτων του Μουφτή σε συμπλήρωση του ν.2345/1920, προς τη βέλτιστη δυνατή προάσπιση των δικαιωμάτων και έννομων συμφερόντων των εκάστοτε διαδίκων.

7.1.3. Βακουφική περιουσία

Το βακούφι (Vakif) αποτελεί ιστορική εξέλιξη και εν μέρει θεσμοποίηση του τρίτου στύλου του «Οίκου του Ισλάμ» (arkān al-Islām): Ελεημοσύνη (zakat) και αγαθοεργία (şadaqah-σάντακα), σε κρατικό κυρίως επίπεδο.

Αποτελούσε κληροδότημα εν είδει κτήματος συνήθως προς διάφορα θρησκευτικά και κοινωνικά ιδρύματα. Κατά την οθωμανική επικυριαρχία έλαβε μεγάλες διαστάσεις με το σύννηθες φαινόμενο ολόκληρες κόμμες να μετατρέπονται σε βακούφια. Παρά την συνεισφορά τους στην διατήρηση δομών κοινής ωφέλειας, εντούτοις επέφεραν και σημαντικές πληθυσμιακές μεταβολές, εφόσον μεταφέρονταν και πολλοί επήλυδες για τη βελτίωση της παραγωγής²²³.

²²³ Αξίζει να επισημανθεί, ότι και οι χριστιανικές μοναστηριακές κτήσεις εντάσσονταν στο ίδιο καθεστώς, γεγονός που ώθησε και αρκετούς χριστιανούς να αφιερώσουν την περιουσία τους σε μονές. Συνολικά βλέπε: Σολταρίδης, *Η Ιστορία των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης*, 157–59.

Σε ό,τι αφορά τη Δυτική Θράκη ο ν. 2345/1920 (άρθρο 12) αναγνωρίζει τα βακουφικά κτήματα και τη διαχείρισή των από τις μουσουλμανικές κοινότητες. Συμπλήρωση του πλαισίου επήλθε με το Β.Δ.\16-6\29-7-1949 και το Β.Δ 10\10-7-1953 αναφορικά με τα μέλη και τη συγκρότηση των Διαχειριστικών Επιτροπών.

Τα πλέον πρόσφατα νομοθετήματα ν. 1091\1980 & 3647/2008, εκσυγχρόνισαν και ενέταξαν πληρέστερα το πλαίσιο λειτουργίας συνολικά των ΔΕΜΠ²²⁴.

Μια άλλη σχετικά πρόσφατη ρύθμιση βελτίωσε τη διαδικασία εποπτείας και ιδρύσεων Τεμένων²²⁵. Εκσυγχρονίζοντας το προγενέστερο πλαίσιο²²⁶, δεν απαιτείται πλέον άδεια ή γνώμη της οικείας εκκλησιαστικής αρχής της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος²²⁷. Η αίτηση για την χορήγηση άδειας ιδρύσεως, ανεγέρσεως ή λειτουργίας Τεμένου, υποβάλλεται απευθείας στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.

²²⁴ Μέχρι και προσφάτως υπήρξε σχετική ρύθμιση που προβλέπει τη παροχή υπηρεσιών ταφής από τις εκάστοτε ΔΕΜΠ, διευρύνοντας το πεδίο προσφοράς τους (4807/2021 -ΦΕΚ Α'/11.06.2021).

²²⁵ Ν. 3467/2006 (άρθ. 27).

²²⁶ Άρθρο 1 του α.ν. 1363/1938 (ΦΕΚ 305 Α'), άρθρο 1 του α.ν. 1672/1939 (ΦΕΚ 123 Α') και άρθρο 41 του α.ν. 1369/1938 (ΦΕΚ 317 Α').

²²⁷ Επισημαίνεται ωστόσο ότι ο συντριπτικός αριθμός των αδειών χορηγείτο, πλην ελαχίστων εφόσον δεν πληρούσαν τις απαραίτητες πολεοδομικές απαιτήσεις.

7.2. Υπόθεση ΕΔΔΑ: Τουρκική Ένωση Ξάνθης²²⁸

Το 1984 τα ελληνικά δικαστήρια, μετά από προσφυγή του τότε Νομάρχη Ξάνθης, διέγραψαν από το βιβλίο σωματείων του Πρωτοδικείου την «Τουρκική Ένωση Ξάνθης» με αιτιολογικό ότι επιδιώκει την προώθηση εντός των ορίων της Ελληνικής Επικράτειας πολιτειακών σκοπών ξένου κράτους και συγκεκριμένα της Τουρκίας, δεν συμβάλλει στην ειρηνική συμβίωση των πολιτών της περιοχής, αλλά εγείρει ανύπαρκτο μειονοτικό ζήτημα «Τούρκων» και προβολή της εικόνας ότι στην Ελλάδα κατοικεί «μία δεινώς καταπιεζόμενη εθνική τουρκική μειονότητα», παρά το γεγονός ότι στη Συνθήκη της Λωζάννης αναγνωρίζεται μόνο η ύπαρξη θρησκευτικής μουσουλμανικής μειονότητας.

Ενδεικτικά το άρθρο 8 του Καταστατικού της ένωσης ανέφερε: «σκοπός της ίδρυσης της Τουρκικής Ένωσης είναι, να λειτουργήσει υπέρ της πνευματικής, σωματικής και πνευματικής εκπαίδευσης των Τούρκων της Δυτικής Θράκης, να δημιουργήσει μεταξύ τους ειλικρινείς δεσμούς φιλίας και αλληλεγγύης και να συμβάλει στη διάδοση μεταξύ των Τούρκων της Δυτικής Θράκης πνευματικών, κοινωνικών και θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων προέλευσης της τουρκικής σύγχρονης Δημοκρατίας» (sic).

Η εξάντληση των ένδικων μέσων θα γίνει μετά την εκ νέου απόρριψη του Αρείου Πάγου, πνεύμα τις οποίας αποτέλεσε η ίδια τη νομολογία του ΕΔΔΑ και συγκεκριμένα της σχετικής υπόθεσης *Gozelik & others v Poland*, (Application no. 44158/98), στην απόφαση της οποίας αναφέρεται ότι η ελευθερία του συνέρχεσθαι δεν είναι απόλυτη και πρέπει να θεωρηθεί ότι όταν μια ένωση, μέσω των δραστηριοτήτων ή των προθέσεων της που δηλώνει ρητώς ή σιωπηρά στο πρόγραμμά της, θέτει σε κίνδυνο τους θεσμούς του κράτους ή τα δικαιώματα και τις ελευθερίες άλλων, το άρθρο 11 (της ΕΣΔΑ) δεν αφαιρεί από τις αρχές το δικαίωμα να προστατεύσουν τους θεσμούς και τους πολίτες δυνάμει και του άρθρου 1 της σύμβασης που αναγνωρίζει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των προσώπων που εξαρτώνται από τη δικαιοδοσία του.

Το δικαστήριο διευκρίνισε ότι η ΕΣΔΑ άφησε στις εθνικές αρχές περιθώριο εκτιμήσεως κατά πόσον μια «πιεστική κοινωνική ανάγκη» θα μπορούσε να δικαιολογήσει περιορισμό ενός δικαιώματος της ΕΣΔΑ, διευκρινίζοντας

²²⁸ Application no. 26698/05 (ECHR).

παράλληλα ότι η εκτίμηση αυτή υπόκειται στον δικό της έλεγχο και περιλαμβάνει αποφάσεις των εσωτερικών δικαστηρίων²²⁹.

Ενώ η απόφαση αυτή καταδεικνύει ότι το δικαστήριο θα εξετάσει τις κρατικές πολιτικές που περιορίζουν τα δικαιώματα των μειονοτήτων να προωθήσουν τον πολιτισμό τους, είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι δεν υπάρχει προορατική υποχρέωση, εγγενής στο άρθρο 11, προκειμένου να διευκολυνθεί αυτή η διαδικασία. Όπως αναφέρεται στη βιβλιογραφία, τα κράτη εν γένει έχουν ευρύ περιθώριο εκτίμησης όσον αφορά την εφαρμογή και την εφαρμογή του άρθρου 11²³⁰.

Στις 19 Σεπτεμβρίου 2005 γίνεται η προσφυγή στο ΕΔΑΔ, το οποίο με την απόφαση της 27^{ης} Μαρτίου 2008, έχοντας διευκρινίσει ότι θα εξέθετε την προσφυγή της «Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης» μόνο υπό το πρίσμα του άρθρου υπ' αριθ. 11 της ΕΣΔΑ (ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι), ως *lex specialis* σε συνδυασμό των άρθρων 9 και 10 (ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας και έκφρασης αντιστοίχως)²³¹.

Παράλληλα, έκρινε ότι δεν ήταν δική του ευθύνη να εκτιμήσει τη σημασία που δίνει το εναγόμενο κράτος, δηλαδή η Ελλάδα σε ζητήματα που αφορούν τη μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη.

Εντοπίστηκε παραβίαση των άρθρων 6 (παρ. 1, δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης) και 11 (ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι) με το αιτιολογικό ότι μόνον ο τίτλος και η χρήση του ορού «τουρκικός» στο Καταστατικό δεν επαρκούσαν για να εξαχθεί το συμπέρασμα της επικινδυνότητας του σωματείου για την δημοσία τάξη, τονίστηκε επίσης ότι δεν προκύπτει από την δικογραφία ότι ο πρόεδρος ή τα μέλη του Σωματείου προσέφυγαν στην βία, στην εξέγερση ή σε οποιαδήποτε άλλη μορφή απόρριψης των δημοκρατικών αρχών, γεγονός που θα συνιστούσε ουσιώδες στοιχείο και θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη, και συνεχίζει επισημαίνοντας ότι όσο απαράδεκτοι και αν νοούνται ορισμένοι όροι που χρησιμοποιούνται, η διάδοσή τους δεν θα

²²⁹ Judgment of 17 February 2004, παρ. 96 στο Gaetano Pentassuglia, *Minority Groups and Judicial Discourse in International Law: A Comparative Perspective* (Brill | Nijhoff, 2009), 177, <https://doi.org/10.1163/ej.9789004176720.i-278>.

²³⁰ H. O' Nions, *Minority Rights Protection in International Law* (Ashgate Publishing, Ltd., 2007), 85.

²³¹ Και ουχί της Συνθήκης της Λωζάννης.

μπορούσε αυτομάτως να θεωρηθεί απειλή για την δημοσία τάξη και την εδαφική ακεραιότητα της χώρας²³².

Ακολούθησε νέο εγχείρημα εγγραφής του σωματείου για να απορριφθεί από τον Άρειο Πάγο εκ νέου με την ΑΠ 1471/2013, στη βάση ύπαρξης «οιωνεί δεδουλευμένου» προγενέστερων σχετικών υποθέσεων, αλλά και ελλείψει νομοθετικής πρόβλεψης για ουσιαστική επανεξέταση της υπόθεσης.

Έκτοτε η Ελλάδα βρισκόταν σε αμυντική θέση στο Συμβούλιο της Ευρώπης κάθε φορά που συζητείτο στην Επιτροπή Υπουργών η συμμόρφωση των κρατών-μελών με τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Επανειλημμένως η Επιτροπή είχε εκφράσει τη δυσφορία της για τη μη συμμόρφωσή μας (υπενθύμιση του 2014). Εμφανιζόμενη να παραβιάζει κατάφωρα τα μειονοτικά δικαιώματα που βρίσκονται στην αιχμή της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Η ελληνική κυβέρνηση με το ν.4491/2017 και συγκεκριμένα μέσω των άρθρ. 29 & 30, προχώρησε στη τροποποίηση του άρθρου 758 ΚΠολΔ δίνοντας τη δυνατότητα ανάκλησης ή μεταρρύθμισης αποφάσεων εκούσιας δικαιοδοσίας, μετά από απόφαση του ΕΔΔΑ που εντοπίζει παραβίαση είτε επί του δίκαιου χαρακτήρα της διαδικασίας, είτε και ουσιαστικής διάταξης της ΕΣΔΑ²³³. Βάσει της τροποποίησης τα δικαστήρια θα κρίνουν εξ αρχής την εκάστοτε υπόθεση, κατά την κρίση τους.

Η πρόσφατη απόφαση της Επιτροπής Υπουργών εκδοθείσα την 25 Σεπτεμβρίου 2019²³⁴ αναφορικά με την καθυστέρηση επανεξέτασης της υπόθεσης θα

²³² Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι δεν λήφθηκαν υπόψιν και σχετικές εκδηλώσεις του Συλλόγου, παρουσία φερόμενων «εκπροσώπων» της μειονότητας, με την πρόδηλη υποστήριξη του Τουρκικού Προξενείου.

²³³ Στ. Χαριτάκη, 'Η περίπτωση των σωματείων της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης στη νομολογία του ΕΔΔΑ', στο *Η εκτέλεση αποφάσεων του ΕΔΔΑ από την Ελλάδα*, επιμέλ. Λ. Α. Σισιλιάνος (Νομική Βιβλιοθήκη, 2021), 219.

²³⁴ CM/ DEL/DEC (2019) 1355/H46-10.

αναγκάσει τον Άρειο Πάγο έχοντας μελετήσει εκ νέου το κείμενο νομοθετικό πλαίσιο²³⁵ να εκδώσει τη 30^η Ιουνίου 2021, εκ νέου απορριπτική απόφαση²³⁶.

Σε ό,τι αφορά την εκτέλεση μιας απόφασης και του μηχανισμού επιτήρησής της, επισημαίνουμε ότι οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ με διαπιστωτικό χαρακτήρα είναι δεσμευτικές για τα διάδικα κράτη, τα οποία σύμφωνα με το άρθρο 46 της ΕυρΣΔΑ υποχρεούνται να συμμορφωθούν προς αυτές.

Η συμμόρφωση εκφράζεται με τη λήψη μέτρων στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών. Σε περίπτωση έλλειψης εκτελεστότητας δυνάμει της παρ. 2 του ίδιου άρθρου, ανατίθεται στην Επιτροπή Υπουργών η επίβλεψη εκτέλεσης της απόφασης. Η συνεχής μη συμμόρφωση μπορεί να οδηγήσει την Επιτροπή²³⁷ να παραπέμψει την υπόθεση στο ΕΔΔΑ²³⁸, όπου και αποφασίζεται είτε η εξουσιοδότηση προς την Επιτροπή για εξέταση περαιτέρω μέτρων, είτε το κλείσιμό της. Ένα μέτρο ενδιάμεσης πίεσης πολιτικού χαρακτήρα είναι οι μεταβατικές αποφάσεις (interim resolutions). Κατά τη συνήθη πρακτική, τα κράτη εντέλει συμμορφώνονται προς τις αποφάσεις του δικαστηρίου, υιοθετώντας ατομικά και γενικά μέτρα²³⁹.

Η πρακτική της Επιτροπής Υπουργών έχει διευρύνει το πεδίο ελέγχου τόσο για τα ατομικά, όσο και τα γενικά μέτρα συμμόρφωσης²⁴⁰.

Επισημαίνονται οι δυσκολίες που ενυπάρχουν σε αρκετές περιπτώσεις σε ό,τι αφορά τη συμμόρφωση, εφόσον ενδέχεται να απαιτείται μεγαλύτερος συντονισμός διοικητικών και νομοθετικών θεσμών ενός κράτους. Ακόμη, δεν

²³⁵ Και τους περιορισμούς που προβλέπονται στις σχετικές διατάξεις αναφορικά με την προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της πρόληψης του εγκλήματος, της προστασίας της υγείας ή της ηθικής και της προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.

²³⁶ Απόφαση 840/2021 (Δ, Πολιτικές)

²³⁷ Μετά από πλειοψηφία δύο τρίτων των εκπροσώπων στην Επιτροπή.

²³⁸ Ξεχωρίζουμε την θέση προς το Δικαστήριο του ζητήματος σεβασμού εκ μέρους του κράτους προς την υποχρέωσή του (*recours en manquement*), βλέπε Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis* ?, 251.

²³⁹ Περράκης, 232–34.

²⁴⁰ Βάσει της τροποποίησης των αντίστοιχων κανόνων, στις 10.05.2006, Περράκης, 250.

πρέπει να ξεχνάμε ότι ο εθνικός δικαστής²⁴¹, λειτουργεί παράλληλα και ως ενωσιακός πέραν της λειτουργίας του ως εφαρμοστής της ΕυρΣΔΑ²⁴².

Υπάρχει η θέση ότι σε κάθε περίπτωση πρέπει να λαμβάνονται υπόψην τόσο η οικονομία της εκάστοτε υπόθεσης όσο και η ενίσχυση του κράτους δικαίου, με τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις αναφορικά με το κοινό πεδίο τριβών των τριών διαστάσεων να φέρουν «μεγάλη σημασία για την ασφάλεια δικαίου»²⁴³.

Η συνεχής ωστόσο μη συμμόρφωση ενός κράτους ακόμη και μετά τη λήψη ενδιάμεσης απόφασης από την Επιτροπή Υπουργών, στην πραγματικότητα δεν μεταφράζεται σε σοβαρό ζήτημα για αυτό.

Οι συντάκτες της ΕυρΣΔΑ βασίστηκαν στην προαίρεση οικειοθελούς εκτέλεσης των εκάστοτε αποφάσεων εκ μέρους των συμβαλλομένων μερών. Βάσει του ΚατΣτΕ, η ΕΥ διαπιστώνοντας άρνηση συμμόρφωσης κράτους δύναται να εκκινήσει τις ανάλογες διαδικασίες κυρώσεων που επιβάλλονται σε αυτό. Ακόμη προβλέπεται η δυνατότητα οικειοθελούς αποχώρησης του ενδιαφερομένου κράτους από το ΣτΕ. Ωστόσο, οφείλουμε να λάβουμε υπόψην και τις πολιτικές διαστάσεις, πέραν τις δικαιοϊκές²⁴⁴. Ειδικότερα στη περίπτωση της Τουρκίας για την υπόθεση Λουϊζίδου, το συγκεκριμένο όργανο έφτασε σε ανάλογη απειλή²⁴⁵.

Προς επίρρωση των ανωτέρω, αναφορικά με τα οφέλη μιας μετριοπαθούς στάσης της ΥΕ, δεν θα πρέπει να σταθούμε εξολοκλήρου στις πολιτικές ισορροπίες. Η παραμονή ενός κράτους στον οργανισμό και στο πλαίσιο της ΕυρΣΔΑ, ακόμη και αν το πρώτο δεν συμμορφώνεται πλήρως σε αυτήν, εντούτοις εγγυάται τη περαιτέρω δυνατότητα προάσπισης δεδομένων ελευθεριών και προσθέτει ένα πρόσθετο εργαλείο εμπέδωσης του κράτους δικαίου και των δημοκρατικών θεσμών.

²⁴¹ Εν προκειμένω της Ελλάδας

²⁴² Λαμβάνοντας υπόψην τόσο την αρχή της επικουρικότητας (ΕΕ) καθώς και τη προϋπόθεση εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων (ΣοΕ).

²⁴³ Ε. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου* (Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021), 240-41.

²⁴⁴ Περράκης, *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis ?*, 259.

²⁴⁵ RES DH (2001), 26.06.2001

7.3. Εκπαίδευση

Μετά από σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης, Ελλάδα και Τουρκία υπογράφουν Μορφωτική Συμφωνία (20 Απριλίου 1951). Βάσει αυτής κάθε κράτος είχε τη δυνατότητα ίδρυσης μορφωτικού ιδρύματος στην επικράτεια του άλλου. Δεσμευόταν επίσης προς την ενθάρρυνση της συνεργασίας για την ελεύθερη διακίνηση γενικώς εκπαιδευτικών μέσων. Προβλέφθηκε επίσης η ίδρυση σχετικής Μικτής Επιτροπής²⁴⁶.

Το 1952 ιδρύεται το μουσουλμανικό Γυμνάσιο «Τζελάλ Μπαγιάρ» στη Κομοτηνή²⁴⁷. Σε αυτό φοιτούσαν τα περισσότερα νεοτεριστικά μέλη της μειονότητας, ενώ παράλληλα συνέχιζε η απρόσκοπτη λειτουργία των ιεροσπουδαστηρίων (μεντρεσέδες).

Στα πλαίσια της Μικτής Επιτροπής συμφωνήθηκε η απόσπαση μετακλητών δασκάλων για τη λειτουργία των μειονοτικών σχολείων (1953-1954).

Ακολουθεί η νέα μορφωτική Συμφωνία του 1954 που αφορούσε τα σχολικά εγχειρίδια και την περαιτέρω ενίσχυση του ανθρωπίνου δυναμικού στα σχολεία.

Στα ίδια πλαίσια ψηφίζεται και ο ΝΔ 3065/ 1954²⁴⁸ που σε συνδυασμό με τον ΝΔ 2203 αποτέλεσαν το ρυθμιστικό πλαίσιο της μειονοτικής εκπαίδευσης για τις επόμενες δεκαετίες.

Το 1957 καταρτίστηκε αναλυτικό πρόγραμμα για τη μειονοτική εκπαίδευση και καθιερώθηκε ο δίγλωσσος χαρακτήρας της με την κατανομή των γνωστικών αντικειμένων σε ελληνικά και τουρκικά να τηρείται έως τις μέρες μας.

²⁴⁶ Τσιούμης, *Λεπτές Ισορροπίες. Μειονοτικά ζητήματα και εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων στη μεταπολεμική Ελλάδα*, 140. Η εν λόγω Συμφωνία θα αντικατασταθεί ρητώς από την Ελληνοτουρκική Συμφωνία για την Πολιτιστική Συνεργασία (4 Φεβρουαρίου 2000). Η λειτουργία του μουσουλμανικού Γυμνασίου-Λυκείου Ξάνθης «Μουζαφέρ Σαλήχογλου» [Υ.Α. 28767/1965 (Γ' 142)] σύμφωνα με την τροπολογία 1738/46 10.9.2018, εναρμονίστηκε με το νομοθετικό πλαίσιο για την ιδιωτική εκπαίδευση σε ό,τι αφορά τις επαγγελματικές ρυθμίσεις των εκπαιδευτικών.

²⁴⁷ Θεσμοθετήθηκε με τα Ν.Δ. 2203/1952 & 2567/1953.

²⁴⁸ Τροποποιήθηκε μερικώς με το ΝΔ 1109/1972

Λίγα χρόνια αργότερα ακολουθεί το Μορφωτικό Πρωτόκολλο του 1968. Σύμφωνα με το κείμενό του, τα μαθήματα ιστορίας και γεωγραφίας και γλώσσας θα διδάσκονται στην ελληνική και τα υπόλοιπα θετικά στην τουρκική²⁴⁹.

Ένα ζήτημα που εντάσσεται στις πολιτικές από το 1967 είναι και η μειονοτική εκπαίδευση. Το 1968 ιδρύθηκε η «Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης» (ΕΠΑΘ). Έκτοτε οι εκπαιδευτικοί της μειονότητας δεν προσλαμβάνονται από την Τουρκία.

Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας κατέστη υποχρεωτική. Αξίζει να σημειωθεί ότι πριν από το 1967, ένα στα τρία μουσουλμανικά σχολεία δεν διέθετε μαθήματα ελληνικής γλώσσας. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να γίνει αναφορά στο ελληνοτουρκικό πρωτόκολλο για τα εκπαιδευτικά θέματα που συνυπεγράφη το 1968, και στο οποίο εξετάζονται λεπτομερώς τα θέματα της μειονοτικής εκπαίδευσης, ενώ υπάρχουν όχι λιγότερες από τέσσερις αναφορές ότι οι αντίστοιχες συμφωνίες εδράζονται στη βάση της αμοιβαιότητας .

Το 1977 ψηφίζεται ο ν. 694 «περί μειονοτικών σχολείων της Μουσουλμανικής Μειονότητας Δυτικής Θράκης» και ο ν.695 «περί ρυθμίσεως θεμάτων τινών του διδακτικού και εποπτικού προσωπικού της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας». Το νομοθετικό αυτό πλέγμα ρύθμιζε την δυνατότητα ίδρυσης σχολείων, τη λειτουργία σχολικών εφορειών, καθώς και θέματα διδακτικού προσωπικού.

Στην πάροδο των ετών, ξεχωρίζει η ψήφιση του ν. 2341/95 που εκσυγχρονίζει το προαναφερθέν πλαίσιο και θεσπίζει την ειδική ποσόστωση (quota) του (0,5 %) ως μέτρο θετικής διάκρισης για την είσοδο μελών της μειονότητας στα ελληνικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα²⁵⁰.

Το 1997 ξεκινά η υλοποίηση του προγράμματος εκπαίδευσης μουσουλμανοπαίδων με τη συγχρηματοδότηση της ΕΕ. Καταγράφονται εκκρεμή ζητήματα του πεδίου της μειονοτικής εκπαίδευσης και εκδίδονται νέα εγχειρίδια που αξιοποιούνται ως τις μέρες μας.

Συνολικά κρίνεται αντιληπτό, ότι η θεσμοθέτησης ενός συγκροτημένου διμερούς πλαισίου μειονοτικής εκπαίδευσης στο πνεύμα της Συνθήκης της

²⁴⁹ Τσιούμης, *Λεπτές Ισορροπίες. Μειονοτικά ζητήματα και εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων στη μεταπολεμική Ελλάδα*, 149.

²⁵⁰ Τσιούμης, 155.

Λωζάννης, αν και δεν περιόρισε το εγχείρημα της πλήρους τουρκοποίησης της ελληνορθόδοξης κοινότητας στη Κων/πολη, εντούτοις επέτρεψε τη διατήρηση των φύσει ιδιογενών χαρακτηριστικών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη. Το υπάρχον αναλυτικό πρόγραμμα βασίζεται στη διγλωσσία μέρους της μειονότητας επιτρέποντας τη μερική μόνο βελτίωση της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας, ενώ αποκόπτει τα λοιπά μέλη από τις αντίστοιχες μητρικές τους γλώσσες (πομακική, ρομανί).

Το καθεστώς ωστόσο της μειονοτικής εκπαίδευσης παραμένει ενταγμένο στα ευρύτερα νομοθετικά πλαίσια της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (π.χ. ν. 4823/2021-ΦΕΚ 136/Α/3-8-2021), με όσες ωστόσο εξαιρέσεις κρίνονται βέλτιστες για την εύρυθμη λειτουργία και διατήρηση του ιδιάζοντος χαρακτήρα της.

Τα συμπεράσματα δε από την αντιμετώπιση της σύγχρονης πρόκλησης του κορωνοϊού (SARS-CoV-2) και της εφαρμογής της τηλεεκπαίδευσης ανέδειξαν υπαρκτά ζητήματα περαιτέρω ενίσχυσης των μειονοτικών σχολικών μονάδων²⁵¹ και θα μπορούσαν να αποτελέσουν δείγμα γραφής για έναν νέο κύκλο μεταρρυθμίσεων στη μειονοτική εκπαίδευση με σύγχρονες πρακτικές παιδαγωγικής που θα επιτρέψουν την διατήρηση των κοινωνικο-πολιτισμικών ταυτοτικών στοιχείων όλων των μελών -και της βέλτιστης εκμάθησης της ελληνικής που παραμένει και το κύριο μέσο οργανικής ενσωμάτωσης ανόδου του βιοτικού της επιπέδου συνολικά- της μειονότητας.

²⁵¹ Βλέπε αναλυτικά: Έλενα Τάτσιου, 'Οργάνωση εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: Ο πολύπλευρος ρόλος του διευθυντή σε ένα πολυπολιτισμικό σχολείο της Θράκης την περίοδο του COVID-19', *1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες*, τχ. 1 (27 Απρίλιος 2021): 363, <https://doi.org/10.12681/online-edu.3246>.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο : Αντί επιλόγου

Η ενσωμάτωση της Δυτικής Θράκης στον εθνικό κορμό, διήλθε πολλαπλών πολιτικών και κοινωνικών ανακατατάξεων κατά το α' τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, όπως άλλωστε αυτές παρατηρήθηκαν από την κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας στη νοτιο-ανατολική Ευρώπη την ίδια περίοδο.

Συγκεκριμένοι ιστορικοί λόγοι ωστόσο επέτρεψαν -εν μέρει- στη γεωγραφική αυτή περιοχή να διατηρήσει ένα βασικό χαρακτηριστικό της τεθνηκυίας επικυριάρχου: την συνύπαρξη διαφορετικών κοινωνικο-πολιτισμικών και εν προκειμένω θρησκευτικών ομάδων. Με την πρόνοια του θεμελιώδους συμβατικού κειμένου ειρήνης στην ανατολική Μεσόγειο, τη Συνθήκη της Λωζάννης, όλοι οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της περιοχής (που εξαιρέθηκαν από την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών), αποτελούν μέλη της αναγνωρισμένης από την ελληνική Πολιτεία, Μουσουλμανικής Μειονότητας (Δυτικής) Θράκης.

Βάσει του ιστορικού συγκειμένου της περιόδου, βασικό χαρακτηριστικό αυτό-προσδιορισμού αποτέλεσε το θρησκευτικό δόγμα και πρακτική. Τοιουτοτρόπως, παρέμεινε στην πόλη της Κωνσταντινουπόλεως, στην Ίμβρο και Τένεδο, αντιστοίχως και το ελληνορθόδοξο στοιχείο. Έκτοτε, η δραστηριότητα και η ανάπτυξη των δύο κοινοτήτων συσχετίστηκε με την πορεία των ελληνο-τουρκικών σχέσεων στο χρόνο.

Σημαντικές ωστόσο παράμετροι που δεν εντάσσονται υποχρεωτικά σε αυτές (βλ. Ψυχρός Πόλεμος), ώθησαν το ελληνικό κράτος να υιοθετήσει μια επιφυλακτική και σε κάθε περίπτωση περιορισμένη κοινωνική πολιτική σε μια από τις βασικές συνιστώσες της Μουσουλμανικής Μειονότητας, εκείνης των Πομάκων. Λοιπές που διατρέξαν ευρύτερα ζητήματα πρόνοιας δεν επέτρεψαν την προάσπιση δικαιωμάτων άλλων, όπως εκείνης των Ρομά²⁵².

²⁵² Υπαρκτά ζητήματα βελτίωσης των όρων για παράδειγμα της μειονοτικής εκπαίδευσης και αντιστοίχως διαβίωσης των λοιπών συνιστωσών της μειονότητας επισημαίνονται συχνά και σε εκθέσεις

Σχετικά μορφωτικά Πρωτόκολλα μεταξύ Αθηνών και Άγκυρας, παγίωσαν εν τω μεταξύ μια ανάγνωση της Μειονότητας που διέφερε σημαντικά από την πληθυσμιακή και χωρική δημογραφία του 1923. Η μειονοτική εκπαίδευση προέβλεπε την παράλληλη διδασκαλία συγκεκριμένων γνωστικών αντικειμένων στη Τουρκική. Πολλοί Έλληνες πολίτες κλήθηκαν να ανταποκριθούν σε ένα δίγλωσσο εκπαιδευτικό σύστημα που δεν αξιοποιούσε τη γλώσσα που οι ίδιοι γνώρισαν κατά τα πρώτα κρίσιμα έτη της γνωστικής τους ανάπτυξης.

Η ανάγνωση αυτή, διαχρονικά αξιοποιήθηκε παντί τρόπο από την Άγκυρα, που σταθερά επεδίωκε την καλλιέργεια τουρκικής εθνικώς και σουνιτικής θρησκευτικώς συνείδησης, πολώνοντας τις ενδο-ομαδικές σχέσεις στους κόλπους της Μειονότητας και τις δι-ομαδικές μεταξύ της τελευταίας και της υπόλοιπης ελληνικής κοινωνίας. Κατέφυγε πολλαπλώς σε όργανα της διεθνούς δικαιοταξίας, επιδιώκοντας την «προστασία» των μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών, παραβλέποντας ωστόσο τις προσπάθειες της Αθήνας -αποδίδουσες σημαντικούς καρπούς- για άμβλυνση ζητημάτων ελληνομάθειας και αναπόδραστα κοινωνικής αποστέρησης και πολλώ δε μάλλον τα υπαρκτά ζητήματα της εγκατοίκουσας στην επικράτειά της ελληνορθόδοξης Μειονότητας.

Πρόσφατες ειδήσεις της επικαιρότητας, όπως η σύσταση διακομματικής επιτροπής για τη Θράκη, η λειτουργία ευκαταίτου οίκου Αλεβιτών, αλλά και οι αναπαραγόμενες δηλώσεις του ερντογανικού καθεστώτος και «φορέων» της περιοχής, επαναφέρουν στο δημόσιο διάλογο ζητήματα που συναπαρτίζουν τις υφιστάμενες πραγματολογικές συνθήκες της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Θράκη.

διεθνών οργανισμών όπως του ΣοΕ μέσω της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας (ECRI), βλ. ECRI REPORT ON GREECE (fourth monitoring cycle), 15 September 2009 [CRI(2009)31] & ECRI REPORT ON GREECE (fifth monitoring cycle) Published on 24 February 2015, [CRI(2015)1]. Ακόμη, σοβαρό ζήτημα παρέμενε το άρθρο 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας (ν.δ. 3370/1955) βάσει του οποίου αρκετά μέλη της μειονότητας που διαβίωναν στο εξωτερικό απώλεσαν την ελληνική ιθαγένεια, τελικώς καταργήθηκε με το ν. 2638/1998.

Η εν λόγω ερευνητική πρόταση επιχείρησε να εξετάσει το νομικό καθεστώς (συμβατικό πλαίσιο) της Μουσουλμανικής Μειονότητας Θράκης & Ελληνορθόδοξης Μειονότητας Κων/πόλεως, Ίμβρου & Τενέδου, αλλά και την ιστορική πορεία (κυρίως της πρώτης) στο χρόνο. Ζητήματα μελέτης της λειτουργίας και σχετικών με την θεματική αποφάσεων διεθνών δικαστηρίων (ΕΔΔΑ) κρίθηκε απαραίτητο να εξεταστούν, εφόσον αφορούν πολιτικές του ελληνικού κράτους (βλ. Μολλά Σάλι κατά Ελλάδος).

Σε μια περίοδο που τεκταινόμενες γεωπολιτικές ανακατατάξεις απειλούν την αρμονική συμβίωση ανθρώπων και ομάδων στην αενάως εύφλεκτη περιοχή των βαλκάνιων και της ανατολικής Μεσογείου, καλούμαστε να ενσκήψουμε σε μια περιοχή που παρά τα προαναφερθέντα ζητήματα και τις υπαρκτές της αδυναμίες, παραμένει πρότυπο για την Ευρώπη, ενόσω η τελευταία καλείται επιτακτικά να επιλύσει διλλήματα και ισορροπίες που στη Θράκη δείχνουν να έχουν από καιρό λυθεί: ατομικότητα-συλλογικότητα, κοσμικό κράτος-εκκλησία (θρήσκευμα).

Η ενδελεχής μελέτη πολυπρισματικών θεμάτων που αφορούν την Μουσουλμανική Μειονότητα της Θράκης, δύναται να εξάγει -κατά το δυνατόν- ασφαλή συμπεράσματα και προβληματισμούς, για τις δυνατότητες, αλλά και τους περιορισμούς, που ένα σύγχρονο κράτος δικαίου όπως η Ελλάδα φέρει, ως προς την εξασφάλιση της ποθούμενης κοινωνικής συνοχής, αλλά και κατ' άτομο ανάπτυξης εντός της επικράτειάς της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ασημακοπούλου, Φ. *Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2002.
- Βαρβούνης, Μ. Γ. *Λαϊκή θρησκευτικότητα και εθιμικές πρακτικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2015.
- Βενιζέλος, Ε. *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2021.
- Γεωργούλη, Στ. *Ο θεσμός του Μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993.
- Γιαλλουρίδης, Χρ. Κ. *Η Τουρκία σε μετάβαση*. Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1999.
- Διακοφωτάκης, Γ. 'Περί Μειονοτήτων κατά το Διεθνές Δίκαιο'. Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1999.
- Δώδος, Δ. *Εκλογική Γεωγραφία των Μειονοτήτων*. Έξαντας, 1994.
- Θεοδωρόπουλου, Χρ. 'Δικαιώματα ομάδων: αυτοδιάθεση, αυτόχθονες λαοί, μειονότητες'. Στο *Τα δικαιώματα των λαών και των μειονοτήτων. Μια προβληματική σε εξέλιξη*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993.
- Κατσιγιάννη-Παπακωνσταντίνου, Μ. *Η Προστασία των Μειονοτήτων στη Διεθνή και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη. Οι σύγχρονες τάσεις*. Εκδόσεις Παπαζήση, 2007.
- Καφετζή, Ευγ. *Οι μουσουλμανικές μειονότητες της Θράκης και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις από τη Συνθήκη της Λωζάνης μέχρι σήμερα*. Εκδόσεις Γόρδιος, 2011.
- Κλάψης, Α. *Το ελληνοτουρκικό οικονομικό σύμφωνο της 10ης Ιουνίου 1930*. Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2010.
- Μαριόρας, Μ. *Ισλάμ. Αναζητώντας τρόπους για τους μουσουλμάνους*. Εκδόσεις Πεδίο, 2019.

- Μιχρί Μπελί, Μεχμέτ. *Οι οικονομικές πλευρές της υποχρεωτικής ανταλλαγής μειονοτήτων μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος, 2017.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας. 'Πολιτικές δυνάμεις και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη δυτική Θράκη: 1923-1955'. *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies* 8 (1 Ιανουάριος 1990): 171. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.237>.
- Νικολάου, Χ. Γ. *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές Συνθήκες-Συμφωνίες και Συμβάσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Φλώρος, 1996.
- Οι παραβιάσεις της Συνθήκης της Λωζάνης*. Κομοτηνή: Σύλλογος Ιμβρίων-Κωνσταντινουπολιτών, Τενεδίων και Ανατολικοθρακών Θράκης, 1993.
- Οικονομίδης, Κ. Π. *Θέματα Διεθνούς Δικαίου & Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής*. Β' έκδοση; Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1999.
- Περράκης, Στ. *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προς ένα jus universalis ?* Β' έκδοση. Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2020.
- Περράκης, Στ., και Μ. Ντ. Μαρούδα. *Διεθνής Δικαιοσύνη*. Β' Έκδοση. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2018.
- . *Διεθνής Δικαιοταξία. Θεωρία και Εφαρμογή Διεθνούς Δικαίου*. Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2016.
- Σατλάνης, Χρ. *Εισαγωγή στο δίκαιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2003.
- Σισιλιάνος, Λ. Α. *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010.
- Σολταρίδης, Συμεών. *Η Ιστορία των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης*. Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 1997.
- Συρίγος, Α. *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*. Εκδόσεις Πατάκη, 2015.
- . 'Το Κράτος'. Στο *Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας*, 105–50. Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.

- Τάτσιου, Έλενα. ‘Οργάνωση εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: Ο πολύπλευρος ρόλος του διευθυντή σε ένα πολυπολιτισμικό σχολείο της Θράκης την περίοδο του COVID-19’. *1ο Διεθνές Διαδικτυακό Εκπαιδευτικό Συνέδριο Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες*, τχ. 1 (27 Απρίλιος 2021): 363. <https://doi.org/10.12681/online-edu.3246>.
- Τούντα-Φεργάδη, Α. *Θέματα ελληνικής διπλωματικής ιστορίας (1912-1940)*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1996.
- Τσίγκου, Μ., και Σ. Λίβας. *Η προστασία των γλωσσικών μειονοτήτων στην Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2019.
- Τσιούμης, Κ. *Λεπτές Ισορροπίες. Μειονοτικά ζητήματα και εκπαίδευση γλωσσικών μειονοτήτων στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2010.
- Τσιτσελίκης, Κ. ‘Η θέση του Μουφτή στην Ελληνική Έννομη Τάξη’. *ΚΕΜΟ*, τχ. Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα (1999).
- . *Το διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα, 1996.
- Χαριτάκη, Στ. ‘Η περίπτωση των σωματείων της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης στη νομολογία του ΕΔΔΑ’. Στο *Η εκτέλεση αποφάσεων του ΕΔΔΑ από την Ελλάδα*, επιμέλεια Λ. Α. Σισιλιάνος. Νομική Βιβλιοθήκη, 2021.
- Barten, Ulrike. *Minorities, Minority Rights and Internal Self-Determination*. Cham: Springer International Publishing, 2015. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-08876-1>.
- Cassese, Ant. *Διεθνές Δίκαιο*. Επιμέλεια Φ. Παζαρτζή. Gutenberg, 2012.
- Featherstone, K., D. Papadimitriou, A. Mamarelis, και G. Niarchos. *The Last Ottomans The Muslim Minority of Greece, 1940–1949*. Palgrave Macmillan, 2011.
- Galbreath, David, και Joanne McEvoy. ‘European Organizations and Minority Rights in Europe: On Transforming the Securitization Dynamic’. *Security*

- Dialogue* 43, τχ. 3 (Ιούνιος 2012): 267–84.
<https://doi.org/10.1177/0967010612444149>.
- Ghanea, N., και A. Xanthaki. *Minorities, Peoples and Self-Determination*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2005.
- Johnston, D. ‘Native Rights as Collective Rights: A Question of Group Self-Preservation’. Στο *The Rights of Minority Cultures*, επιμέλεια Will Kymlicka. Oxford University Press, 1995.
- Nowak, M. ‘The Evolution of Minority Rights in International Law’. Στο *Peoples and Minorities in International Law*, επιμέλεια C. Broelmann, R. Lefeber, και M. Zieck. Martinus Nijhoff Publishers, 1993.
- O’ Nions, H. *Minority Rights Protection in International Law. The Roma of Europe*. Wiltshire: Ashgate Publishing, Ltd., 2007.
- ‘OHCHR | SC Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights’. Ημερομηνία πρόσβασης 13 Δεκέμβριος 2021.
<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/sc/pages/subcommission.aspx>.
- Pentassuglia. ‘Minority Protection in International Law: From Standard-Setting to Implementation’. *Nordic Journal of International Law* 68, τχ. 2 (1999): 131–60. <https://doi.org/10.1163/15718109920295939>.
- . ‘Minority Protection in International Law: From Standard-Setting to Implementation’. *Nordic Journal of International Law* 68, τχ. 2 (1999): 131–60. <https://doi.org/10.1163/15718109920295939>.
- Pentassuglia, Gaetano, επιμ. *Ethno-Cultural Diversity and Human Rights: Challenges and Critiques*. International Studies in Human Rights, volume 122. Leiden ; Boston: Brill Nijhoff, 2018.
- Sohn, Louis B., και Thomas Buergenthal. *International Protection of Human Rights*. The Bobbs-Merrill Company, Inc., 1973.
- Thornberry, Patrick. ‘Minority Rights, Human Rights and International Law’. *Ethnic and Racial Studies* 3, τχ. 3 (Ιούλιος 1980): 249–63.
<https://doi.org/10.1080/01419870.1980.9993303>.

Σχετικά δημοσιεύματα εγχωρίου τύπου

‘Ευκτήριος οίκος για τους Αλεβίτες στη Θράκη | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ’.

Ημερομηνία πρόσβασης 20 Δεκέμβριος 2021.

<https://www.kathimerini.gr/society/561329932/eyktirios-oikos-gia-toys-alevites-sti-thraki/>.

